

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 3 (150)**

2023

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

№3 (150) 2023
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ

Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор

Святков С.А. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

Бас редактордың орынбасары

Арыстанбаева С.С. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

- Адамбекова А. А. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
- Байтенова Л. М. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ғұмарбек Дәукеев атындағы Алматы энергетика және байланыс университеті
- Доскеева Г. Ж. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Қаптарбаева Ш. М. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Сейтказиева А. М. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан-Британ техникалық университеті (ҚБТУ)
- Симанавичене Ж. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Munkacsy Pál University of Applied Sciences
- Смагулова Ш. А. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық Бизнес Университеті
- Умирзаков С. Ы. – экономика ғылымдарының докторы, профессор, Нархоз Университеті
- Абенова Е. А. – педагогикалық ғылымдар кандидаты, қауымдастырылған профессор, Университет Нархоз
- Акимов А. – Ph.D., профессор, Griffith Business School
- Алиханова Р. К. – Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз
- Аргынбаева Ж. Ж. – Ph.D., Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің бастығы, Нархоз Университеті
- Баймағамбетова Л. К. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз университеті
- Браувайлер К. – Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau
- Дюсембекова Ж. М. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Елшибаев Р. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Нархоз Университеті
- Ералиева Я. А. – Ph.D., профессор, Нархоз Университеті
- Исабаев М. М. – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Ким Д. – Ph.D., профессор, Университет Нархоз
- Кожамет С. – Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School
- Reazul Islam – Ph.D., Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia
- Нургалиева А. М. – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Оскенбаев Е. – қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Райымжанова А. Ж. – Ph.D., ассоциированный профессор Университет Нархоз
- Рузиева Э. – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Алматинский технологический университет
- Сулеев Р. Н. – Ph.D., қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті
- Сарсенбаева А. Ж. – «Издательство «Фортуна Полиграф» ЖШС бас директоры, журналдың жауапты редакторы
- Турысбек А. Қ. – Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің аға координаторы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

№3 (150) 2023

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редационный совет Central Asian Economic Review НАО «Университет Нархоз»

РЕДКОЛЛЕГИЯ

Главный редактор Святов С. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Заместитель главного редактора Арыстанбаева С. С.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Адамбекова А. А.	–	доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет им. Аль Фараби
Байтенова Л. М.	–	доктор экономических наук, профессор Алматинский энергетический университет
Доскеева Г. Ж.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Кантарбаева Ш. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Сейтказиева А. М.	–	доктор экономических наук, профессор, Казахстанско-Британский технический университет (КБТУ)
Симанавичене Ж.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Mykolas Romeris
Смагулова Ш. А.	–	доктор экономических наук, профессор Университет международного бизнеса им. К.А.Сагадиева
Умирзаков С. Ы.	–	доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Абенова Е. А.	–	кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Акимов А.	–	Ph.D., профессор, Griffith Business School
Алимханова Р. К.	–	Ph.D., ассистент-профессор, Университет Нархоз
Арғынбаева Ж. Ж.	–	PhD, начальник Отдела НИР, Университет Нархоз
Баймагамбетова Л. К.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Браувайлер К.	–	Ph.D., профессор, West Saxon University of Zwickau
Дюсембекова Ж. М.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Елшибаев Р.	–	кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз
Ералиева Я. А.	–	Ph.D., профессор, Университет Нархоз
Исабаев М. М.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Ким Д.	–	PhD, профессор-исследователь, Университет Нархоз
Кожамет С.	–	Ph.D., профессор, Oxford Brookes Business School
Reazul Islam	–	PhD, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia
Нургалиева А. М.	–	Ph.D., ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Оскенбаев Е.	–	ассоциированный профессор, Университет Нархоз
Райымжанова А. Ж.	–	PhD, ассоциированный профессор Университет Нархоз
Рузиева Э.	–	кандидат экономических наук, профессор, Алматинский технологический университет
Сулеев Р. Н.	–	PhD, ассоциированный профессор Университет Нархоз
Сарсенбаева А. Ж.	–	генеральный директор ТОО «Издательство «Фортуна Полиграф», ответственный редактор журнала;
Турсыбек А. Қ.	–	старший координатор Отдела НИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Document №16353-Ж
23.02.2017 year

Volume 3 No. (150) 2023

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
NP JSC «Narxoz University»

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL BOARD

- Chief Editor**
Svyatov S.A. – *Doctor of Economics, Professor, Narxoz University*
- Deputy Chief Editor**
Arystanbayeva S. S. – *Doctor of Economics, Professor, Narxoz University*

EDITORIAL BOARD

- Adambekova A. A.** – *Doctor of Economics, Professor, Al-Farabi Kazakh National University*
- Baytenova L. M.** – *Doctor of Economics, Professor, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications*
- Doskeyeva G. Zh.** – *Doctor of Economics, Professor, Narxoz University*
- Kantarbayeva Sh. M.** – *Doctor of Economics, Professor, Narxoz University*
- Seytkaziyeva A. M.** – *Doctor of Economics, Professor, Kazakh-British Technical University (KBTU)*
- Simanavicienė Ž.** – *Doctor of Economics, Professor, Mykolas Romeris University*
- Smagulova Sh. A.** – *Doctor of Economics, Professor, Kenzhekali Sagadiyev International University of Business*
- Umirzakov S. Y.** – *Doctor of Economics, Professor, Narxoz University*
- Abenova E. A.** – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Narxoz University*
- Akimov A.** – *Ph.D., Professor, Griffith Business School*
- Alimkhanova R. K.** – *Ph.D., Assistant Professor, Narxoz University*
- Baimagambetova L. K.** – *Candidate of Economics, Professor, Narxoz University*
- Brauweiler C.** – *Ph.D., Professor, West Saxon University of Zwickau*
- Dyussebekova Zh. M.** – *Candidate of Economics, Professor, Narxoz University*
- Yelshibaev R.** – *Candidate of Economics, Professor, Narxoz University*
- Yeraliyeva Y. A.** – *Ph.D., Professor, Narxoz University*
- Issabayev M. M.** – *Ph.D., Associate Professor, Narxoz University*
- Kim D.** – *PhD, Research Professor, Narxoz University*
- Kozhakhmet S.** – *Ph.D., Professor, Oxford Brookes Business School*
- Reazul Islam** – *PhD, Albukhary International University (AIU), Kedah, Malaysia*
- Nurgaliyeva A. M.** – *Ph.D., Associate Professor, Narxoz University*
- Oskenbayev Y.** – *Associate Professor, Narxoz University*
- Raiymzhanova A. Zh.** – *PhD, Associate Professor, Narxoz University*
- Ruzieva E.** – *Candidate of Economics, Professor, Almaty Technological University*
- Suleyev R. N.** – *PhD, Associate Professor, Narxoz University*
- Argynbayeva Zh. Zh.** – *PhD, Head of the Research Department, Narxoz University*
- Sarsenbayeva A. Zh.** – *General Director of Fortuna Polygraph Publishing House LLP, Executive Editor*
- Turysbek A. K.** – *Senior Coordinator of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor of the journal*

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БИЗНЕС: БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ
ГОСУДАРСТВО И БИЗНЕС: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА УПРАВЛЕНИЯ

EVALUATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT RESEARCH IN POST-SOVIET COUNTRIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS M. Sabytkhanova, S. Kozhakhmet	6
ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ Г. К. Уашов, А. Б. Зурбаева	19
THE STATE AND DYNAMICS OF EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN S. A. Kaliyeva, E. K. Buitek, I. M. Sadykov	33

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУР В РЕАЛЬНОМ СЕКТОРЕ В КАЗАХСТАНЕ Ж. М. Сейсенбаева, К. К. Нурашева, Г. Б. Исатаева	44
ПРИМЕНЕНИЕ ВЕКТОРНЫХ АВТОРЕГРЕССИЙ ДЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ А. А. Акылбеков, А. М. Сейткадиева, Ж. Ш. Кенжалина	54
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА: ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ НЕРАВЕНСТВО В ГОРОДАХ И СЕЛАХ А. С. Беймишева, Ж. Ж. Аргынбаева	69
ТУРИСТИК ДЕСТИНАЦИЯ ӨНІРДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ Р. Шоқан, Л. М. Муталиева.....	83
ХРОМТАУ МОНОҚАЛАСЫН ДАМУДАҒЫ АУМАҚТЫҚ МАРКЕТИНГ МҮМКІНДІКТЕРІ Н. Б. Шуренов, Н. А. Товма, М. Д. Сайымова	93
МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ: ҮНЕМДІ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ Н. Н. Нұрмұхаметов, Ж. Б. Кинашева, Н. Т. Шайкенова	107

ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ

ОЦЕНКА СТРАНОВОГО РИСКА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ З. А. Абдурахман, А. З. Нурмагамбетова, А. М. Нурғалиева	123
---	-----

CONTENT

STATE AND BUSINESS:
THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT

EVALUATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT RESEARCH IN POST-SOVIET COUNTRIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS M. Sabytkhanova, S. Kozhakhmet	6
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN CRISIS SITUATIONS G. K. Uashov, A. B. Zurbayeva	19
THE STATE AND DYNAMICS OF EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN S. A. Kaliyeva, E. K. Buitek, I. M. Sadykov	33

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INTEGRATED STRUCTURES IN THE REAL SECTOR IN KAZAKHSTAN Zh. M. Seisenbayeva, K. K. Nurasheva, G. B. Issataeva	44
APPLICATION OF VECTOR AUTOREGRESSIONS FOR FORECASTING MONETARY POLICY A. A. Akylbekov, A. M. Seitkazyeva, Zh. Sh. Kenzhalina	54
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN: EDUCATIONAL INEQUALITY IN CITIES AND VILLAGES A. S. Beimisheva, Zh. Zh. Argynbayeva	69
TOURIST DESTINATION AS A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION R. Shokhan, L. M. Mutaliyeva	83
OPPORTUNITIES FOR TERRITORIAL MARKETING IN THE DEVELOPMENT OF THE SINGLE-INDUSTRY TOWN OF KHROMTAU N. B. Shurenov, N. A. Tovma, M. D. Saimova	93
THE MAIN PRINCIPLES OF THE INTRODUCTION OF LEAN AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE ENGINEERING INDUSTRY N. N. Nurmukhametov, Zh. B. Kinasheva, N. T. Shaikenova	107

INVESTMENT, FINANCE AND ACCOUNTING

COUNTRY RISK ASSESSMENT OF THE BANKING SECTOR: COMPARATIVE ANALYSIS Z. A. Abdurrahman, A. Z. Nurmagambetova, A. M. Nurgaliyeva	123
---	-----

MPHTI 06.77.59

JEL Classification: O15

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-6-18>

EVALUATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT RESEARCH IN POST-SOVIET COUNTRIES: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

M. Sabytkhanova^{1*}, S. Kozhakhmet²

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Oxford Brookes University, Business School, Oxford, United Kingdom

ABSTRACT

This study aims to conduct a bibliometric analysis to reveal the status of human resource management (HRM) studies in Post-Soviet countries while exploring research trends and future directions.

Methodology. We have used bibliometric analysis to examine a bibliometric data. Web of Science database was chosen because it ensures that the studies identified for analysis are relevant to the field. In total, 133 articles were selected for bibliometric analysis. The VOSviewer software tool was used to construct and visualize bibliometric networks. Overall, these methods provide a comprehensive and reliable picture of the state of research in the field being studied.

Originality / value of the research. This study is the first bibliometric analysis of HRM in Post-Soviet countries research. It contributes to the literature by bringing HRM studies in Post-Soviet countries and revealing the current position of the inquiry by determining the most cited authors, articles, journals, and organizations. It also sheds light on the future directions in HRM research in Post-Soviet countries.

Findings. The findings revealed that the most frequently used keywords were Human resource management, Russia, hrm practices, and firm performance. Bjorkman et al. (2007) were the most cited authors and Minbayeva et al. (2003), Andreeva & Kianto (2012), Bjorkman et al. (2007) were the most cited documents in HRM in Post-Soviet countries. The study also revealed a focus on human resource management, performance, capitalism, model, and transition economies. Additionally, the study found a trend toward exploring the HRM practices in MNCs and knowledge management. If research in the field of HRM was diligently conducted in Kazakhstan from post-Soviet countries in early 2010, then research on the practice of personnel management in Kyrgyz enterprises actively began to take turn from 2018.

Keywords: HRM, Post-Soviet countries, Kazakhstan, Kyrgyzstan, bibliometric analysis, co-word analysis, science mapping.

INTRODUCTION

After the collapse of the Soviet Union, new states faced serious issues of reforming existing governance structures that would promote economic growth and provide distinct conditions to their residents. Achieving sustainable and inclusive growth, creating job opportunities, promoting social inclusion, strengthening democratic institutions, and protecting human rights are the major issues facing the countries in these newly independent states. The success of government reforms in this region will depend on the commitment and leadership of governments, the involvement and empowerment of citizens, and the collaboration and support of the international community [1]. Kazakhstan is actively implementing HR practices and methods of personnel management; as human capital is considered as one of the key factors for the success of companies in the market. The beginning of personnel management was laid back in the years of the existence of the Soviet Union under the state-planned economy. With the beginning of independence, the economy began to develop into a private economy and enterprises began to introduce modern methods of personnel management. Personnel management structures were organized at medium and large enterprises. The universities of the country began to train certified managers in personnel management. Kazakh students also went to study at foreign

universities in this discipline for public and private money. All the countries of the post-Soviet space have followed this path to some extent. Currently, it is not uncommon to find a KPI (Key Performance Indicator) system in companies, and research on employee engagement, loyalty, and satisfaction. The Association of HR Managers was founded in the Republic in 2010. However, there is still much to be done in Kazakhstan in the field of human resource management, especially in terms of scientific study in this area [2]. While there is evidence of a gradual shift towards more modern and Western-style HRM practices, such as performance appraisal and training and development, the traditional Soviet-style practices, such as the paternalistic approach to employee relations and low employee involvement, remain prevalent. HR managers face a number of challenges, such as a lack of resources, language barriers, cultural differences, and legal and regulatory issues, which may hinder the adoption of modern HRM practices. Nonetheless, they are in a major role in bridging the gap between the headquarters and local operations, and in driving change towards more effective HRM practices [3]. Minbaeva, Muratbekova-Touron [4] in their studies identified the impact of clannism on HRM practices in Kazakhstan. The complexity of the local labor market and diverse types of companies in the region affects the degree of influence of clannism on HRM. There is the influence of western MNCs in shaping HRM practices in Kazakhstan and ultimately lessening the effect of clannism [4]. The control-oriented HRM practices in the Kyrgyz SMEs prioritize economic incentives and treat workers as commodities. The reward practices used are primarily quantitative and calculative, with little emphasis on building loyalty or recognizing performance beyond economic incentives [5]. There is also a lack of skilled workers, an absence of training and education opportunities, low wages, and dependence on informal employment in the tourism sectors of Kyrgyzstan and Uzbekistan. The sectors are also heavily dominated by men and suffer from a lack of diversity of age, gender, and ethnicity [6]. Despite the global trends toward more modern and flexible HRM practices, Russian companies seem to cling to their traditional HRM system [7]. HRM practices of Russian manufacturing subsidiaries of Western MNCs are essential in ensuring the robustness of business operations during periods of economic turbulence [8]. The cultural fit and the state of institutional development in the MNCs' choice of HRM transfer strategies in Russia are important [9]. Other researches have proved the importance of considering cultural and organizational contexts when attempting to transfer HRM practices from one country to another [10]. There are a few differences in HRM practices in transition periphery economies in terms of employer-employee independence and employee delegation, flexibility of employment, outsourcing, and dismissal procedures [11]. The broad implementation of flexible working time and pay arrangements across different sectors of the Russian economy served as a crucial factor in stabilizing employment during the turbulent years of economic transition in the 1990s. While such arrangements were initially viewed with suspicion by some labor advocates, they ultimately proved to be a key factor in protecting jobs and ensuring a measure of stability in the labor market [12]. Multiple articles summarizing the critical issues around HRM practices in MNCs have been published [13; 14]. While one of the findings of the authors suggest that MNCs should invest in specific HRM practices to enhance their subsidiaries' absorptive capacity, which in turn leads to effective knowledge transfer [15]. This study has several implications for HRM research and practice in post-Soviet countries. It provides a useful reference for future research in HRM, highlighting key research themes and identifying gaps in the literature. It also offers insights into intellectual interactions and structural collaborations among researchers, indicating areas where further collaborations can be fostered. Finally, it emphasizes the importance of keywords in representing research themes and facilitating interdisciplinary collaboration. The study revealed a growing interest in HRM research in post-Soviet countries since the early 2000s. It also identified key research themes, including the exploration of HRM practices in transition economies, cultures, and international business.

The aim of the study is to explore the state of HRM research in Post-Soviet countries while exploring the key contributors to the field, the main research themes, and the most influential publications. To evaluate the performance of HRM in Post-Soviet countries, we address the first research question (RQ1): What is the status of HRM in Post-Soviet countries research? The next question (RQ2): What are the latest themes in HRM in Post-Soviet countries? Based on both research questions, we address the last research question (RQ3) what are the future directions of research in the field of HRM in Post-Soviet countries?

There are a theoretical and practical implications of the research. The study provides valuable insights into the state of HRM research and practice in Post-Soviet countries, and it offers a starting point for future research in this area. The remainder of this scientific paper is structured in five Sections. Section 1 is a description of the research methodology. We provided brief information about our search strategy in Section 2. Then, in Section 3 we identified the results and interpreted it. We have identified the future research avenues in Section 4, then in Section 5 we have discussed the limitations of the study. Our research conclusions are presented in Section 6. Overall, this bibliometric analysis provides a comprehensive overview of HRM studies in Post-Soviet countries and identifies key areas for future research. It highlights the importance of considering cultural and institutional factors when studying HRM practices in these countries, especially in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Russia, and suggests that further research would be beneficial for both academia and practitioners.

Methodology. This study used bibliometric analysis to map HRM literature in Post-Soviet countries since 1993. Performance analysis was used to examine scientist contributions through publication and citation metrics. Science mapping was also conducted to analyze publications, top sources, productive countries, co-occurring keywords, and top publication media. VOSviewer software aided in identifying key documents, authors, sources, and organizations and visualizing relationships graphically [16].

Search strategy. The search and selection process started in March and April 2023, covering the period of 1993-2022. Figure 1 illustrates the search strategy, including filtering metadata based on keywords in titles, abstracts, and author keywords. Non-English publications were excluded, and focus was placed on articles from main journals identified in Table 1. Review articles were excluded to focus on original research. Two specific journals were also excluded. The final sample included 133 publications for analysis. The graph in Figure 1 demonstrates a significant increase in HRM research publications in Post-Soviet countries from 2018 to 2020 (Figure 1).

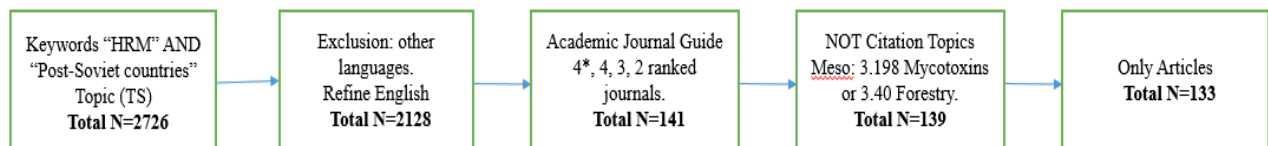

Figure 1 – Keywords search on Web of Science

Note – compiled by the authors based on VosViewer

Results and interpretation. This study examined 133 articles from 64 academic journals published in Post-Soviet countries between 1993 and 2022. Findings reveal a significant increase in HRM research in recent years. Most studies were published in economics, management, and business fields. However, articles on HRM in Post-Soviet countries, particularly in Kazakhstan, are predominantly found in local journals not indexed by international platforms. Figure 2 shows a gradual increase in article publications from 1993 to 2001, followed by a faster growth rate after 2003. The peak year was 2017, indicating a rising interest among researchers to understand HRM challenges and opportunities in these countries.

We have built Table 1 according to the rankings (4*, 3, 2) of Academic Journal Guide [17]. Table 1 demonstrates that the main sources on HRM in Post-Soviet countries are the International Journal of Human Resource Management, Journal of International Business Studies, and Employee Relations. A large number of articles were published in the field of Human Resource Management and Employment Relations (HRM&EMP), following by International Business and Area Studies.

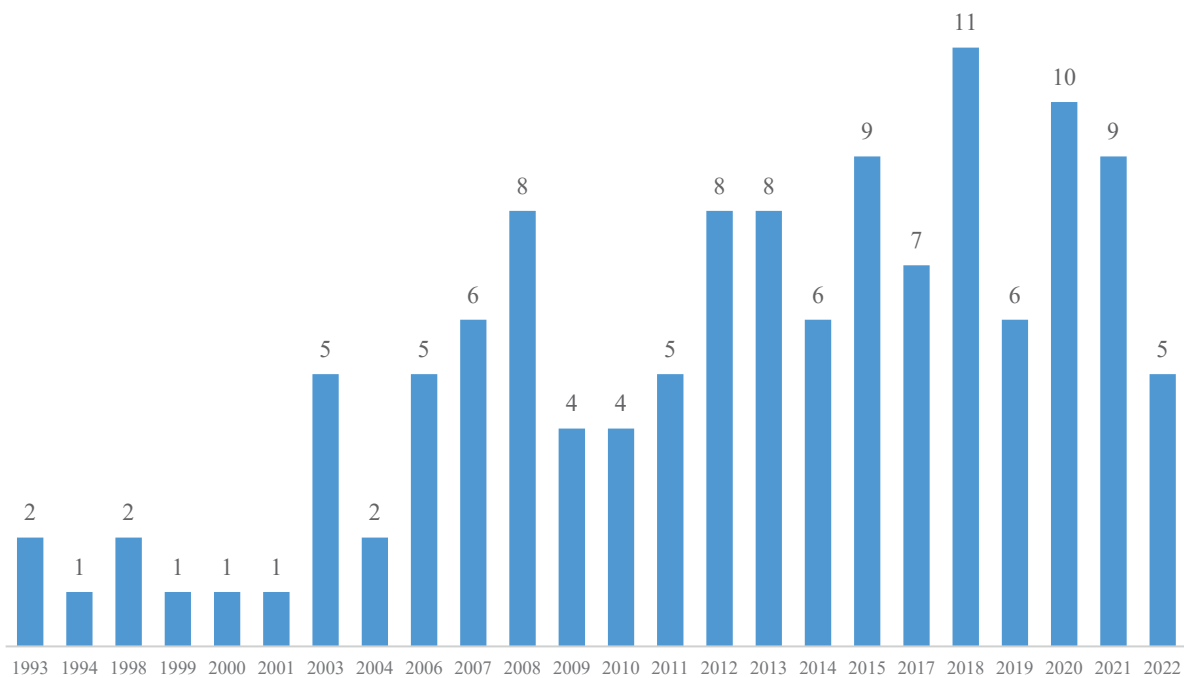

Figure 2 – Number of Articles Published between 1993-2022 in HRM in Post-Soviet countries

Note – compiled by the authors based on VosViewer

Table 1 – Top publication media by journal

Sources	Articles	Fields
Journal of Economic History	1	BUS HIST & ECON HIST
Journal of Human Resources	1	ECON
Others ECON	5	
Journal of Business Ethics	4	ETHICS-CSR-MAN
Journal of Business Research	3	
Others ETHICS-CSR-MAN	8	
International Journal of Human Resource Management	21	HRM&EMP
Employee Relations	9	
Others HRM&EMP	14	
Journal of International Business Studies	9	IB&AREA
Journal of Business Economics and Management	6	
Others IB&AREA	21	
Enterprise Information Systems	1	INFO MAN
Others INFO MAN	2	
Journal of Technology Transfer	1	INNOV
Others INNOV	1	
Advances in Developing Human Resources	2	MDEV&EDU
Others MDEV&EDU	2	
International Journal of Technology Management	1	OPS&TECH
Others OPS&TECH	1	

Journal of Knowledge Management	4	ORG STUD
Others ORG STUD	4	
Public Administration Review	3	PUB SEC
Others PUB SEC	6	
Tourism Management	2	SECTOR
Others SECTOR	4	
Journal of Environmental Management	2	SOC SCI
Others SOC SCI	3	
Note – complied by the authors based on VosViewer		

The study further revealed that Finland, Russia, and Sweden lead in HRM in Post-Soviet countries research output, with several researchers exhibiting high productivity and citation impact (Table 2). The study also identified cross-country collaborations, indicating that researchers in the post-Soviet region are increasingly collaborating in the field of HRM.

Table 2 – Countries by high productivity and citation

N	Country	Documents	Citations	Total link strength
1	Finland	11	1680	89
2	Russia	15	1603	79
3	Sweden	8	1443	80
4	USA	14	1366	69
5	Denmark	4	813	14
6	France	5	373	40
7	England	6	155	56
Note – complied by the authors based on VosViewer				

Table 3 represents the 6 most cited sources for the topic of HRM in Post-Soviet countries, with the Journal of International Business Studies being the journal that tops this list with a total of 1282 citations. Followed by the Journal of Knowledge Management and the International Journal of Human Resource Management with 372 and 316 citations, respectively.

Table 3 – The most cited source

N	Source	Documents	Citations	Total link strength
1	Journal of International Business Studies	7	1282	20
2	Journal of Knowledge Management	3	372	0
3	International Journal of Human Resource Management	9	316	17
4	Journal of International Management	3	57	8
5	European Journal of International Management	3	54	6
6	Employee Relations	3	53	7
Note – complied by the authors based on VosViewer				

Keywords play a vital role in representing research themes and bridging interdisciplinary gaps. The article-wise analysis identified 50 articles with a minimum of 44 citations. Table 4 presents the top 10 most cited documents. The article by Minbaeva et al. [15] on MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM received the highest number of citations (692). Andreeva and Kianto's [18] article on knowledge management techniques, company competitiveness, and economic performance ranked second with 301 citations. Bjorkman et al. [13] explored HRM practices in MNC subsidiaries using an institutional theory framework and received 210 citations. Overall, the top 10 cited articles cover two major themes: «HRM practices in MNC» and «knowledge management».

Table 4 – Top 10 most cited document

S. no.	Author/Year	Title	Citations	Links
1	Fey&Bjorkman (2001)	The effect of human resource management practices on MNC subsidiary performance in Russia	144	4
2	Park et al. (2003)	The effect of human resource management practices on Japanese MNC subsidiary performance: a partial mediating model	79	2
3	Bjorkman et al. (2007)	Institutional theory and MNC subsidiary HRM practices: evidence from a three-country study	210	1
4	Fey et al. (2009)	Opening the black box of the relationship between HRM practices and firm performance: A comparison of MNE subsidiaries in the USA, Finland, and Russia	92	1
5	Fey et al. (2000)	The effect of human resource management practices on firm performance in Russia	131	1
6	Andreeva & Kianto (2012)	Does knowledge management really matter? Linking knowledge management practices, competitiveness and economic performance	301	1
7	Hussinski et al. (2017)	Assessing the universality of knowledge management practices	51	1
8	Judge et al. (2009)	Organizational capacity for change and firm performance in a transition economy	46	1
9	Minbaeva et al. (2014)	MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity and HRM	68	0
10	Minbaeva et al. (2003)	MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM	692	0

Note – complied by the authors based on VosViewer

An author-wise analysis identified 74 authors who have at least three documents with a minimum of three citations. Table 5 presents top six cited authors. Bjorkman is the most authoritative author with three documents and 302 citations, followed by Fey (two documents, 275 citations), and Pavlovskaya. (two documents, 163 citations) and Minbaeva (two documents, 53 citations) (Table 5).

Table 5 – Top 6 most cited authors

S. no.	Author	Documents	Citations	Total link strength
1	Bjorkman	3	302	10
2	Gurkov	3	41	10
3	Fey	2	275	7
4	Pavlovskaya	2	163	6
5	Minbaeva	2	53	2
6	Buciuniene	2	50	0

Note – complied by the authors based on VosViewer

The following Figure 3 shows the frequency of keywords that were encountered in articles about human resource management in Post-Soviet Countries. The most common words were: human resource management, Russia, firm performance. This figure allows us to demonstrate the trend of the occurrence of words. Newer articles that are marked in yellow indicate that recent articles have been devoted to topics such as: HRM practices, enterprises, companies, transition economies, and China. Thus, it can be assumed that recently the publications of articles have had a bias- towards describing the effectiveness of practices in the field of human resource management at enterprises in China, during the transit of its economy.

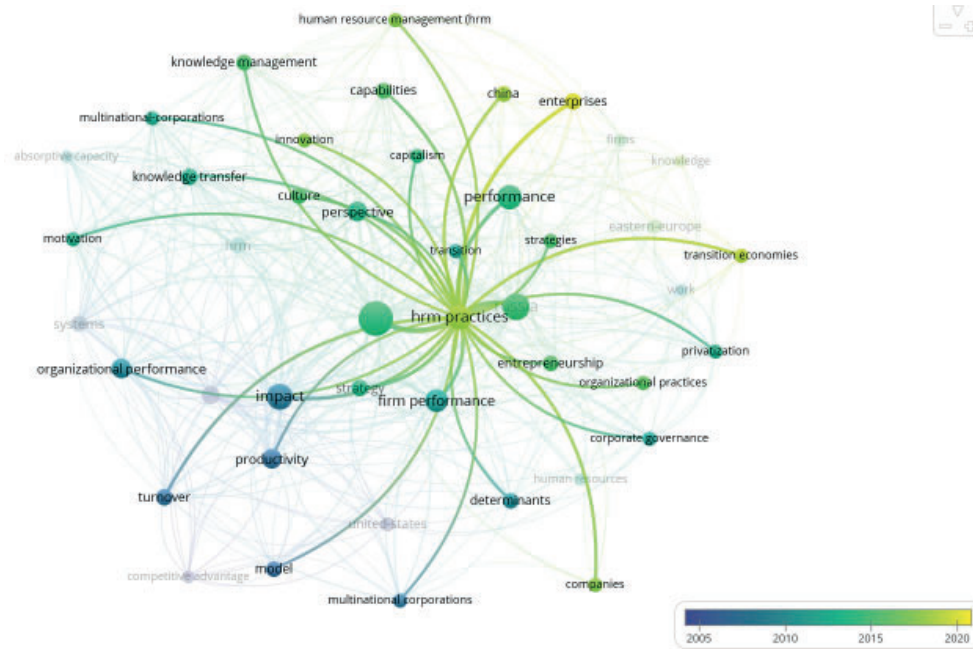

Figure 3 – Co-occurrence Keywords
 Note – complied by the authors based on VosViewer

Among the keywords, there was a mention of Kazakhstan several times. Kazakhstan has an association with such keywords as: human resource management, performance, capitalism, post-soviet, model. However, the articles in which Kazakhstan was mentioned belong to a rather late time, since the word Kazakhstan has a coloring that refers closer to 2010, respectively, more recent articles about Kazakhstan have not been published recently (Figure 4).

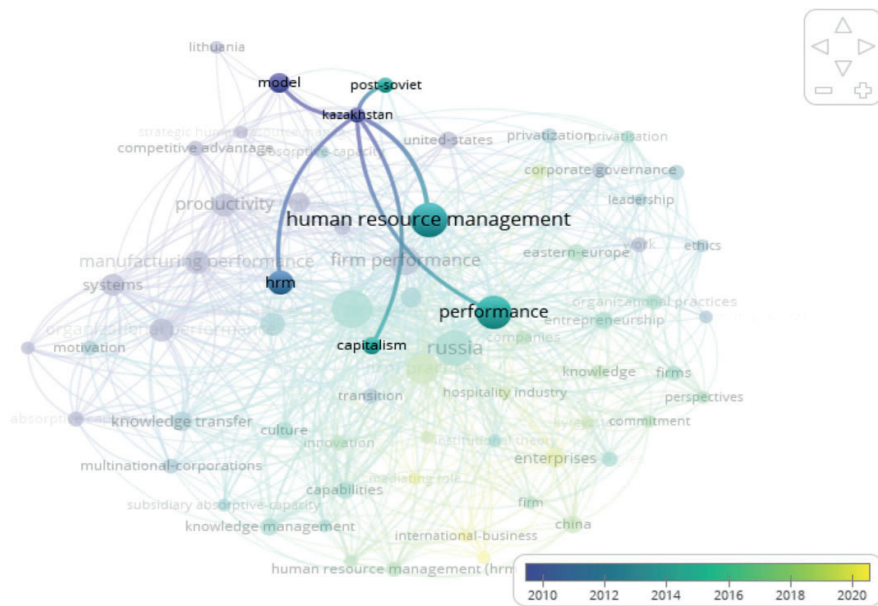

Figure 4 – Co-occurrence Keywords associations with Kazakhstan
 Note – complied by the authors based on VosViewer

As a result of this shift in research focus, there has been a growing interest in exploring the various HRM practices that are being adopted by Kyrgyz companies. Some of the key areas of investigation include the hospitality industry, enterprises, HRM practices (Figure 5).

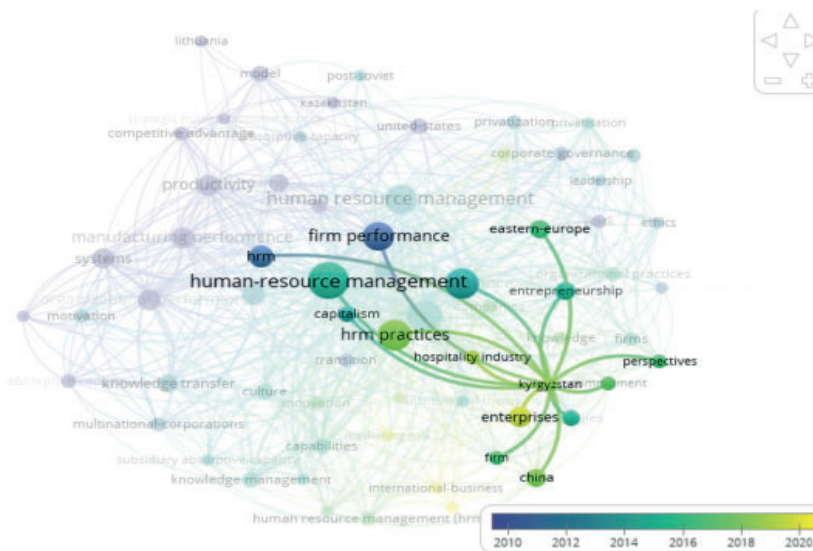

Figure 5 – Co-occurrence Keywords associations with Kyrgyzstan
 Note – compiled by the authors based on VosViewer

In the context of the countries in which articles on HRM were published, the United States and Russia are leading, but they belong to a later time. Recently, articles on HRM have been published in the Eastern Bloc countries: Hungary, Poland, Romania, Czech Republic, Serbia, as well as Ireland. For these countries, the most recent articles on HRM were published in China (Figure 6).

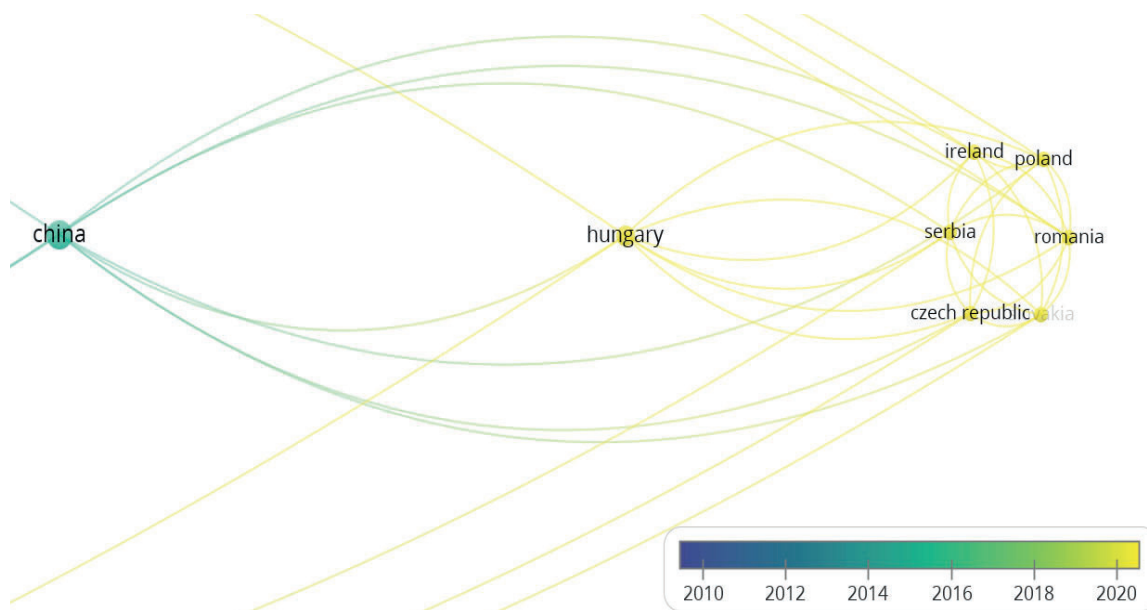

Figure 6 – Co-authorship by countries
 Note – compiled by the authors based on VosViewer

Future research directions. Increasing trends in publication numbers suggest that HRM in Post-Soviet countries is an important and growing area of research, which has implications for both academia and practice. As Post-Soviet countries become increasingly integrated into the global economy, understanding the challenges and opportunities facing HRM in these countries will become even more important.

The bibliometric analysis identified several future research directions, including the exploration of HRM practices, values, firm performance, strategy, and job satisfaction (Figure 7).

Figure 7 – Trendy topics for two decades
 Note – compiled by the authors based on VosViewer

Limitations. This study has limitations. Sole reliance on Web of Science for data collection may have led to exclusions. Bibliometric analysis using databases like Web of Science may not capture the entire development of HRM in post-Soviet countries. Most articles on HRM in this region are published in non-international journals not indexed by databases like Web of Science. Local scholars and institutions often publish in local journals, limiting their inclusion in the analysis.

CONCLUSIONS

This study provides the first bibliometric analysis of HRM research in Post-Soviet countries, with a focus on the Republic of Kazakhstan. The most cited document was «MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM» by Minbaeva et al. [15], while Bjorkman was the most cited author. The Journal of International Business Studies was the most cited source, and the Stockholm School of Econom-

ics was the most cited organization. The number of publications on HRM in post-Soviet countries has increased, including contributions from Kazakhstani authors such as Minbaeva. However, most articles in this field, especially in Kazakhstan, are published in local journals and are not indexed by international platforms. There is a gap in HRM research compared to other disciplines. The lack of statistics on HRM in Kazakhstan needs attention from relevant authorities. While advanced HRM methods are being introduced in Kazakhstan, there is a need to address the shortage of publications in this area, especially in recent years.

REFERENCES

1. Baimenov A., Liebert S. Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities // *Public Administration Review*. – 2019. – 79(2). – P. 281-285.
2. Raissova G. B., Nurbek K. Kh. The study of the role and status of modern HR in Kazakhstani organizations of the private, quasi-state, and public sectors. – Nur-Sultan, (2020). – 169 p.
3. Minbaeva D. B., Hutchings K., Thomson S. B. Hybrid human resource management in post-Soviet Kazakhstan // *European Journal of International Management*. – 2007. – 1(4). – P. 350-371.
4. Minbaeva D. B., Muratbekova-Touron M. Clanism: Definition and implications for human resource management // *Management International Review*. – 2013. – 53. – P. 109-139.
5. Makhmadshoev D., Laaser K. Breaking away or holding on to the past? Exploring HRM systems of export-oriented SMEs in a highly uncertain context: insights from a transition economy in the periphery // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2021. – 32(17). – P. 3627-3658.
6. Baum T., Thompson K. Skills and labour markets in transition: A tourism skills inventory of Kyrgyzstan, Mongolia and Uzbekistan // *Asia Pacific Journal of Human Resources*. – 2007. – 45(2). – P. 235-255.
7. Gurkov I., Settles A. A dominant archetype of the HRM system in Russian industrial companies in post-recession times // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2013. – 24(19). – P. 3630-3643.
8. Gurkov I., Morgunov E., Saidov Z. Robustness and flexibility of human resource management practices: The results of a repeated survey of Russian subsidiaries of multinational corporations // *Employee Relations*. – 2017. – 39(5). – P. 594-625.
9. Latukha M. et al. Human resource management practices transferring from foreign firms to Russia: The case of MNCs subsidiaries // *Journal of Business Research*. – 2020. – 108. – P. 476-486.
10. Dixon S. E. A., Day M., Brewster C. Changing HRM systems in two Russian oil companies: Western hegemony or Russian spetsifika? // *The International Journal of Human Resource Management*. – 2014. – 25(22). – P. 3134-3156.
11. Serafini G. O., Szamosi L. T. Five star hotels of a Multinational Enterprise in countries of the transitional periphery: A case study in human resources management // *International Business Review*. – 2015. – 24(6). – P. 972-983.
12. Kapelyushnikov R., Kuznetsov A., Kuznetsova O. Diversity within capitalism: The Russian labour market model // *Employee Relations*. – 2011. – 33(4). – P. 395-412.
13. Björkman I., Fey C. F., Park H. J. Institutional theory and MNC subsidiary HRM practices: Evidence from a three-country study // *Journal of International Business Studies*. – 2007. – 38. – P. 430-446.
14. Caligiuri P. Many moving parts: Factors influencing the effectiveness of HRM practices designed to improve knowledge transfer within MNCs // *Journal of International Business Studies*. – 2014. – 45. – P. 63-72.
15. Minbaeva D. et al. MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM // *Journal of international business studies*. – 2003. – 34. – P. 586-599.
16. Donthu N. et al. How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines // *Journal of Business Research*. – 2021. – 133. – P. 285-296.
17. Geoffrey W. et al. Academic Journal Guide [Electronic resource] // Chartered Association of Business Schools [website]. – 2021. – URL: <https://chartereddabs.org/academic-journal-guide-2021-available-now/> (Accessed: 02.03.2023).

18. Andreeva T., Kianto A. Does knowledge management really matter? Linking knowledge management practices, competitiveness and economic performance // *Journal of Knowledge Management*. – 2012. – 16(4). – P. 617-636.

REFERENCES

1. Baimenov, A. and Liebert, S. (2019). Governance in the post-Soviet era: Challenges and opportunities. *Public Administration Review*, 79(2), 281-285.
2. Raissova, G. B. and Nurbek, K. Kh. (2020). The study of the role and status of modern HR in Kazakhstani organizations of the private, quasi-state, and public sectors. Nur-Sultan, 169 p.
3. Minbaeva, D. B., Hutchings, K. and Thomson, S. B. (2007). Hybrid human resource management in post-Soviet Kazakhstan. *European Journal of International Management*, 1(4), 350-371.
4. Minbaeva, D. B. and Muratbekova-Touron, M. (2013). Clanism: Definition and implications for human resource management. *Management International Review*, 53, 109-139.
5. Makhmadshoev, D. and Laaser, K. (2021). Breaking away or holding on to the past? Exploring HRM systems of export-oriented SMEs in a highly uncertain context: insights from a transition economy in the periphery. *The International Journal of Human Resource Management*, 32(17), 3627-3658.
6. Baum, T. and Thompson, K. (2007). Skills and labour markets in transition: A tourism skills inventory of Kyrgyzstan, Mongolia and Uzbekistan. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 45(2), 235-255.
7. Gurkov, I. and Settles, A. (2013). A dominant archetype of the HRM system in Russian industrial companies in post-recession times. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(19), 3630-3643.
8. Gurkov, I., Morgunov, E. and Saidov, Z. (2017). Robustness and flexibility of human resource management practices: The results of a repeated survey of Russian subsidiaries of multinational corporations. *Employee Relations*, 39(5), 594-625.
9. Latukha, M. et al. (2020). Human resource management practices transferring from foreign firms to Russia: The case of MNCs subsidiaries. *Journal of Business Research*, 108, 476-486.
10. Dixon, S. E. A., Day, M. and Brewster, C. (2014). Changing HRM systems in two Russian oil companies: Western hegemony or Russian spetsifika? *The International Journal of Human Resource Management*, 25(22), 3134-3156.
11. Serafini, G. O. and Szamosi, L. T. (2015). Five star hotels of a Multinational Enterprise in countries of the transitional periphery: A case study in human resources management. *International Business Review*, 24(6), 972-983.
12. Kapelyushnikov, R., Kuznetsov, A. and Kuznetsova, O. (2011). Diversity within capitalism: The Russian labour market model. *Employee Relations*, 33(4), 395-412.
13. Björkman, I., Fey, C. F. and Park, H. J. (2007). Institutional theory and MNC subsidiary HRM practices: Evidence from a three-country study. *Journal of International Business Studies*, 38, 430-446.
14. Caligiuri, P. (2014). Many moving parts: Factors influencing the effectiveness of HRM practices designed to improve knowledge transfer within MNCs. *Journal of International Business Studies*, 45, 63-72.
15. Minbaeva, D. et al. (2003). MNC knowledge transfer, subsidiary absorptive capacity, and HRM. *Journal of international business studies*, 34, 586-599.
16. Donthu, N. et al. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
17. Geoffrey, W. et al. (2021). *Academic Journal Guide*. Chartered Association of Business Schools. Retrieved 2 March 2023 from <https://charteredabs.org/academic-journal-guide-2021-available-now/>.
18. Andreeva, T. and Kianto, A. (2012). Does knowledge management really matter? Linking knowledge management practices, competitiveness and economic performance. *Journal of Knowledge Management*, 16(4), 617-636.

**ПОСТКЕҢЕСТІК ЕЛДЕРДЕГІ АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ:
БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ**

М. Сабытханова^{1*}, С. Кожамет²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Оксфорд Брукс Университеті, Оксфорд, Ұлыбритания

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты посткеңестік елдердегі адам ресурстарын басқару (HRM) зерттеулерінің мәртебесін анықтау үшін библиометриялық талдау жүргізу болып табылады, сонымен бірге зерттеу тенденциялары мен болашақ бағыттарды зерттейді.

Әдіснама. Біз библиометриялық деректерді зерттеу үшін библиометриялық талдауды қолдандық. Web of Science академиялық дерекқоры тандалды, өйткені ол талдау үшін тандалған зерттеулердің осы салаға қатысты болуын қамтамасыз етеді. Библиометриялық талдау үшін барлығы 133 мақала тандалды. Библиометриялық желілерді құру және визуализациялау үшін Vosviewer бағдарламалық құралы пайдаланылды. Жалпы, бұл әдістер зерттелетін саладағы зерттеулердің жай-күйінің толық және сенімді көрінісін береді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Бұл зерттеу посткеңестік елдердің зерттеулеріндегі алғашқы адам ресурстарын басқару бағытындағы библиометриялық талдау болып табылады. Ол посткеңестік елдердегі АРБ зерттеулерін біріктіру және ең көп сілтеме жасалған авторларды, мақалаларды, журналдарды, және ұйымдарды анықтау арқылы зерттеудің ағымдағы жағдайын ашу арқылы әдебиетке үлес қосады. Библиометриялық талдау нәтижелері посткеңестік елдердегі персоналды басқару саласындағы зерттеулердің болашақ бағыттарын да анықтайды.

Зерттеу нәтижелері. Нәтижелер көрсеткендей, ең көп қолданылатын кілт сөздер Адам ресурстарын басқару, Ресей, персоналды басқару тәжірибесі, компанияның тиімділігі болды. Bjorkman et al. (2007) ең көп келтірілген автор, ал Minbayeva et al. (2003), Andreeva & Kianto (2012), Bjorkman et al. (2007) посткеңестік елдердегі АРБ туралы ең көп келтірілген құжаттар болды. Библиометриялық талдау нәтижесі негізінде болашақта зерттеуді адам ресурстарын басқаруға, өнімділікке, капитализмге, модельге және өтпелі экономикаға бағыттауға болатындығын анықтады. Сонымен қатар, зерттеу халықаралық компаниялар мен білімді басқарудағы персоналды басқару тәжірибесін зерттеу тенденциясын анықтады. Егер HRM саласындағы зерттеулер Қазақстанда посткеңестік елдерден 2010 жылдың басында қарқынды жүргізілсе, онда қырғыз кәсіпорындарында персоналды басқару практикасы бойынша зерттеулер 2018 жылдан бастап белсенді түрде қарқын ала бастады.

Түйін сөздер: персоналды басқару, адам ресурстарын басқару, посткеңестік елдер, Қазақстан, Қырғызстан, библиометриялық талдау, сөз тіркестерін талдау, ғылыми картаға түсіру.

**УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ:
БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

М. Сабытханова^{1*}, С. Кожакмет²

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Университет Оксфорд Брукс, Оксфорд, Великобритания

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является проведение библиометрического анализа, чтобы выявить статус исследований в области управления человеческими ресурсами (HRM) в постсоветских странах, одновременно изучая тенденции исследований и будущие направления.

Методология. Мы использовали библиометрический анализ для изучения библиометрические данные. Была выбрана академическая база данных Web of Science, поскольку она гарантирует, что исследования, отобранные для анализа, имеют актуальность для данной области. Всего для библиометрического анализа было отобрано 133 статьи. Для построения и визуализации библиометрических сетей использовался программный инструмент VOSviewer. В целом, эти методы дают исчерпывающую и достоверную картину состояния исследований в изучаемой области.

Оригинальность/ценность исследования. Данное исследование является первым библиометрическим анализом HRM в исследованиях постсоветских стран. Он вносит свой вклад в литературу, объединяя исследования по УЧР в постсоветских странах и раскрывая текущее положение исследования путем определения наиболее цитируемых авторов, статей, журналов, и организаций. Результаты библиометрического анализа также выявляет будущие направления исследований в области управления персоналом в постсоветских странах.

Результаты исследования. Результаты показали, что наиболее часто используемыми ключевыми словами были Управление человеческими ресурсами, Россия, практика управления персоналом, эффективность работы фирмы. Bjorkman et al. (2007) были наиболее цитируемыми авторами, а Minbaeva et al. (2003), Andreeva & Kianto (2012), Bjorkman et al. (2007) были наиболее цитируемыми документами по УЧР в постсоветских странах. Исследование также выявило, что основное внимание уделяется управлению человеческими ресурсами, производительности, капитализму, модели и переходной экономике. Кроме того, исследование выявило тенденцию к изучению практики управления персоналом в MNC и управления знаниями. Если исследования в области HRM усердно проводились в Казахстане из постсоветских стран в начале 2010 года, то исследования по практике управления персоналом на кыргызских предприятиях активно начали набирать обороты с 2018 года.

Ключевые слова: Управление персоналом, постсоветские страны, Казахстан, Кыргызстан, библиометрический анализ, анализ сочетаний слов, научное картографирование.

ABOUT THE AUTHORS

Sabytkhanova Moldir Zhamshidkizi – PhD Student, Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan, email: moldir.sabytkhanova@narxoz.kz, <https://orcid.org/0000-0003-4309-2972>*

Kozhakhmet Sanat – Senior Lecturer in Leadership & Talent Management Oxford Brookes University, Business School, Oxford, United Kingdom, email: skozhakhmet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2411-4622>.

МРНТИ 82.17.25

JEL Classification: M54

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-19-33>

ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ

Г. К. Уашов¹, А. Б. Зурбаева^{1*}

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – ел экономикасының дамуы үшін үлкен маңызы бар Қазақстан Республикасындағы жұмысқа қабілетті халық арасында жалғасып жатқан экономикалық дағдарыстың және өсіп келе жатқан әлеуметтік күйзелістің әсерін анықтау болып табылады.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу барысында талдау, синтез, индукция, дедукция және салыстыру сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Сондай-ақ, сандық талдаудың арнайы әдісі, оның ішінде бас-тапқы деректерді топтастыру және статистикалық бақылау белсенді қолданылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы жаһандық дағдарыстан туындаған Қазақстан Республикасының экономикасындағы проблемалардың өсуімен және дағдарысқа қарсы менеджменттің қалыптасуымен және дағдарыс жағдайында адами ресурстарды басқару әдістерінің дамуымен байланысты.

Зерттеу нәтижелері. Мақалада дамып келе жатқан экономикалық дағдарыс үрдісінде адами ресурстарын басқаруға қатысты экономикалық талдау әдісі қолданылған, еңбек нарығында қалыптасқан жағдайларға сәйкес персоналдың жұмыс істеу тиімділігін арттыруға және ұйымның еңбек әлеуетін сақтауға бағытталған дағдарысқа қарсы шаралардың негізгі бағыттары ұсынылды.

Түйін сөздер: экономика, дағдарыс, адами ресурстар, басқару.

КІРІСПЕ

Ақпараттандыру дәуірі ретінде сипатталатын экономиканың постиндустриалды даму кезеңіндегі қазіргі жағдайда адами капитал кез-келген озық кәсіпорындағы негізгі құндылық ретінде алдыңғы қатарға шығады және жиынтық байлықтың 42 % құрайды, осыған байланысты дағдарыс жағдайында адами ресурстарын басқару бүгінгі күнге дейін өте маңызды мәселе болып табылады [1]. Адами ресурстар – бұл адамдардың рухани және материалдық тауарларды өндіруге қабілеттілігін анықтайтын әртүрлі қасиеттерінің жиынтығы және әлеуметтік өндірісті дамытудың жалпылама көрсеткіші. Экономикалық дағдарыс жағдайында адами ресурстарын басқарудың дамуын өз еңбектерінде келесідей ғалымдар өз назарын аударады С. Ю. Глазьев, Н. О. Мельников, Н. А. Горелов, Э. М. Короткова, А. Н. Митин, А. Э. Федорова, Ю. А. Токарева, В. И. Кошкин, Л. П. Белых, С. Г. Беляев [2-6].

The Economist Intelligence Unit халықаралық аналитикалық бюросының «экономикадағы, индустриядағы және корпоративтік өмірдегі үрдістер» атты баяндамасында ең жоғары қосылған құн материалдық құрамдас бөлік емес, зияткерлік құн есебінен қол жеткізілетіні атап көрсетілген. Бұл кез-келген жұмыс шығармашылық күштердің үлкен шығындарын талап етеді дегенді білдіреді. Шығармашылық дәстүрлі ойлауды ұстануға қарағанда маңызды болады. Жұмыс берушілер креативтілікті, икемділікті, коммуникабельділікті және проблемаларды тез шешу қабілетін үйлестіре алатын өз персоналының құндылығын бірінші орынға қоюы тиіс. Бұл ерекшеліктер дағдарыс жағдайында кәсіпорын мен оның қызметкерлері үшін өте маңызды. Сондықтан дағдарыс жағдайында адами ресурстарын басқару проблемасының ерекшелігі қолайсыз факторларды бейтараптандыру үшін шапшаң шаралар қабылдау қажеттілігінен туындайды. Адами ресурстар кәсіпорын жүйесінің бөлігі болып табылады және кәсіпорынның тұрақсыз жұмысы кезеңінде стандартты емес міндеттерді қабылдауға және шешуге байланысты бұл секторға ерекше қысым жасалады, бұл қызметкерлерден өз әлеуетін іске асыруды талап етеді, сондықтан қызметкерлер жоғары психологиялық қысым жағдайында жұмыс

істеуге мәжбүр болады. Еңбек қайшылықтары әлеуметтік институттардың барлық түрлерінің қызметінде және ең алдымен, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруда ұжым ішіндегі жеке адамдар және олардың топтары арасындағы өзара әрекеттесуде өте маңызды екенін айта кету керек. Еңбек қайшылықтарын шешу жолдары саласындағы маңызды зерттеулерді А. М. Әшібеков, Ю. И. Банних, Н. В. Климовских, Е. М. Божуков жүргізді [7; 8; 9]. Кез-келген ұйымның персоналының жұмысында еңбек қайшылықтарының пайда болуы оның ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені ол олардың кәсіби қызметін жүзеге асыру үрдісінде мүдделер қақтығысын білдіреді және осылайша кәсіпорындағы дағдарыстың қайнар көзі ретінде қалыптасады. Қазіргі менеджментте басқарудың осы мәселесін шешуде көптеген мамандар жұмыс істейді.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Жоғарыда аталған мәселенің маңызды факторы дағдарыс немесе тұрақты жұмыс кезеңіндегі адами ресурстарды басқару кезіндегі әдістер әртүрлілігінде екенін атап өткен жөн. Басқару әдістері – бұл ұйымның жұмыс істеу процесінде олардың қызметін үйлестіру мақсатында ұжымдар мен жеке жұмысшыларға әсер ету тәсілдері. Дағдарыс кезіндегі кез-келген көшбасшы кәсіпорындағы оқиғалардың қалыпты реттілігіне араласуды қажет ететінін түсінуі керек, басқарудың жаңа стилісіз, шиеленісті жағдайға, белгісіздікке, қысқарту қорқынышына байланысты кадрлардың ағымы жоғырылауы мүмкін. Тәжірибелі және оқытылған қызметкерді ұстап қалу білікті басшының басым міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл мәселені шешу кезінде, ең алдымен, жеке кәсіпорын шеңберінде де, тұтастай алғанда республиканың барлық экономикасы бойынша да қолданыстағы статистикалық ақпаратқа сүйену керек, басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде оны мұқият талдау қажет, мысалға Қазақстан Республикасының Еңбек ресурстарын дамыту орталығының деректері бойынша, 2021 жылдың бірінші тоқсанында электрондық еңбек биржасында 189,4 мың бос жұмыс орны тіркелген – өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 20,7 %-ға артық.

Бұл ретте, болжамға сәйкес, 2021 жылдың екінші тоқсанынан бастап 2022 жылдың бірінші тоқсанына дейінгі кезеңде электрондық еңбек биржасында пессимистік сценарий бойынша 920 мың бос жұмыс орны туралы, базалық бойынша-1085 мың, оптимистік бойынша – 1246 мың бос жұмыс орны туралы хабарландыру орналастыру күтілуде.

Кез-келген сценарий бойынша бос жұмыс орындарының ең көп саны білікті емес жұмысшыларға тиесілі болады. Олардың саны 253 мыңнан 386 мыңға дейін, ал бос орындардың жалпы санындағы үлесі 27,5 %-дан 35,1 %-ға дейін болады деп күтілуде. Оптимистік және пессимистік сценарийде кәсіби мамандардың үлесі 19 % құрайды, бұл ретте абсолюттік мәнде 36 %-ға ерекшеленеді.

- Негізгі сценарий стандартты есептеу механикасын қолдануды қамтиды.

- Оптимистік сценарийде 2021 жылдың екінші жартыжылдығында кәсіби сұраныс құрылымын қоса алғанда, ЖҚЭБ-дағы еңбекке «коронавирусқа дейінгі» сұраныстың 2020 жылы пандемиясыз қалыптасатын деңгейден жоғары деңгейде қалпына келуі күтілуде.

- Пессимистік сценарийде 2021 жылдың төртінші тоқсанынан бастап кәсіби сұраныс құрылымын қоса алғанда, ЖҚЭБ-ға «коронавирусқа дейінгі» еңбек сұранысын қалпына келтіру күтілуде. Бос жұмыс орындарының болжамды саны төмендегі 1-суретте келтірілген.

Сурет 1 – Бос жұмыс орындарының болжамды саны
Ескерту – [7] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша, 2021 басында Қазақстанда 37 мың бос жұмыс орны ашылды, бұл 2020 жылғы мәліметтерге қарағанда 12,7 %-ға артық. Қызметкерлер санынан бос орындар үлесі 1,5 % құрады.

Кәсіби мамандар үшін бос жұмыс орындарының көпшілігі ашылды – 8,3 мың жыл ішінде олардың саны 4,3 %-ға артты. Олардың басым бөлігін денсаулық сақтау, ғылым және техника, сондай-ақ білім беру саласындағы бос орындар құрады.

Екінші орынды өнеркәсіп, құрылыс, көлік және басқа да ұқсас кәсіптер қызметкерлері үшін бос жұмыс орындары (жылына 7,2 мың, плюс 13 %), үшіншісі – өндірістік жабдық операторлары, жинаушылар мен жүргізушілер үшін бос жұмыс орындары (5,8 мың) алды. Қазақстан Республикасы бойынша 2021 жылдың басына бос жұмыс орындарының саны 1-кестеде ұсынылады.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасы бойынша 2021 жыл басына бос жұмыс орындарының саны, мың адам

2021 жыл басындағы бос жұмыс орындарының саны (мың адам)	Барлығы		Нәтижеге дейін өсу		Жұмыскер-лердің жалпы санынан бос жұмыс орындарының үлесі 2021
	2021	2020	2021	2020	
Барлығы	37,0	32,8	112,70 %	1,5	1,5 %
Мамандар кәсіпқойлар	8,3	8,0	104,30 %	0,3	1,2 %
Өнеркәсіпте, құрылыста, көлекте және басқа және байланысты кәсіптердегі жұмысшылар	7,2	6,3	113 %	0,8	2,1 %
Өндірістік жабдықтар операторлары, құрастырушылар және жүргізушілер	5,8	5,8	99,10 %	-0,1	1,6 %
Қызмет көрсету және сату қызметкерлері	5,6	3,5	160,10 %	2,1	2,5 %
Біліктілігі жоқ жұмысшылар	4,2	3,3	128,40 %	0,9	1,4 %
Техник және басқа қолдау көрсететін кәсіби персонал	3,3	3,5	94,20 %	-0,2	1,2 %
Басшылар мен мемлекеттік қызметшілер	1,5	1,3	114,40 %	0,2	1,0 %
Әкімшілік саласындағы қызметкерлер	1,1	1,0	104,30 %	0	1,5 %
Ферма қожалығы мен ауыл және орман шаруашылығы	0,1	0,2	90,10 %	0	0,9 %

Ескерту – [10] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Жалпы, 2021 жылы тағы да 12,1 мың жұмыскердің қажеттілігі күтіледі, бұл өткен жылмен салыстырғанда 14,7 %-ға аз.

Сондай-ақ, мұнда кәсіби мамандарға деген ең үлкен қажеттілік – 2,7 мың адам күтіледі. Кадрларға деген күтілетін қажеттілік бойынша жетекші үштікке қызмет көрсету, сату және өнеркәсіп, құрылыс, көлік және басқа да ұқсас жұмыс саласының қызметкерлері кіріп отыр. Жұмыскерлерге күтілетін қажеттілігінің жалпы санынан бос жұмыс орындарының үлесі 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Жұмыскерлерге күтілетін қажеттілігінің жалпы санынан бос жұмыс орындарының үлесі, мың адам

Жұмыскерлерге күтілетін қажеттілік (мың адам)	Барлығы		Нәтижеге дейін өсу		Жұмыс-керлердің жалпы санынан бос жұмыс орындарының үлесі 2021
	2021	2020	2021	2020	
Барлығы	12,1	14,2	85,30 %	-2,1	0,5 %

Мамандар кәсіпқойлар	2,7	3,1	87,40 %	-0,4	0,4 %
Қызмет көрсету және сату қызметкерлері	2,4	2,4	100 %	0	1,1 %
Өнеркәсіпте, құрылыста, көлікте және басқа байланысты кәсіптердегі жұмысшылар	2,3	2,3	100,80 %	0	0,7 %
Өндірістік жабдықтар операторлары, құрастырушылар және жүргізушілер	1,4	1,5	94,60 %	-0,1	0,4 %
Біліктілігі жоқ жұмысшылар	1,2	1,5	81,30 %	-0,3	0,4 %
Фермер мен ауыл және орман шаруашылығы	0,7	0,5	150,50 %	0,2	4,8 %
Техник және басқа қолдау көрсететін қасиби персонал	0,7	2,4	29,70 %	-1,7	0,3 %
Әкімшілік саласындағы қызметкерлер	0,3	0,2	150,00 %	0,1	0,5 %
Басшылар мен мемлекеттік қызметшілер	0,3	0,4	92,00 %	0	0,2 %
Ескерту – [10] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған					

Экономикалық қызмет түрлері бойынша ең көп қажеттілік өнеркәсіп саласында күтіледі: 3,4 мың адам – өткен жылмен салыстырғанда 36,3 %-ға артық.

Екінші орында – көтерме және бөлшек сауда, сондай-ақ автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу саласы (2,1 мың адам), үшінші орында-әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет (1,4 мың адам).

Қызметкерлерге деген қажеттілік жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар саласында (бірден 70,1 %-ға, 165 адамға дейін) ең үлкен өсімді көрсетті, денсаулық сақтау саласында (75,8 %-ға, 828 адамға дейін) барынша азайды.

Өңірлік бөліністе мемлекет бойынша жұмыскерлерге деген қажеттілікті Алматы кәсіпорындары (3,8 мың адам) көбірек сезінетін болады – бұл 2021 жылға қарағанда 19,8 %-ға аз.

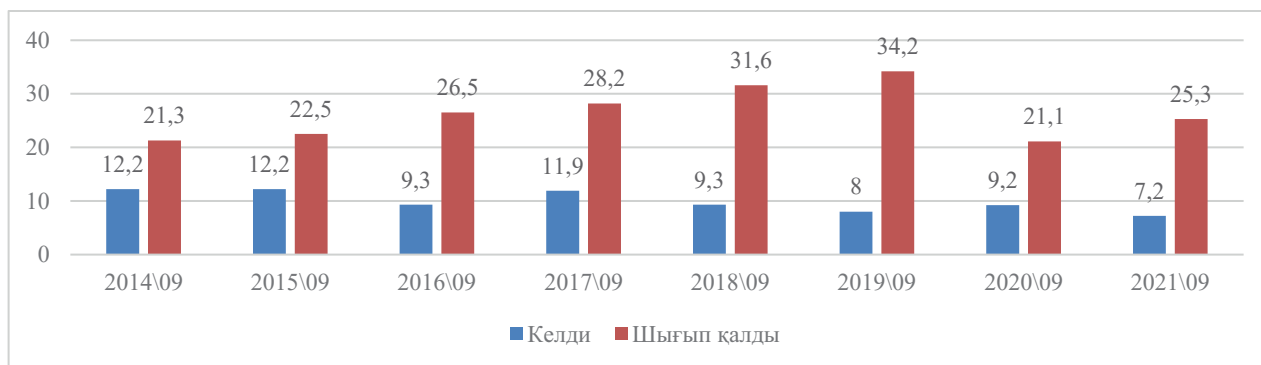
Екінші және үшінші қатарда Астана (3,6 мың адам) және Атырау облысы (1,1 мың адам) болды. Бұл мәліметтер төмендегі кестеде берілген [10].

Кесте 3 – Қазақстан Республикасы бойынша жұмыскерлерге күтілетін қажеттілік, мың адам

Жұмысшылардың күтілетін қажеттілігі (адам)	Барлығы		Жалпыға дейін өсу		Қазақстан Республикасы бойынша үлесі	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Барлығы	12080,0	14161,0	85,30 %	-2081	100,0 %	100,0 %
Өнеркәсіп	3426,0	2514,0	136,30 %	912	28,4 %	17,8 %
Көтерме және бөлшек саудада автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	2062,0	1534,0	134 %	528	17,1 %	10,8 %
Әкімшілік және көмекші қызмет көрсету қызметі	1378,0	1301,0	105,90 %	77	11,4 %	9,2 %
Құрылыс	930,0	1776,0	52,40 %	-846	7,7 %	12,5 %
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	828,0	3425,0	24,20 %	-2597	6,9 %	24,2 %
Кәсіби ғылыми-техникалық қызмет	609,0	564,0	108,00 %	45	5,0 %	4,0 %
Өмір сүрі мен тактандыру қызметтерінің қамтамасыз ету	529,0	472,0	112,10 %	57	4,4 %	3,3 %

Ауылдық орман және балық шаруашылығы	524,0	640,0	81,90 %	-116	4,3 %	4,5 %
Ақпарат және коммуникация	521,0	423,0	123,20 %	98	4,3 %	3,0 %
Көлік және қойма	483,0	748,0	64,60 %	-265	4,0 %	5,3 %
Білім беру	465,0	554,0	83,90 %	-89	3,8 %	3,9 %
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	165,0	97,0	170,10 %	68	1,4 %	0,7 %
Өнер, қыдыру және демалыс	160,0	113,0	141,60 %	47	1,3 %	0,8 %
Ескерту – [10] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған						

Көші-қон шығындары еңбек әлеуеті сапасының теріс өзгеруін тудырады, кәсіпорынның дағдарысқа қарсы менеджментінің тиімділігін төмендетеді. 2021 жылғы қаңтар-қыркүйекте Қазақстанға 7,2 мың адам келді ол 2020 жылғы қаңтар-қыркүйекке қарағанда 21,5 %-ға аз. Сонымен қатар, 25,3 мың тұрғын Қазақстаннан кетті – өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 20,1 %-ға көп. Көші — қон сальдосы тұрақты теріс: минус 18,1 мың, 2020 жылы минус 11,8 мың болған. 2014-2021 жылдарындағы Қазақстан Республикасының халық көші-қон диаграммасы 2-суретте ұсынылады.

Сурет 2 – 2014-2021 жылдарындағы Қазақстан Республикасының халық көші-қоны, мың адам
Ескерту – [11] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

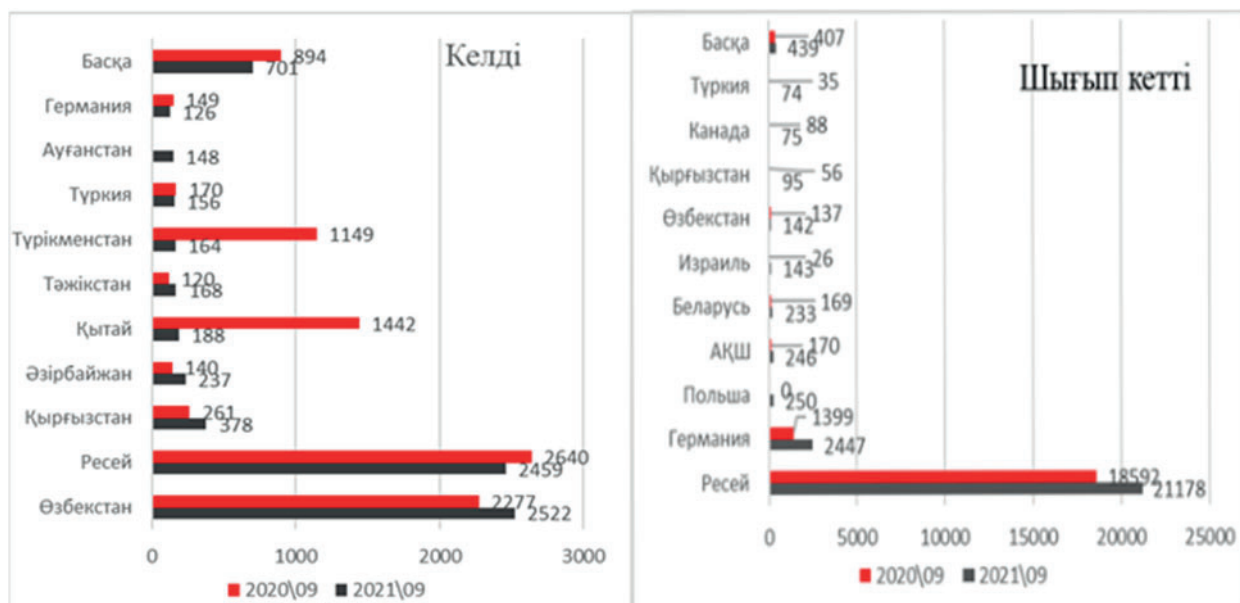
Өңірлер бойынша алсақ, келгендердің басым бөлігі Маңғыстау облысына келді: 1,5 мың адам, минус 39,8 % жыл ішінде. Иммигранттар арасында Алматы (1,3 мың адам, минус 0,6 %) және Шымкент (634 адам, минус 5,5 %) танымал. Ең аз танымалдылыққа ие Қызылорда облысы: 2021 жыл басынан бері барлығы 7 адам, жылына минус 81,1 %.

Ең көп адам Қарағанды облысынан кетті: 3,7 мың адам — 2020 жылғы көрсеткішке қарағанда 20,7 %-ға артық. Сондай-ақ, Шығыс Қазақстан (3,3 мың адам, плюс 8,1 %) және Павлодар (2,7 мың адам, плюс 11,6 %) облыстарынан белсенді көшіп келгендер болды. Ең аз адам сол Қызылорда облысынан кеткен: барлығы 59, плюс 51,3 %.

Қазақстан Республикасының 17 өңірінен кеткендер саны тек Солтүстік Қазақстан облысында ғана қысқарған: 1,7 %-ға, 1,7 мың адамға дейін.

2021 жылы Қазақстанға келгендердің көпшілігі Өзбекстаннан келді: 2,5 мың адам –2020 жылға қарағанда 10,8 %-ға артық. Екінші және үшінші орындарды Ресей мен Қырғызстанға тиесілі. Бұл үш елге иммигранттардың 74 %-ы келеді. Қазақстан Республикасынан көбінесе Ресейге кеткен: 21,2 мың адам немесе барлық эмигранттардың 83,6 %. Жетекші үштікке Германия мен Польша да кіреді.

Қазақстан Республикасына келіп-кеткен адамдар серпіні төмендегі 3-суретте көрсетілген.

Сурет 3 – Қазақстан Республикасына келгендер және шығып кеткендер саны, адам
Ескерту – [11] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

15 жастан асқан еңбекке қабілетті халық арасында 2021 жылы Қазақстан Республикасына техникалық мамандығы бар 782 адам келді, оның ішінде 394 – экономикалық, 289 – педагогикалық, 227 – медициналық, 132 – заңгерлік, 91 – сәулет-құрылыс, 76-ауыл шаруашылық.

Сонымен қатар Қазақстаннан техникалық мамандығы бар – 4,1 мың адам, экономикалық мамандығы бар – 2 мың адам, педагогикалық мамандығы бар – 1,3 мың адам, медициналық мамандығы бар – 699 адам, заңгерлік мамандығы бар – 488 адам, сәулет-құрылыс мамандығы бар – 355 адам, ауыл шаруашылық мамандығы бар – 173 адам кетті [11], яғни мамандық бойынша 15 жастан асқан халық көші-қоны саны төмендегі кестеде жинақталған.

Кесте 4 – Мамандық бойынша 15 жастан асқан халық көші-қоны, адам

Мамандық бойынша 15 жастан асқан халық көші-қоны, қаңтар- қыркүйек	Келді				Шығып кетті			
	Барлығы		Жалпыға дейін өсу		Барлығы		Жалпыға дейін өсу	
	2021\09	2020\09	2021\09	2020\09	2021\09	2020\09	2020\09	
Техникалық	782	643	121,6 %	139	4144	3331	124,4 %	813
Экономикалық	394	311	126,7 %	83	2025	1714	118,1 %	311
Педагогикалық	289	288	100,3 %	1	1260	1064	118,4 %	196
Медициналық	227	187	121,4 %	40	699	561	124,6 %	138
Заңды	132	82	161,0 %	50	488	387	126,1 %	101
Сәулет және құрылыс	91	76	119,7 %	15	355	280	126,8 %	75
Ауыл шаруашылығы	76	68	111,8 %	8	173	155	111,6 %	18
Басқа	2057	1831	112,3 %	226	3537	3955	89,4 %	-418

Ескерту – [11] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген макроэкономикалық ақпарат кәсіпорын менеджментіне тұрақты сипатқа ие жаһандық экономикалық дағдарыс кезінде персоналды басқару саласында ұзақ мерзімді стратегияны әзірлеуге мүмкіндік береді, мысалы, пандемияның аяқталуымен Қазақстан Республикасында логисти-

қаға да, қаржы жүйесіне де теріс әсер еткен Украина мен Ресей Федерациясының саяси жағдайына байланысты бірқатар проблемалар туындауы. Осылайша қаржылық дағдарысты туындатқан COVID-19 пандемиясы (2020-2021) әлемдік экономиканың 4,3 %-ға төмендеуіне әкелді, бұл 2008 жылғы қаржылық дағдарыспен салыстырғанда үш есе көп. 2020 жылы доллар бағамы 382 теңгеден 400 теңгеге дейін көтерілді, бір жылдан кейін жиырма тоғыз тармаққа өсті, бұл ретте бір жылдағы орташа жалақы 609 доллардан (233 136 теңге) 420 долларға (249 349 теңге) дейін төмендеді. Ресей-Украина әскери қақтығысына байланысты экономикалық дағдарыс 2022 жылдың 24 ақпанынан бастап рубльдің долларға қатысты бағамының күрт төмендеуі байқалды. Бұл девальвацияны АҚШ пен Еуропаның бірқатар экономикалық санкциялары тудырды. Жетекші сарапшылар 1998 жылғы дағдарыспен салыстыруға болатын экономикалық құлдырауды болжайды. Рубльдің құлдырауы нәтижесінде Қазақстанда тағы бір девальвация болды. Бірнеше күн ішінде доллар 430 теңгеден 490 теңгеге дейін, содан кейін 518 теңгеге дейін көтерілді. Осыдан кейін азық – түлік бағасының 30 %-дан астам қарқынды өсуі байқалды. Қазір доллар бағамы – 464 теңге. Орташа жалақы 552 долларды (272 968 теңге) құрайды, бұл 2021 жылмен салыстырғанда 7,2 %-ға төмен [12].

Осылайша, 2020 жылы экономиканың қатты құлдырауына қарамастан, халықты жұмыспен қамтылуы айтарлықтай тұрақты болып қалды. Бірақ бұл еңбек нарығы COVID-19 пандемиясынан зардап шеккен жоқ дегенді білдірмейді, тек ол экономикадағы болып жатқан өзгерістерге өзінше бейімделеді. Қазақстандағы корона дағдарысы теріс әсерінің шыңы 2020 жылдың екінші тоқсанында болды.

Жұмыспен қамтылған халық саны 0,6 %-ға қысқарды, 2019 жылғы 8,78 млн. адамнан 2020 жылы 8,73 млн. адамға дейін, негізінен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының азаюы есебінен қысқарды. Мәселен, бір жыл ішінде олардың саны 2,6 %-ға азайып, 2 045 мың адамды құрады. Алайда, елде жұмыссыздық деңгейінің айтарлықтай өсуі болған жоқ, бұл ресми статистикамен расталады – 2020 жылдың қорытындысы бойынша жұмыссыздар саны небәрі 8,2 мың адамға 449 мың адамға дейін өсті, ал жұмыссыздық деңгейі тек 0,1 пайыздық тармаққа 4,9 %-ға дейін өсті. Бұл келесі себептерге байланысты. Біріншіден, жұмыспен қамтылғандардың бір бөлігі «уақытша жұмыспен қамтылмағандар» санатына өтті. Мәселен, пандемияға байланысты 2020 жылдың екінші тоқсанында уақытша жұмыспен қамтылмағандар саны 4 есеге 129 мыңнан 536 мың адамға дейін, ал бір жылда 2,3 есеге өсіп, 301 мың азаматты құрады. Екіншіден, жұмыс уақытын пайдалану азайды. Яғни, кәсіпорындар қызметкерлерді жаппай жұмыстан шығарудан гөрі жұмыс уақытын қысқартуды және жұмысшылар санын бірдей деңгейде ұстауды жөн көрді. Бұл ретте 2020 жылдың 2 тоқсанында аптасына 10 сағаттан аз жұмыс істейтіндер саны 263 %-ға – 159 мыңнан 578 мың адамға дейін ұлғайды. Үшіншіден, халықтың бір бөлігі жұмыс күшінің құрамынан экономикалық белсенді емес санатқа көшті. Мәселен, 2020 жылы олардың саны 143 мың адамға немесе 4 %-ға өсті. Төртіншіден, қашықтықтан жұмыспен қамтуды таратуға серпін берілді. Сараптамалық бағалауға сәйкес Қазақстанда білім беру (саладағы қызметкерлердің 80 % дейін), қаржы және сақтандыру (62 %), мемлекеттік басқару (58 %), кәсіптік және ғылыми қызмет (50 %), сондай-ақ ақпарат және байланыс (45 %) сияқты салаларда шамамен 2,2 млн. жұмыспен қамтылған немесе әрбір төртінші қызметкер қашықтықтан жұмыс істей алады. Нәтижесінде, локдаун кезеңінде осы салалардағы жұмыспен қамту айтарлықтай қысқарған жоқ, бір жерде, керісінше, өсті. Бесіншіден, үкімет дағдарыстың әсерін жеңілдету және экономиканы қалпына келтіру үшін дағдарысқа қарсы шаралардың 3 пакетін іске асырды, оның ішінде халықты және бизнесті қолдау, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтау бойынша жедел шаралар және экономикалық өсуді қалпына келтірудің кешенді жоспары. Дағдарысқа қарсы шараларға арналған шығыстар 2020 жылы мемлекеттік бюджет шығыстарының негізгі бабы болып, 6 трлн. теңге астам соманы құрады (ЖІӨ-ге 9 %), оның ішінде 1,7 трлн. теңге халықтың табысы мен жұмыспен қамтылуын қолдауға бағытталған, 1,6 трлн. теңге – жеңілдетілген несиелеу түріндегі бизнесті қолдауға және ішкі сұранысты ынталандыруға, 1,1 трлн. теңге – қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға, эпидемияға қарсы іс-шараларға және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шығыстарға 1,9 трлн. теңге – республикалық және жергілікті бюджеттер кірістерінің шығындарын өтеуге бағытталды [13].

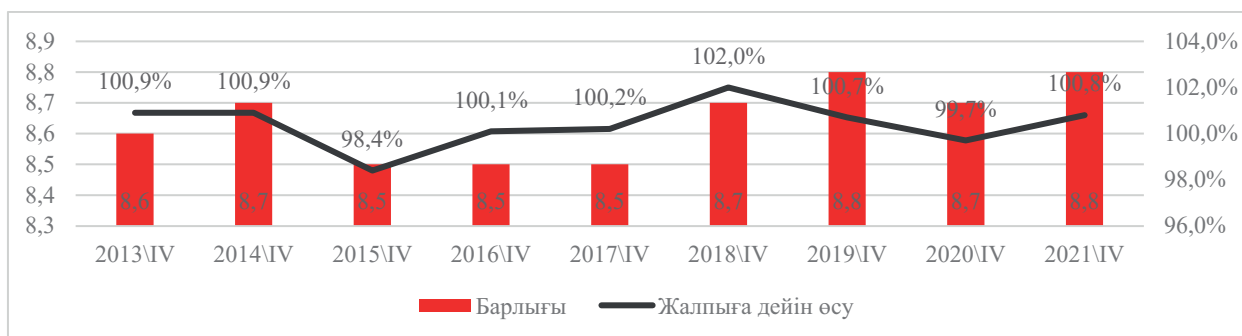
И. А. Геращенко және Г. Джумандурдиев [14] зерттеулеріне сүйене отырып, қызметкерлерді дағдарысқа қарсы басқарудың негізі көшбасшының белсенділігі мен энергиясы деп сенімді түрде айта

аламыз. Әр ұйымның өз миссиясы бар, оны орындау ұйымды негізгі мақсатқа жетелейді, ал қызметкерлер өз кезегінде миссияны алға жылжытудың негізі болып табылады.

Нәтижелерді талқылау. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, экономиканы дамыту жолындағы келесі бағыттарды бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, бұл шикізаттық емес секторлардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру есебінен экономикалық базаны әртараптандыру. Шикізат секторына инвестициялардың едәуір көлемін бағыттауды жалғастыра отырып, ағымдағы және болашақ жұмыс күші үшін жеткілікті жұмыс орындарын қамтамасыз ету мүмкін болмайды. Екіншіден, адами капиталды дамыту және инновацияларды ынталандырудың барлық түрлері сенімді нәтижелі өсудің кілті болып табылады. Бүгінгі таңда «ғылым мен дамуға» немесе ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға салынған инвестициялар ЖІӨ-нің 0,1 % немесе 85,2 млн. теңгені құрайды, ол бағытта 21,8 мың адам ғана жұмыс істейді (барлық жұмыспен қамтылғандардың 0,2 %). Соңғы 5 жылда мұндай шығыстардың үлесі 28 %-ға дейін ұлғайғанына қарамастан, ЖІӨ құрылымында – бұл 0,1%. Үшіншіден, экономикалық дамудың негізгі драйвері ретінде жеке сектордың, әсіресе ШОК-тың рөлін күшейту және білікті жұмысшылар үшін ғана емес, сонымен қатар экономикалық белсенді халықтың төмен білікті кадрлары үшін жұмыс орындарын құру. Төртіншіден, агроөнеркәсіптік кешенді дамыту арқылы ауылдардағы жұмыспен қамтуды қолдау. Ауыл шаруашылығымен айналысатындардың 88 %-ы ауылдық жерлерде тұрады, бұл ретте барлық ЖІПҚ иелері бейресми жұмысбастылықты таңдайды. Бесіншіден, қайта даярлау бағдарламалары мен өмір бойы оқыту арқылы адами капиталды дамыту. Дағдылар өнімділікті және сәйкесінше халықтың табыс деңгейін арттырудың негізгі факторларының бірі болып табылады, сондықтан болып жатқан өзгерістерге жауап ретінде оларды өзекті деңгейде ұстау маңызды міндет болып табылады. Оқыту өмір бойы әртүрлі дайындық форматтарын қолдана отырып жүргізілуі керек [13, 2 б.].

Жұмыс істейтін халықтың ішінде жұмыспен қамтылғандардың 70,7 %-ы оқу нәтижесінде алған мамандығы бойынша жұмыс істеді, 22,6 %-ы өз мамандығы бойынша емес, ал жұмыспен қамтылғандардың тағы 6,7 %-ы ешқашан оқымаған.

Білім деңгейі бойынша 3,8 млн. адамның орта кәсіби (арнайы), 3,6 млн. адамның – жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі, 1,3 млн. адамның — бастауыш, негізгі, жалпы орта немесе бастауыш кәсіптік білімі болды. 4-суреттен көріп отырғанымыздай, жұмыспен қамтылғандар бойынша мәлімет 2013-2021 жыл аралығын қамтыған, әр жылдың IV тоқсаны бойынша берілген.

Сурет 4 – Жұмыспен қамтылғандар, млн. адам
Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Жұмыспен қамтылғандар арасында 6,7 млн. адам (жылына 0,6 % қосу) жалдамалы қызметкерлер болды. Тағы 1,6 млн. адам – жеке кәсіпкерлер, 493,6 мың адам – тәуелсіз қызметкерлер, 14,6 мың адам – серіктестіктердің құрылтайшылары, акционерлік қоғамдардың акционерлері (қатысушылары), сондай-ақ өндірістік кооперативтердің мүшелері болып табылатын жеке тұлғалар, 10,7 мың адам жеке практикамен айналысқан.

Өңірлік бөліністе жұмыспен қамтылғандардың басым бөлігі Алматыда болды: 979,3 мың адам – алдыңғы жылмен салыстырғанда 2,6 %-ға артық. Көшбасшылар үштігінде Алматы (971,2 мың адам, жы-

лына минус 0,4 %) және Түркістан (777,2 мың адам) облыстары да бар. Жұмыспен қамтылғандардың ең азы Солтүстік Қазақстан облысында болды: 286,6 мың адам – алдыңғы жылмен сәйкес.

Салалар бөлінісінде жұмыспен қамтылғандардың көпшілігі көтерме және бөлшек сауда, сондай-ақ автожөндеу салаларына қатысты болды: 1,5 млн. адам – алдыңғы жылмен салыстырғанда 3,3 %-ға артық.

Жұмыспен қамтылған халық саны бойынша негізгі салалардың ішінде ауыл, орман және балық шаруашылығы (1,1 млн. адам, жылына минус 3,9 %) және білім беру (1,1 млн. адам, плюс 1,5 %) салалары болғанын 5-кестедегі сандық мәліметтерде көрсетілген.

Кесте 5 – Қазақстан Республикасы бойынша жұмыспен қамтылғандар, мың адам

Жұмыспен қамтылғандар. IV тоқсан (мың адам)	Барлығы		Жалпыға дейін өсу		Қазақстан Республикасынан бөлісу	
	2021/IV	2020/IV	2021/IV	2020/IV	2021/IV	2020/IV
Барлығы	8811,9	8744,5	100,8 %	67,4	100,0 %	100,0 %
Көтерме және бөлшек сауда; автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу	1469,4	1422,1	103,3 %	47,3	16,7 %	16,3 %
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1141,9	1188,2	96,1 %	-46,3	13,0 %	13,6 %
Білім	1123,8	1107,4	101,0 %	16,4	12,8 %	12,7 %
Құрылыс	635,9	634,7	100,2 %	1,2	7,2 %	7,4 %
Тасымалдау және қоймалау	615,7	609,7	101,0 %	6	7,0 %	7,0 %
Өндеу өнеркәсібі	580,5	575,4	100,9 %	5,1	6,6 %	6,6 %
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	548,3	521	105,2 %	27,3	6,2 %	6,0 %
Мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру	496	491,6	100,9 %	4,5	5,6 %	5,6 %
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	282,6	184,3	99,4 %	-1,7	3,2 %	3,3 %
Тау-кен және карьерлерді қазу	272,5	174,2	99,4 %	-1,7	3,1 %	3,1 %
Кәсіби ғылыми-техникалық қызмет	251,7	145,8	102,4 %	5,8	2,9 %	2,8 %
Қаржылық және сақтандыру қызметі	191,1	200,3	95,4 %	-9,2	2,2 %	2,3 %
Тұру және тамақтандыру қызметтері	190,2	183,2	103,8 %	7	2,2 %	210,0 %
Жылжымайтын мүлікпен операциялар	166,5	165,4	100,6 %	1	1,9 %	1,9 %
Ақпарат және коммуникация	164,9	159,4	103,4 %	5,5	1,9 %	1,8 %
Электрмен жабдықтау газбен жабдықтау бу және ауаны баптау	144,4	151,4	95,4 %	-7	1,6 %	1,7 %
Өнер, ойын-сауық және демалыс	135,2	149,1	97,2 %	-3,9	1,5 %	1,6 %
Сумен қамтамасыз ету: қалдықтарды жинау мен таратуды кәріз жүйесімен бақылау	84,8	82,5	102,8 %	2,3	1,0 %	0,9 %
Басқа да қызмет түрлерін көрсету	316,6	308,9	102,5 %	7,7	3,6 %	3,5 %
Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған						

Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі зейнет жасына дейінгі жұмыссыздарды жұмыспен қамтуға арналған «күміс жас» арнайы жобасын іске қосуды жоспарлап отыр. Бастаманы іске асыру 2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба шеңберінде жүргізілетін болады. Жыл сайын жобамен 5 мың адам қамтылады деп күтілуде.

Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша зейнеткерлік жас алдындағы – 55-64 жас аралығындағы жұмыспен қамтылғандар – Қазақстанда 979,3 мың адам болған – алдыңғы жылға қарағанда 6,7 %-ға артық. Осы жастағы жұмыссыздар саны 65,7 мың адамды құрайды.

Жұмыспен қамтылғандардың ішінде зейнеткерлер, яғни 65 және одан жоғары жастағы адам саны – 68,2 мың адам, 29 жасқа дейінгі жастар – 1,9 млн. адам, 29-34 жастағы жастар – 1,7 млн. адам, 35-44 жастағы – 2,3 млн. адам, 45-54 жастағы – 1,8 млн. адам болды [16]. Қазақстан Республикасы бойынша жұмыспен қамтылғандардың жас бойынша жіктелуі 6-кестеде ұсынылған.

Кесте 6 – Қазақстан Республикасы бойынша жұмыспен қамтылғандардың жас бойынша жіктелуі, мың адам

Жұмыспен қамтылғандар IV тоқсан (мың адам)	Барлығы		Жалпыға дейін өсу		Қазақстан Республикасының бөлігі	
	2021/IV	2020/IV	2021/IV	2020/IV	2021/IV	2020/IV
Барлығы	8811,9	8744,5	100,8 %	67,4	100,0 %	100,0 %
15	0,3	0,2	152,1 %	0,1	0,0 %	0,0 %
16-24	967,7	1077,4	89,8 %	-109,7	11,0 %	12,3 %
25-28	946,2	953,9	99,2 %	-7,7	10,7 %	10,9 %
29-34	1726,4	1704,6	101,3 %	21,8	19,6 %	19,5 %
35-44	2347,5	2217,7	105,9 %	129,8	26,6 %	25,4 %
45-54	1776,3	1801,3	98,6 %	-24,9	20,2 %	20,6 %
55-64	979,3	917,7	106,7 %	61,6	11,1 %	10,5 %
65 және одан жоғары	68,2	71,7	95,1 %	-3,5	0,8 %	0,8 %

Ескерту – [15] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Оқуға кететін қаржылық шығындар мәселесі оқу формасын таңдау мүмкіндігін шектейді, осыны ескере отырып, ұжымдағы әлеуметтік шиеленістің көрсеткіші ретінде әлеуметтік тұрақтылық индексі атап өту қажет.

Әлеуметтік тұрақтылық индексі қызметкерлердің белсенділік деңгейін, әлеуметтік әл-ауқат пен әлеуметтік тыныштықты, сондай-ақ ұйымның әлеуметтік даму индексі бағалауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік тұрақтылық индексі қызметкерлердің белсенділік деңгейін, әлеуметтік әл-ауқат пен әлеуметтік тыныштықты, сондай-ақ ұйымның әлеуметтік даму индексі бағалауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік тұрақтылық индексі және оның құрамдас бөліктері әдетте -100 %-дан +100 %-ға дейінгі мәндерді қабылдайды, мұндағы -100 % – еңбек жағдайларына, коммуникацияларға абсолютті наразылық, қызметкерлердің адалдығы, теріс әлеуметтік әл-ауқат және қызметкерлердің наразылық көңіл-күйі бойынша алаңдатарлық жағдай, ал +100 % – еңбек жағдайлары мен коммуникацияларға толық қанағаттану, қызметкерлердің адалдығы, жақсы әлеуметтік әл-ауқат және ұжымда әлеуметтік тыныштықтың болуы. Әлеуметтік тұрақтылық индексі еңбек жанжалдарын алдын алудың және компаниялардағы жағымсыз көңіл-күйді тежеудің тиімді құралына айналды, кейбір мамандардың бағалауы бойынша 2020 жылға 95 % құрады. 2019 жылдың қорытындысымен салыстырғанда көрсеткіш 29 п.п. өсті, бірақ 2021 жылы айтарлықтай төмендеді [17].

Перифериялық эмоциялар теориясының авторларының бірі ғалым Уильям Джеймстің еңбектеріне сәйкес, «барлық эмоционалды тәжірибелер тек өзгеріс сезімі». Осы фактіні ескере отырып, дағдарыстың басталуы қызметкерлердің эмоционалды жағдайының нашарлауына әкеледі деп айтуға болады, нәтижесінде психологиялық жүктеменің жоғарылауына байланысты қызметкерлердің әлеуетін іске асыру қиынырақ болады. Психологиялық жүктеме деңгейін және жалпы шиеленісті анықтауға әлеуметтік тұрақтылық индексі мүмкіндік береді бұл индекстормен бағалау туралы ақпарат беріп қана қоймай, басқарушылық әсердің дұрыс шешімін таңдауға мүмкіндік береді. Басшының энергиясын осы мәселеге арнап инвестициялау қажетті кезеңнен өтуге қолайлы жағдай жасайды.

Әлемдік тәжірибеде жұмыспен қамту бағдарламалары шеңберінде қолдаудың негізгі бағыттары мынадай іс-шараларды ұсынады.

Кеңес беру және жұмыс іздеуге көмектесу: бұл шаралар негізінен қысқа мерзімді жұмыссыздар үшін пайдалы, бірақ олар жұмыссыздарды қолдаудың «жеке» тәсілінде әлі де құнды рөл атқара алады. Кеңес беру кәсіптік оқытуды, жұмыс іздеуге көмек көрсетуді, «мотивациялық» курстарды және ізденушінің жеке қажеттіліктеріне сәйкес әлеуметтік қолдауды қоса алғанда, қолдаудың басқа түрлерімен кешенді түрде көрсетіледі

Жұмыс берушілерге субсидиялар: мұндай бағдарламалар салыстырмалы түрде қымбат және әдетте басқа шаралар тиімсіз болған ең осал топтарға бағытталған. Мұндай шаралар байланыс орнату және жұмыс берушілерге әлеуетті қызметкерлерді төмендетілген жалақы бойынша «тексеруге» мүмкіндік беру арқылы жұмыс берушілердің ұзақ мерзімді жұмыссыздарға деген көзқарасына оң әсер етуі мүмкін.

Тікелей жұмыс орындарын құру схемалары (қоғамдық жұмыстар, әлеуметтік жұмыс орындары): дағдарыс жағдайында кірістерді қорғау саясаты және жұмысшыларды еңбек нарығында сақтау тәсілі ретінде өте тиімді. Басқа бағдарламалар үшін институционалдық құрылым жұмысының үйлесімділігі төмен елдерде ең тиімді. Бұл схемалар, әдетте, қысқа мерзімді жұмыссыздар үшін Жұмыспен қамтудың жағымсыз әсерін болдырмау үшін орта және ұзақ мерзімді жұмыссыздарға бағытталған, мысалы, кез-келген жағдайда «нақты» жұмыс таба алатын қатысушылар схемаға қатысады. Бұл схемалар, әдетте, олардың тиімділігі мен рентабельділігін қамтамасыз ету үшін тұрақты және берік болады.

Оқу бағдарламалары: әдетте оқыту ең күшті, оң, ұзақ мерзімді әсерлерді береді, бірақ ол қымбат болып табылады. Жалпы бағдарламалар және кәсіптік жұмыс орнында оқыту тиімді, бірақ көздеп отырған мақсаттарға байланысты. Зерттеулер көрсеткендей, жалпы бағдарламалар еңбек нарығына алғаш шыққаннан кейін дағдыларды жақсырақ сәйкестендіруге ықпал етеді, ал сертификатталған кәсіптік оқыту бағдарламалары (жұмыс орнында немесе мектепке негізделген оқытумен бірге) оқудан жұмысқа ауысуды жеңілдетуде өте тиімді болды.

Стартаптарды ынталандыру: экономикалық өсу кезінде максималды тиімді / қолайлы іскерлік орта жағдайында. Жұмыс орындарын құру тұрғысынан жоғары әсер (өзін-өзі жұмыспен қамту), мақсатты популяциядағы жоғары вариация және нәтижелер [15; 18; 19; 20].

ЗЕРТТЕУДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қорытындылай келе, осы мәселенің өзектілігіне сүйене отырып, басқарудың осындай стилін таңдау құнды кадрлардың жоғалуын азайтып, қызметкерлердің эмоционалды жағдайын жақсартады, ұжымда жағымды атмосфераны қалыптастырып, бұл жаңа, стандартты емес міндеттерді орындауға стимул ретінде қарастырылады. Мақалада жоғарыда айтылғандарды растау ретінде және басқарудың «опық» тұстарын көрсете алатын экономикалық формулалар немесе теңдеулер қарастырылмаған, бірақ қиынқыстау, дағдарыстық жағдайында шығармашылық көзқарасты, қызметкердің психологиясын, оның көңіл-күйі қолданылған. Демек, компанияда персоналға өзін-өзі ұйымдастыру технологияларын қолдану арқылы біз кадрлардың ағымын төмендетеміз, жоғары білікті қызметкерлерді сақтаймыз, жұмыс ынтасын жоғарылатып, дағдарыс кезеңін қысқартамыз, ұйымның өндірісін және көшбасшының беделін арттырамыз.

Ал осындай жағдайда кәсіпорын табысты болып қалуы үшін адам ресурстары мен жаңа технологияларға инвестиция салуды уақытында және елеулі түрде арттыру қажет, өйткені қызметкерлері әртүрлі жағдайларға бейімделген кәсіпорындар ғана дағдарыстық жағдайда өмір сүре алады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Глазьев С. Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса. – М.: Экономика, 2010. – 255 с.
2. Антикризисное управление человеческими ресурсами / Под редакцией Н. А. Горелова. – СПб.: Питер, 2010. – 432 с.
3. Kücher A., Mayr S., Mitter C. et al. Firm age dynamics and causes of corporate bankruptcy: age dependent explanations for business failure // Review of Managerial Science. – 2020. – № 14. – P. 633-661. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11846-018-0303-2>.

4. Veganzones D., Severin E. The Impact of Earnings Management on Bankruptcy Prediction Models: An Empirical Research the Impact of Earnings Management on Bankruptcy Prediction Models: An Empirical Research. – SSRN, 2017. – 28 p. – DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2980144>.
5. Jones S. Corporate bankruptcy prediction: a high dimensional analysis // *Rev Account Stud.* – 2017. – № 22. – P. 1366-1422. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11142-017-9407-1>.
- Lahmiri S., Bekiros S. Can machine learning approaches predict corporate bankruptcy? Evidence from a qualitative experimental design // *Quantitative Finance.* – 2018. – № 19(9). – P. 1569-1577. – DOI: <https://doi.org/10.1080/14697688.2019.1588468>.
6. Ашибоков А. М. Пути разрешения трудовых конфликтов в организации // *Экономика и управление в условиях современной России. Материалы IV национальной научно-практической конференции, текстовое электронное издание.* – 2020. – С. 30-33.
7. Банных Ю. И., Климовских Н. В. Регулирование конфликтов в организации как элемент корпоративного управления // *Современная Россия: потенциал инновационных решений и стратегические векторы развития экономики.* – 2018. – С. 204-207.
8. Божукова Е. М. Управление трудовыми конфликтами в организации // *Инновации и инвестиции.* – 2019. – № 8. – С. 70-74.
9. К началу текущего года в Казахстане насчитывалось 37 тысяч вакантных мест [Электронды ресурс] // *RANKING.KZ [web-сайт].* – 3 Августа 2021. – URL: <https://ranking.kz/reviews/other/k-nachalu-tekushego-goda-v-kazahstane-naschityvalos-37-tysyach-vakantnyh-mest.html> (Қарау уақыты: 30.01.2023).
10. За три квартала из страны уехало свыше 25 тысяч человек — более чем втрое больше, чем было в РК [Электронды ресурс] // *RANKING.KZ [web-сайт].* – 12 Ноября 2021. – URL: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/za-tri-kvartala-iz-strany-uehalo-svyshe-25-tysyach-chelovek-bolee-chem-vtroe-bolshe-chem-pribylo-v-rk> (Қарау уақыты: 03.02.2023).
11. Какой финансовый кризис сильнее всего ощутил Казахстан? [Электронды ресурс] // *FORBES.KZ [web-сайт].* – 27 Марта 2022. – URL: https://forbes.kz/finances/finance/kakoy_finansoviy_krizis_silnee_vsego_oschutil_kazahstan/ (Қарау уақыты: 04.02.2023)
12. Молчановская А. и др. Рынок труда Казахстана развитие в условиях новой реальности. – 2021. – 226 с.
13. Геращенко И. А., Джумандурдиев Г. Антикризисное управление персоналом // *Вісник економіки транспорту і промисловості.* – 2014. – № 45. – С. 148-152.
14. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан [Электронды ресурс] // *Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [web-сайт].* – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-/publications/6132/> (Қарау уақыты: 30.01.2023).
15. Лишь 7 из 10 казахстанцев работают по специальности, полученной при учёбе. 7% занятых в принципе не обучались какой-либо профессии [Электронды ресурс] // *RANKING.KZ [web-сайт].* – 23 Февраль 2022. – URL: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/lish-7-iz-10-kazahstancev-rabotayut-po-specialnosti-poluchennoj-pri-uchyobe-7-zanyatyh-v-principe-ne-obuchalis-kakoj-libo-professii> (Қарау уақыты: 05.02.2023).
16. Индекс социальной стабильности ТОО «АППК». – Нур-Султан, 2019. – 28 с.
17. Уашов Г. К. Қазақстандағы ұйым персоналын бейдағдарыстық басқару // *Доклады Национальной Академии Наук Республики Казахстан.* – 2017. – № 2(312). – С. 124-128.
18. Брусницына Н., Пронин Р. Особенности защиты прав трудящихся при несостоятельности организации работодателя в современных условиях // *Экономика и управление.* – 2010. – № 2(63). – С. 178-182.
19. Наумова В. В., Новиков В. С. Трудовая мотивация как условие эффективности социально-трудовых отношений. Монография. – Краснодар.: Изд-во ЮИМ, 2015. – 209 с.

REFERENCES

1. Glazyev, S. Yu. (2010). *Strategiya operezhayushchego razvitiya Rossii v usloviyah global'nogo krizisa*. Ekonomika, Moscow, 255 p. (In Russian).
2. Gorelov N. A. (Eds.). (2010). *Antikrizisnoe upravlenie chelovecheskimi resursami*. Piter, Saint Petersburg, 432 p. (In Russian).
3. Kücher, A., Mayr, S., Mitter, C. and et al. (2020). Firm age dynamics and causes of corporate bankruptcy: age dependent explanations for business failure. *Review of Managerial Science*, 14, 633-661, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11846-018-0303-2>.
4. Veganzones, D. and Severin, E. (2017). The Impact of Earnings Management on Bankruptcy Prediction Models: An Empirical Research the Impact of Earnings Management on Bankruptcy Prediction Models: An Empirical Research. *SSRN*, 28 p., DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2980144>.
5. Jones, S. (2017). Corporate bankruptcy prediction: a high dimensional analysis. *Rev Account Stud*, 22, 1366-1422, DOI: <https://doi.org/10.1007/s11142-017-9407-1>.
6. Lahmiri, S. and Bekiros, S. (2018). Can machine learning approaches predict corporate bankruptcy? Evidence from a qualitative experimental design. *Quantitative Finance*, 19(9), 1569-1577, DOI: <https://doi.org/10.1080/14697688.2019.1588468>.
7. Ashibokov, A. M. (2020). *Puti razresheniya trudovyh konfliktov v organizacii*. *Ekonomika i upravlenie v usloviyah sovremennoj Rossii*. *Materialy IV nacional'noj nauchno-prakticheskoy konferencii, tekstovoe elektronnoe izdanie*, 30-33 (In Russian).
8. Bannyh, Yu. I. and Klimovskih N. V. (2018). *Regulirovanie konfliktov v organizacii kak element korporativnogo upravleniya*. *Sovremennaya Rossiya: potencial innovacionnyh reshenij i strategicheskie vektory razvitiya ekonomiki*, 204-207 (In Russian).
9. Bozhukova, E. M. (2019). *Upravlenie trudovymi konfliktami v organizacii*. *Innovacii i investicii*, 8, 70-74 (In Russian).
10. *K nachalu tekushchego goda v Kazahstane naschityvalos' 37 tysyach vakantnyh mest*. (August 3, 2021). *RANKING.KZ*. Retrieved January 30, 2023, from <https://ranking.kz/reviews/other/k-nachalu-tekushchego-goda-v-kazahstane-naschityvalos-37-tysyach-vakantnyh-mest.html> (In Russian).
11. *Za tri kvartala iz strany uehalo svyshe 25 tysyach chelovek — bolee chem vtroe bol'she, chem pribylo v RK*. (November 12, 2021). *RANKING.KZ*. Retrieved February 3, 2023, from <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/za-tri-kvartala-iz-strany-uehalo-svyshe-25-tysyach-chelovek-bolee-chem-vtroe-bolshe-chem-pribylo-v-rk> (In Russian).
12. *Kakoj finansovyj krizis sil'nee vsego oshchutil Kazahstan?* (March 27, 2023). *FORBES.KZ*. Retrieved February 4, 2023 from https://forbes.kz/finances/finance/kakoy_finansovyiy_krizis_silnee_vsego_oschutil_kazahstan/ (In Russian).
13. Molchanovskaya, A. and et al. (2021). *Rynok truda Kazahstana razvitie v usloviyah novej real'nosti*. 226 p. (In Russian).
14. Gerashchenko, I. A. and Dzhumandurdiyev, G. (2014). *Antikrizisnoe upravlenie personalom*. *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti*, 45, 148-152 (In Russian).
15. *Osnovnye indikatory rynka truda v Respublike Kazahstan*. (2022). Bureau of National statistics of Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January, 30, from <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-inno-/publications/6132/> (In Russian).
16. *Lish' 7 iz 10 kazahstancev rabotayut po special'nosti, poluchennoj pri uchyo-be. 7% zanyatyh v principe ne obuchalis' kakoj-libo professii*. (February 23, 2022). *RANKING.KZ*. Retrieved February 5, 2023, from <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/lish-7-iz-10-kazahstancev-rabotayut-po-specialnosti-poluchennoj-pri-uchyo-be-7-zanyatyh-v-principe-ne-obuchalis-kakoj-libo-professii> (In Russian).
17. *Indeks social'noj stabil'nosti TOO «APPK»*. (2019). *Nur-Sultan*, 28 p. (In Russian).
18. Uashov, G. K. (2017). *Kazakstandagy ujym personalyn bejdagdarystyk baskaru*. *Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2(312), 124-128 (In Russian).

19. Brusnicyna, N. and Pronin, R. (2010). Osobennosti zashchity prav trudyashchihsya pri nesostoyatel'nosti organizacii rabotodatelya v sovremennyh usloviyah. *Ekonomika i upravlenie*, 2(63), 178-182 (In Russian).

20. Naumova, V. V. and Novikov, V. S. (2015). Trudovaya motivaciya kak uslovie effektivnosti social'no-trudovyh otnoshenij. Monography. Izd-vo YUIM, Krasnodar, 209 p. (In Russian).

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN CRISIS SITUATIONS

G. K. Uashov¹, A. B. Zurbayeva^{1*}

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the impact of the ongoing economic crisis and increasing social tension among the working population in the Republic of Kazakhstan, which is of great importance for the development of the country's economy.

Methodology. In the process of research, general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction and comparison are applied. A special method of quantitative analysis is also actively involved, including grouping of primary data and statistical observation.

The originality / scientific value of this work is due to the growth of problems in the economy of the Republic of Kazakhstan caused by the global crisis and, as a consequence, the formation of anti-crisis management and the development of human resource management methods in a crisis.

Findings. The scientific value of this work is due to the growth of problems in the economy of the Republic of Kazakhstan caused by the global crisis and, as a result, the formation of anti-crisis management and the development of human resource management methods in a crisis.

Keywords: economy, crisis, human resources, management.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В КРИЗИСНЫХ УСЛОВИЯХ

Г. К. Уашов¹, А. Б. Зурбаева^{1*}

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель данного исследования – является определение влияния продолжающегося экономического кризиса и возрастающей социальной напряженностью среди работоспособного населения в Республике Казахстан имеющее большое значение для развития экономики страны.

Методология исследования. В процессе исследования применены общие научные методы, такие как анализ, синтез, индукция, дедукция и сравнение. Также активно задействован специальный метод количественного анализа, включающий группировку первичных данных и статистическое наблюдение.

Оригинальность / научная ценность данной работы обусловлена ростом проблем в экономике Республики Казахстан вызванных глобальным кризисом и как следствие становлением антикризисного менеджмента и развитием методов управления человеческими ресурсами в условиях кризиса.

Результаты исследования. В статье проведен анализ применяемых методов управления человеческими ресурсами в условиях кризиса, предложены к применению эффективные формы воздействия на персонал и административные рычаги для выхода из сложившейся ситуации на рынке труда с целью сохранения человеческого потенциала предприятий.

Ключевые слова: экономика, кризис, человеческие ресурсы, управление.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Уашов Гилад Камбарович – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: gilash.uashov@narhoz.kz

Зурбаева Алия Битуғановна – доктор PhD, ассистент профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: aliya.zurbaeva@narhoz.kz*

МРНТИ 06.11; 77.61

JEL Classification: J0; J4; J6

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-33-43>

THE STATE AND DYNAMICS OF EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

S. A. Kaliyeva¹, E. K. Buitek^{1*}, I. M. Sadykov¹

¹Institute of Economics CS MES RK, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. To examine the economic system of Kazakhstan and its key indicators, specifically labor productivity and growth levels.

Methodology. Results are justified using a method of decomposition, which analyzes the fluctuations in total productivity within and between sectors. The research involved an analysis of various sectors of the country from 2010 to 2021.

Originality / value of the research. After the pandemic period, the Kazakhstani economy experienced a decline in its main macroeconomic indicators and economic growth dynamics. Consequently, there is now a growing interest in understanding the relationship between employment structure and economic growth. In this paper, the authors discuss the crucial factors that influence the quantitative and qualitative aspects of the labor force, as well as the level of their utilization.

Findings. The significant finding is the impact of contemporary development in Kazakhstan. As the country progresses, there is a noticeable shift of workers from agriculture to high-productive industries and services. This shift has been justified using a method of decomposition, which analyzes the fluctuations in total productivity within and between sectors

Keywords: structural changes, decomposition method, employment dynamics, transformation, sectors of economy restructuring.

Acknowledgment: The study was conducted under the Program-targeted AP09260584, funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, focusing on «Employment restructuring in Kazakhstan in terms of social and economic tensions».

INTRODUCTION

The economic landscape has experienced significant changes due to factors like digitalization, politics, and economic issues, which have greatly impacted employment, considered a key driver of economic growth. The global pandemic and control measures have also led to considerable changes in the dynamics of the economy, particularly affecting the expansion of businesses of different sizes. Despite these challenges, the economy still requires improvements in the quality of the labor market, necessitating active state regulation and effective employment policies for the long term.

In the context of the Kazakhstani economy, labor productivity and growth levels are crucial parameters, but they have shown a decrease in major macroeconomic indicators and economic growth dynamics following the pandemic period. Structural issues, including imbalances in industry, innovation, and employment sectors, are identified as the principal reasons for these problems. One proposed solution is to expand production in real and innovation sectors through increased labor productivity. This approach involves creating new jobs and improving the income status of the population, fostering a close relationship between employment structure and economic growth.

Researchers worldwide have studied economic system transformations and their specific features. Measures to ensure employment and economic growth have been extensively explored by various economists, including foreign and domestic scholars such as M. K. Karimbergenova, G. I. Nurzhanova, R. E. Suleymenov, S. K. Kunyazova, S. I. Shorokhov, V. A. Shabashev, R. J. Saunders, J. J. Warford, B. Wellenius, and others. Economic development, measured by factors like gross domestic product growth, poverty reduction, wealth disparity reduction, and employment creation, is crucial for determining the country's overall situation [1].

Economic expansion raises the additional transformations in the economic structure, as modernization improves the economic system and leads to growth. As it is defined by Habermas, the transformation processes in the economy create movements from the sector of agricultural to the sector of industry, by making different changes. These noted transformations are not only show decrease in the primary sector but also make a focus on the use of labor, which acts as a factor of production [2].

The main drivers of structural transformation are related to the changes in productivity, and the modern sector is mostly driven by the industrial sector. Moreover, there is a restructuring of human resources from low-skilled labor-intensive types of industries to high-skilled labor parts, which in turn contribute to economic transformations.

It is worth noting that structural transformations have occurred on a global scale. For example, during 1960-s, Japan and Hong Kong had an experience of a shift in their economic structure from the industry of agriculture to processing ones. Subsequently, other developed countries like Singapore and Taiwan followed suit and expanded their processing industries over the next fifteen years. However, these transformations are still in progress in some countries and have only recently begun in certain developing nations [3].

Unfortunately, the structural transformations in developing countries have not been optimal. A large proportion of the workforce in these countries is still employed in the agricultural sector. The contemporary industrial sector has a difficulty in attracting the surplus labor as suggested by researchers [4]. Many countries have experienced a growth in population and labor force that surpasses the production capabilities of the industrial sector. As a result, the agricultural sector employs the most workers but contributes less to GDP over time. This situation exacerbates issues of unemployment and poverty.

The declining contribution of the agricultural sector to economic growth, GDP value, and employment expansion is undeniable [5]. Empirical evidence highlights the significance of the agricultural sector because of its dynamic feature and extensive connections. Agriculture plays a pivotal role in the process of structural transition, affecting economic development and industrialization level. It serves as an export goods, a foreign exchange sources, employment possibilities, and security items. Increasing agricultural productivity can improve farmers' standards of living, reduce poverty, stimulate domestic demand for industrial goods, and foster trade activities. The agricultural sector also contributes significantly to market values, factors of production, and foreign exchange markets. Hence, stagnation in agricultural sector can hinder industrial growth, lead to instability in economy and politics, and increase food deficits [6; 7].

However, it is important to acknowledge that future patterns of change may differ from historical experiences due to differences in affecting factors, as demography, market resources, technological advancements, and so forth. Given this context, it is crucial to understand how these transformations occur and what actions need to be taken to ensure they align with expectations. Therefore, this study analyzes various sectors of the country from 2010 to 2021, with the hope that it will help the government in implementing other policies to support the development of different sectors.

Main part of Research. The study employed a diverse set of approaches, including comparative and logical analysis, statistical data processing, and the decomposition method. The decomposition method was used

to analyze changes in total productivity, considering both impacts within and between sectors. The «within-effect» assessed productivity expansion within each sector, while the «between-effect» measured the productivity influence resulting from the reallocation of human resources among various sectors. Data from 2010 to 2021 were used, with 15 economic sectors as spatial data obtained from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [8].

The formula for average labor productivity, $p = v/L$, was adapted from a study by de Vries, Timmer & de Vries [7]. Total variables were denoted with capital letters: V is value added, L - number of workers, and p is given for average labor productivity. Additionally, sector-specific total variables were represented by $i \in \{1, \dots, I\}$ (e.g., producing V_i or L_i) to signify the presence of sector i in economic process. This formula of average labor productivity can be created as the equation: $p = \frac{v}{L}$. The added value can be decomposed as the combination of the added value in economic activities $I \in R^+$, then: $V = \sum_{i=1}^I V_i$. It is divided by the number of employees: $p = \frac{\sum_{i=1}^I v_i}{L} = \frac{\sum_{i=1}^I v_i}{\sum_{i=1}^I L_i}$. By dividing and multiplying each of the sum deliveries by the number of employees according to the type of sector, then it will take a form of value per one employee as: $\rho = \sum_{i=1}^I S_i P_i$. Where $s = \frac{L_i}{L}$ and $\rho_{i=\frac{v_i}{L_i}}$ each is part of the work and labor productivity of the average sector i th.

The decomposition approach is aimed to explain changes in accumulated productivity, separating them into within-effects and between-effects. The within-effect referred to productivity growth within each sector, while the between-effect indicated the productivity impact resulting from labor reallocation among sectors. Following the work of researchers [7], changes in aggregate productivity were expressed through the equation:

$$\rho_{t+1} - \rho_t = \sum_{i=1}^I S_{i,t} (\rho_{i,t+1} - \rho_{i,t}) + \sum_{i=1}^I P_{i,t+1} \cdot S_{i,t+1} - S_{i,t} \quad (1)$$

In this equation, the weight shows the «within» component corresponded to the time t share of work, while $t + 1$ is the weight for «reallocation» component of the productivity. The first item represented productivity growth in each sector, termed the internal effect. The second item indicated the productivity level resulting from labor reallocation among different sectors, referred to as structural change.

To address limitations in the two-fold decomposition, researchers introduced a threefold decomposition [7]. This study followed this approach, with the starting point being the difference in labor productivity between time $t + 1$ and the average time t :

$$\rho_{t+1} - \rho_t = \sum_{i=1}^I S_{i,t+1} P_{i,t+1} - \sum_{i=1}^I S_{i,t} P_{i,t} \quad (2)$$

Mathematically, the mentioned elements of decomposition can be taken by increasing and decreasing products from the portion of labor work and their productivity at various time periods. The double decomposition is given in equation [7], which implies time t - labor productivity and time period as $t + 1$ productivity. We can call it as time decomposition, time t labor productivity with time t productivity and time $t + 1$ labor productivity with time t productivity. To sum-up, it is given in the equation (3):

$$\begin{array}{l} \boxed{\text{Internal products}} \left\{ \begin{array}{l} \sum_{i=1}^I S_{i,t} \rho_{i,t+1} - \sum_{i=1}^I S_{i,t} \rho_{i,t+1} \quad (a) \\ \sum_{i=1}^I S_{i,t} \rho_{i,t} - \sum_{i=1}^I S_{i,t+1} \rho_{i,t} \quad (b) \\ \sum_{i=1}^I S_{i,t} \rho_{i,t} - \sum_{i=1}^I S_{i,t} \rho_{i,t} \quad (c) \end{array} \right. \quad (3) \end{array}$$

The first item of the equation (2a) and the second item can be mixed to take «within-effect», $\sum_{i=1}^I S_{i,t} (\rho_{i,t+1} - \rho_{i,t})$. Moreover, the second item and the first one might be mixed to create a «static-reallocation-effect», $\sum_{i=1}^I (\rho_{i,t+1} - \rho_{i,t}) S_{i,t}$, which can be different from the reallocation effect (1) is time t rather than time $t + 1$ productivity, which is used in equation. By this way, it solves the issue of contribution from different sectors that find jobs and lead to these movements. As a result, the «dynamic-reallocation-effect» mixes (2)

and (3c) to develop $\sum (s_{i,t+1} - s_{i,t})(p_{i,t+1} - p_{i,t})$. By taking together, these mentioned items result in three times the decomposition of transformation in labor productivity:

$$\rho_{t+1} - \rho_t = \underbrace{\sum_{i=1}^I S_{i,t} (\rho_{i,t+1} - \rho_{i,t})}_{\text{Within-sector effect}} + \underbrace{\sum_{i=1}^I P_{i,t} (s_{i,t+1} - s_{i,t})}_{\text{Static reallocation effect}} + \underbrace{\sum_{i=1}^I (\rho_{i,t+1} - \rho_{i,t})(s_{i,t+1} - s_{i,t})}_{\text{Dynamic reallocation effect}} \quad (4)$$

Results. As previously highlighted in the introduction, the primary focus of optimizing the labor market with high-quality parameters involves implementing a framework of policies to boost gross profit margins, initiate public employment restructuring programs, generate job opportunities, foster the growth of SMEs, control wages, reduce labor surplus in production, increase productivity, achieve full employment of the population, and enhance the representation of workers in scientific and technological sectors of the economy. These measures, in turn, positively impact the overall regional competitiveness.

However, practical implementation of these measures faces challenges as the existing mechanisms may not align well with the real market environment. The development of a comprehensive human resource development concept at the macro level becomes an urgent task to develop required environment for the formation and sustenance of the labor force and the development of regional labor potential. Additionally, as it is given in Table 1, formulating a labor resource management concept requires careful consideration of crucial factors influencing the both of quantitative and qualitative directions of the labor force and their utilization. Analyzing stable factors and identifying regional development patterns is essential in this regard. Social and economic trends play a significant role in shaping labor force parameters and labor market conditions. For instance, factors such as social and economic changes, technological advancements, and institutional influences contribute to employment generation and market structure transformation [9].

Table 1 – Factors affecting the level of employment of the labor force

Factors	Explanation of the impact on the labor force employment
GDP growth rate per capita	shows the level of economic dynamics: jobs, personal income, demand for outputs
Number of able-bodied population	shows the basis for the creation of labor supply
Per capita income	in case of a material difference in imbalance of income among the poor, for instance, if it is lower than the level of living wage rate, unregulated type of employment expands
Average nominal wage of employees per month at enterprises	influences the supply and demand sides of labor source and their level of employment
Number of small enterprises	the development of enterprises will led to increase the new job places
Average of fixed assets per annum	this affects the job creation, and the degree of employment
Average quantity of employees at small enterprises	Small enterprises create extra jobs
Pace of investment growth	investment directly affect the number of jobs and the necessary skill level of employees
Ratio of the average amount of pensions and the average monthly nominal accrued wages	low degree level of pension savings leads to the expansion of pensioners portion out of the economically active population
The key factors of the growth rate of pensions to the growth rate of wages	identify parameters of the supply of workers of ages above the working age
Rate of accumulation	human labor has a positive impact on the volume of accumulation, and the accumulation affects number of the employed
Note – compiled by the authors based on the source [10]	

Figure 1 illustrates the factors that impact the efficient utilization of the labor force. However, it is crucial to acknowledge that these factors should be considered in conjunction with other spatial development factors to achieve a more direct enhancement of institutions, such as the labor resources management institute. Therefore, giving importance to the factors determining the state of public employment is essential, as employment lays the foundation for the reproduction of the labor market and directly influences the quality of people's lives. To devise a comprehensive plan, the basic conditions for creating and utilizing the labor force were taken into account, encompassing not only typical production resources but also the economic potential of the regions. Researchers have identified the influence of labor mobility on the creation and effective utilization of the labor force, closely tied to the geographical location and economic specialization of the area. Additionally, the availability of natural resources plays a significant role in labor productivity. Working conditions, incentives for employees, and state employment policies all contribute significantly to the development of the labor force. As a result, the following factors were emphasized during the research (Figure 1):

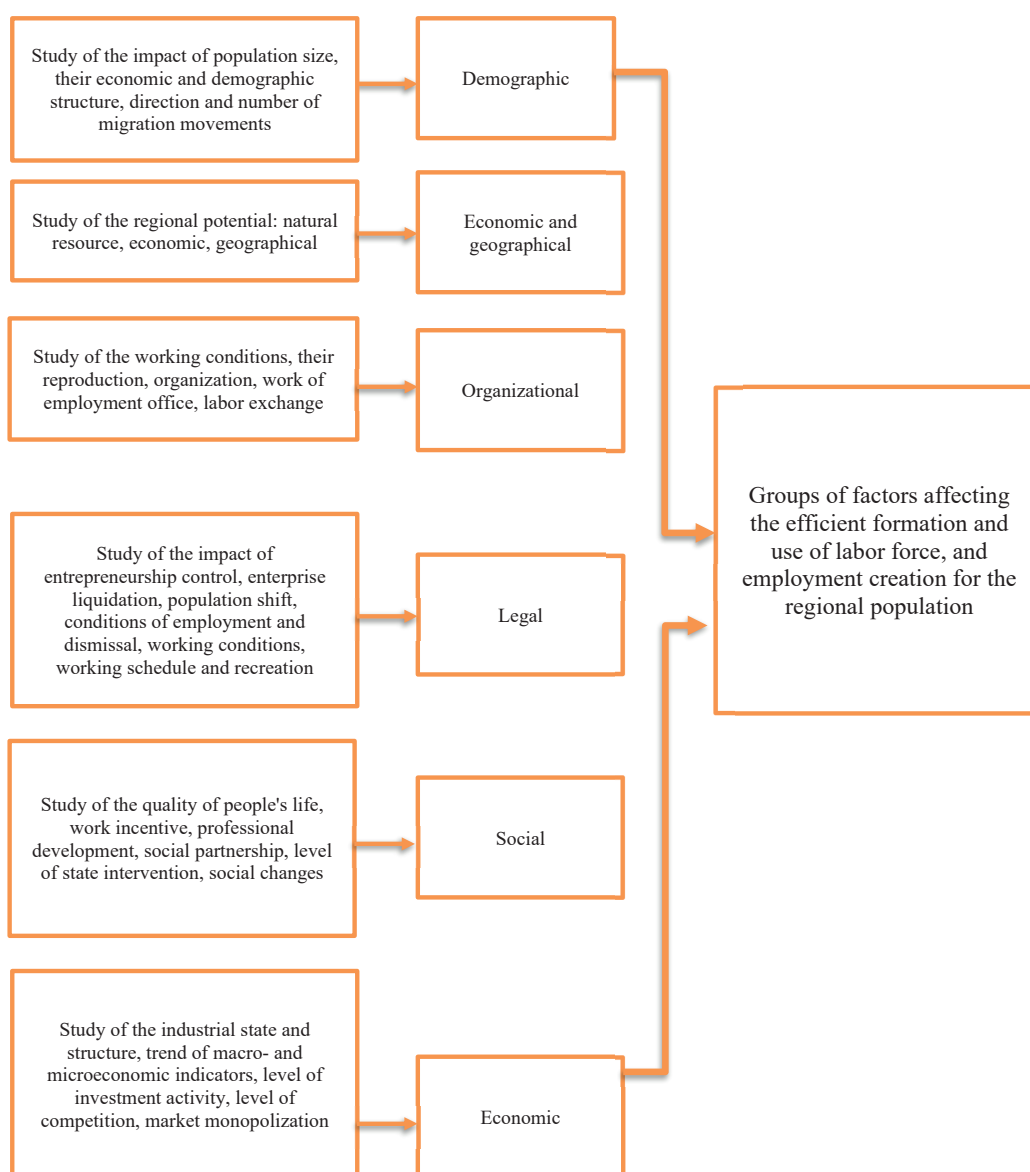

Figure 1 – Classification of factors influencing the effective establishment and utilization of the labor force, and generation of employment opportunities for the country's population

Note – compiled by the authors based on the source [11; 12]

The factors influencing the creation and restructuring of employment are multifaceted, encompassing technological, social and economic, and institutional aspects. The process of structural changes in public employment serves as the foundation for these factors and involves evaluating both the quantitative and qualitative aspects of employment transformation. This includes shifts in vocational qualifications, sectoral employment patterns, and the introduction of novel forms of work. Notably, technological advancements often lead to reduced labor demand in the manufacturing sector, while agricultural mechanization results in the displacement of workers from the agricultural workforce. In contrast, the service sector experiences significant growth, attracting employees from other sectors, leading to a segmentation of the service market into information and recreation areas of employment. The former is characterized by modern technologies and expansion opportunities based on available resources and financial backing, while the latter relies on local natural resources, low-cost labor, and geographical advantages [13].

Creating a mechanism for structural changes in employment is a social and economic process that involves both qualitative and quantitative changes in public employment, the restructuring of labor force utilization, and the emergence of new employment forms based on evolving worker preferences and values. The intellectual development of labor plays a pivotal role in this process, as it enhances workers' knowledge base, enables the adoption of new technologies and production methods, and boosts workers' innovation capacity, leading to more efficient and valuable contributions to the job market.

Examining labor movement trends across sectors in Kazakhstan between 2015 and 2021 reveals contemporary developmental patterns in the market, primarily driven by restructuring processes in public employment. Notably, a decline in employment was observed in sectors like agriculture (-30 %), processing industry (-13 %), and construction (-23 %), while the service sector showed significant growth. Specifically, scientific and technological professional employment increased by 9 percentage points, health care and social services by 13 %, and services related to real estate operations by 20 %. However, these structural changes also entail both positive and negative effects, as cross-sector labor movement leads to employee displacements and an increase in temporary or informal employment [11].

Overall, the analysis indicates a notable shift in the country's labor market, with a considerable portion of workers moving from agriculture to more industrialized sectors. Figure 2 depicts a consistent decrease in output and labor force in the agricultural sector throughout the 2010-2021 period, while the industrial sector experienced growth in both output and the number of workers.

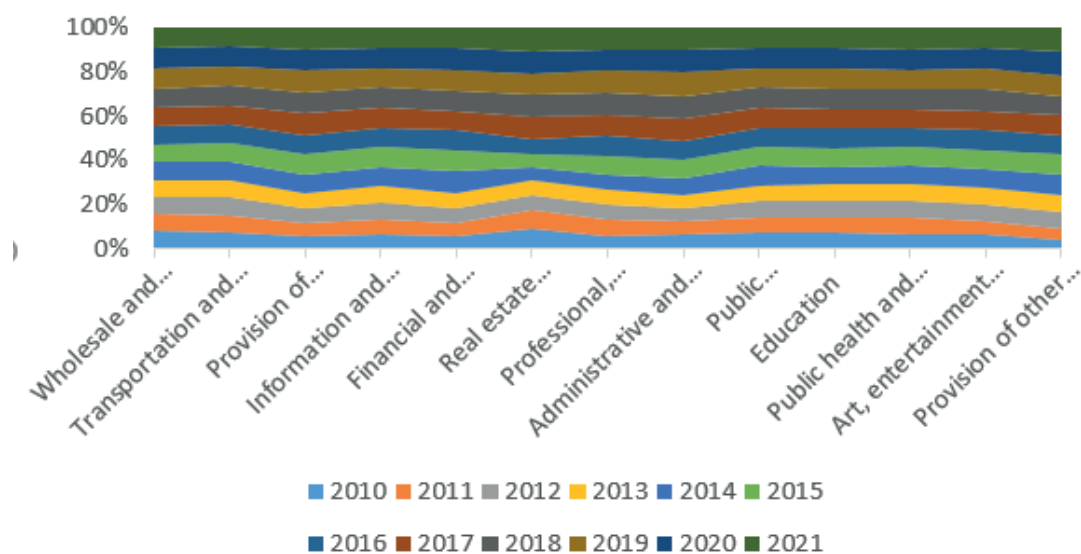

Figure 2 – Structure of employment in the economy by types of activity

Note – compiled by the authors based on the source [9; 10]

The contribution of the agriculture sector to the country's GDP and employment has decreased as of 2021. While it cannot be asserted that agriculture remains the largest contributor to GDP, it still provides jobs for the population. Between 2010 and 2021, the share of agricultural production in the GDP decreased by 42 %, and the proportion of the agricultural labor force declined by 51 % over the same period.

The study results also indicate that the service sector consistently employs the highest proportion of the labor force among the three sectors. This trend has been evident from the beginning of the research period, and currently, the service sector stands as one of the largest employers in Kazakhstan. In 2010, the service sector employed 53 % of the total labor force, which increased slightly to 54 % in 2021, representing a 1 % rise [10].

Over the past decade, the labor force in the service sector has grown by 22 %, reaching 66 % of the total labor market in 2021, up from 53 % in 2010. This shift mirrors the trajectory seen in European countries, where the share of agriculture decreases, while industry, particularly processing industry, and the service sector witness growth, aligning with the theory of structural changes towards industrialization [7].

Based on the research findings, as it is given in Figure 3, it is evident that the portion of agriculture in both GDP and employment in Kazakhstan has been steadily declining, falling from 6 % and 28 % in 2010 to 5 % and 13 % in 2021, respectively. This decline is accompanied by a corresponding increase in the absorption of the labor force leaving agriculture and entering the market-oriented service sector, particularly in sales and education.

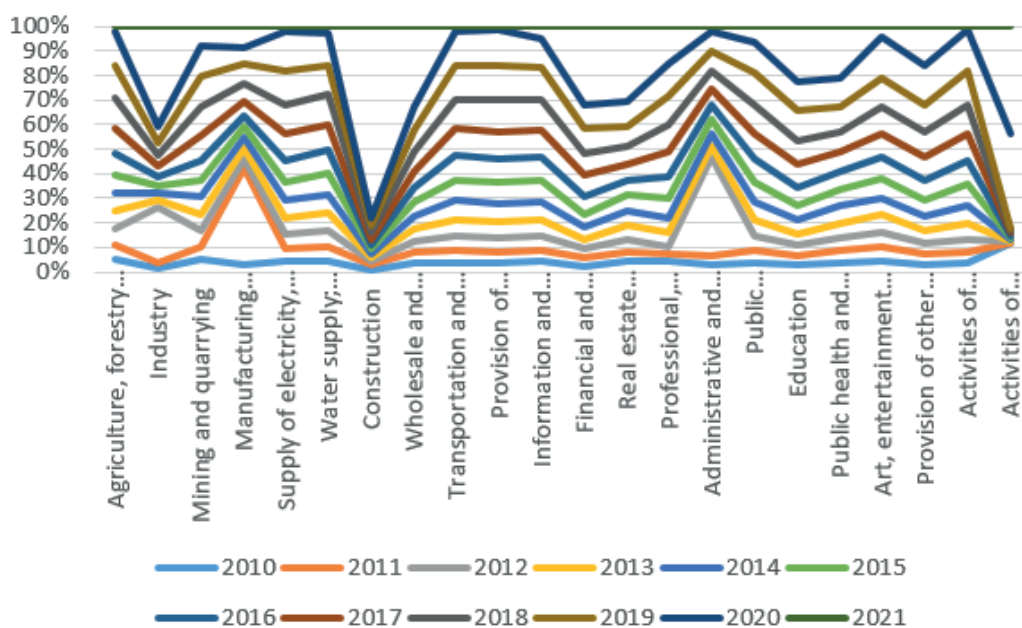

Figure 3 – Structure of gross domestic product by sectors

Note – compiled by the authors based on the source [11]

During the period from 2010 to 2021, the reallocation of workers to the service sector did not consistently correlate with an increase in overall productivity. The research revealed that the productivity of labor sources in the service sphere showed a gradual increase compared to the processing industry, rising from 0.79 to 3.84.

The findings of the study indicate that the productivity of labor sources in the agriculture sector is the lowest compared to other sectors, such as the mining industry and the service sector. In 2021, the agricultural sector of Kazakhstan amounted for only 5 %, while employment accounted for 13 % [11].

By these statistics, it could be recognized that, on average, labor productivity in agriculture creates about 0.35 of a whole economy. As for the service sector, it is seen that it adds value for 54 %, by employing 49.6 % of a total labor force. Considering the industry sector, authors got results of 14 % of contribution to the total

value, by employing approximately 7 % of the labor sources. All of these help to make a positive picture in labor productivity part, especially in the service sector of Kazakhstan [11].

Discussion and Conclusion. The research findings highlight the significance of the system of structural changes in employment, as it brings about qualitative transformations in material production that directly impact public employment. These transformations are not only crucial for the economy but also have important implications for the workforce. To better understand this phenomenon, the study investigates the factors that influence the level of employment growth in Kazakhstan.

Among the key factors identified, the GDP growth rate plays a pivotal role in shaping employment opportunities. As the economy grows, new jobs are created, leading to increased demand for labor. Additionally, the development of real income of the population influences the overall consumption patterns, which, in turn, affects the demand for goods and services, further impacting the labor market.

Moreover, the increase in fixed assets value is indicative of investments and infrastructure development within the country. This factor is closely related to economic expansion and the subsequent demand for labor in various sectors. An essential aspect of this analysis is labor productivity development, as it signifies the efficiency with which labor is utilized to produce goods and services. High labor productivity translates into higher output with the same amount of workforce, promoting economic growth [14].

The study further delves into the structural transformation of the workforce, which involves reallocation of labor from low productivity sectors to high productivity sectors. This process is crucial for the economic development of any nation. The analysis uses three key terms to understand this transformation: within-effect, which examines the contribution of each sector; between-static-effect, which considers the contributions from changes in labor allocation between sectors; and between-dynamic-effect, which reflects the combined influence of changes in labor productivity and labor allocation between sectors [15].

The results show the fact that Kazakhstan is in positive direction of structural transformation, by moving labor to high productive sectors of economy. This gives a good picture of the state of economic progress and right way of allocating human sources within sectors. Nevertheless, it is important to note that the intermediate influence has been more crucial than the internal one, which helps us to suggest that labor has essentially shifted into sectors with higher productivity level.

Moreover, the study gives the results, which justify reasons of the total growth in labor productivity from 2010 to 2021 in Kazakhstan, which is related to the improvements in productivity level in different sectors, and the redistribution of human resources from low productivity sectors to high ones, by leading to the positive dynamics in the economy.

In spite of these positive improvements, the agricultural sector of country acts slowly in terms of labor productivity in comparison with service sectors. To solve this issue, the authors recommend to make improvements in the agricultural sector by attracting and absorbing new human resources. Mechanization as tool in agricultural sector can be important to realize strategy in raising labor productivity and make the sector more attractive to young people with high education.

In conclusion, the research obtains the results on labor productivity in different sectors, which show that agriculture stays lower than the remaining sectors, as well as the overall economy. The continuing structural transformation strengthens service sector by moving labor sources from agricultural sector based on productivity level. These changes in their turn impact the productivity growth of a whole economy by contributing in positive way. This study highlights the significance of continual effects to maximize the productivity across sectors and allocate sources in effective way, which can expand the economic development and prosperity of a whole economy of Kazakhstan.

REFERENCES

1. Dalal-Clayton D. B., Bass S. Sustainable Development Strategies. – London: Routledge, 2002. – 382 p. – DOI: 10.4324/9781849772761.
2. Habermas J. Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies. – Los Angeles: University of California Press, Berkeley, 1991. – 512 p.

3. Felipe J., Hasan R. Labor Markets in Asia. Issues and Perspectives. – London: Palgrave Macmillan, 2006. – 694 p.
4. Oyelaran-Oyeyinka B. Structural transformation and economic development: cross regional analysis of industrialization and urbanization. – New York: Routledge, 2017. – 256 p.
5. Anderson K., Pangestu M. Structural Changes in a Reforming World Economy: Implications for Indonesia's Food and Non-Food Sectors // ACIAR Indonesia Research Project Working Paper. – 1997. – P. 85-113. – DOI: 10.1080/000749198123313374301.
6. Warford J. J., Baltimore B. W., Saunders R. J. Telecommunications and economic development / The World Bank. – Johns Hopkins University Press, 1994. – 467 p.
7. Los B., Timmer M., de Vries G. Replication Data for: How global are global value chains? A new approach to measure international fragmentation // Journal of regional science. – 2021. – № 55(1). – P. 66-92. – DOI: 10.34894/tc87uj.
8. Рынок труда Казахстана: развитие в новой реальности [Electronic source] // Enbek.kz [website]. – 2021. – URL: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (accessed: 15.06.2023).
9. Kayser H. et al. Accelerating labor market transformation. – Melbourne East: PricewaterhouseCoopers LLC, 2017. – 145 p.
10. Трудоустройство в Казахстане. Статистический сборник [Electronic source] // Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of The Republic of Kazakhstan [website]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/527959?lang=en> (accessed: 15.06.2023).
11. Основные показатели статистики труда и занятости [Electronic source] // Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [website]. – URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/7> (accessed: 15.06.2023).
12. The Eurasian Economic Union in numbers: a brief statistical collection [Electronic source] // The Eurasian Economic Commission. EAEU publishes five-year statistics [website]. – URL: <https://eec.eaeunion.org/en/news/opublikovana-statistika-eaes-za-pyat-let-22/> (accessed: 15.06.2023).
13. Brown A. J., Koettl J. Active labor market programs - employment gain or fiscal drain? // ZA Journal of Labor Economics. – 2015. – Vol. 4. – Article 12. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s40172-015-0025-5>
14. Meldakhanova M. K., Kalieva S. A. Priorities of social modernization of Kazakhstan: collective monograph / Edited by A. A. Satybaldin. – Almaty: Institute of Economics of the Committee of Science of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 2016. – 292 p.
15. World employment and social outlook [Electronic source] // International Labor Organization [Official website]. – 2022. – URL: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2022/lang--en/index.htm> (accessed: 10.06.2023).

REFERENCES

1. Dalal-Clayton, D. B., and Bass, S. (2002). Sustainable Development Strategies. London, Routledge, 382 p. DOI: 10.4324/9781849772761
2. Habermas, J. (1991). Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 512 p.
3. Felipe, J., and Hasan, R. (2006). Labor Markets in Asia. Issues and Perspectives. London, Palgrave Macmillan, 694 p.
4. Oyelaran-Oyeyinka, B. (2017). Structural transformation and economic development: cross regional analysis of industrialization and urbanization. New York, Routledge, 256 p.
5. Anderson, K. and Pangestu M. (1997). Structural Changes in a Reforming World Economy: Implications for Indonesia's Food and Non-Food Sectors. ACIAR Indonesia Research Project Working Paper, 85-113, DOI: 10.1080/000749198123313374301.
6. Warford, J. J., Baltimore, B. W. and Saunders, R. J. (1994). Telecom-munications and economic development. The World Bank, Johns Hopkins University Press, 467 p.
7. Los, B., Timmer, M., and de Vries, G. (2021). Replication Data for: How global are global value

chains? A new approach to measure international fragmentation. Journal of regional science, 55(1), 66-92, DOI: 10.34894/tc87uj.

8. National report "The labor market of Kazakhstan: development in a new reality" (2021). Enbek.kz. Retrieved July 25, 2023, from <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (In Russian).

9. Kayser, H. et al. (2017). Accelerating labor market transformation. Melbourne East, PricewaterhouseCoopers LLC, 145 p.

10. Employment in Kazakhstan. (2022). Statistical collection, Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved June 15, 2023, from <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/527959?lang=en> (In Russian).

11. Main indicators of labor and employment statistics. (2022). Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved June 15, 2023, from <http://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/7> (In Russian).

12. The Eurasian Economic Union in numbers: a brief statistical collection. (2021). The Eurasian Economic Commission. EAEU publishes five-year statistics. Retrieved June 15, 2023, from <https://eec.eaeunion.org/en/news/opublikovana-statistika-eaes-za-pyat-let-22/>.

13. Brown, A. J., and Koettl, J. (2015). Active labor market programs - employment gain or fiscal drain? ZA Journal of Labor Economics, 4, 12, DOI: <https://doi.org/10.1186/s40172-015-0025-5>.

14. Meldakhanova, M. K. and Kalieva, S. A. (2016). Priorities of social modernization of Kazakhstan: collective monograph. Edited by A. A. Satybalidin, Almaty, Institute of Economics of the Committee of Science of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 292 p.

15. World employment and social outlook. (2022). International Labor Organization. Retrieved June 10 2023, from <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2022/lang--en/index.htm>.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ДИНАМИКАСЫ

С. А. Қалиева¹, Э. Қ. Бүйтек^{1*}, І. М. Садықов¹

¹ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Бұл зерттеуде Қазақстанның экономикалық жүйесі және оның негізгі көрсеткіштері, атап айтқанда, Еңбек өнімділігі мен экономикалық өсу деңгейі қарастырылады.

Әдіснамасы: Жұмыста ыдырау әдісі қолданылған. Бұл әдіс жалпы өнімділіктің өзгеруін секторлар ішіндегі және олардың арасындағы әсермен түсіндіреді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы: Пандемия кезеңінен кейінгі Қазақстан экономикасы негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің, сондай-ақ экономикалық өсу серпінінің төмендеуін көрсетті. Жұмыспен қамту құрылымы мен экономиканың өсуі арасындағы тығыз байланысты орнату қазіргі уақытта күн тәртібінде тұр. Оны іске асыру шеңберінде мақалада жұмыс күшінің сандық және сапалық параметрлеріне, сондай-ақ оларды пайдалану деңгейіне әсер ететін негізгі факторлар талқыланды.

Зерттеу нәтижелері: Авторлар Қазақстандағы жұмыспен қамту құрылымына әсер ететін материалдық өндірістің әртүрлі процестерінің қарқындылығын анықтайтын маңызды факторларды қарастырды. Сондай-ақ, елдегі заманауи дамудың әсері анықталды: көп жұмысшылар ауыл шаруашылығынан жоғары өнімді өнеркәсіп пен қызмет көрсету салаларына ауысуда, бұл ыдырау әдісін қолдану арқылы негізделген.

Түйін сөздер: құрылымдық өзгерістер, ыдырау әдісі, жұмыспен қамту динамикасы, трансформация, экономиканы қайта құрылымдау секторлары.

Алғыс: Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің ЖТН АР09260584 «Әлеуметтік-экономикалық шиеленіс жағдайында Қазақстан халқын жұмыспен қамтуды қайта құрылымдау» нысаналы қаржыландыру бағдарламасы шеңберінде әзірленген.

СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА И ДИНАМИКА ЗАНЯТОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

С. А. Калиева¹, Э. К. Бүйтек^{1*}, И. М. Садыков¹

^аИнститут экономики КН МОН РК, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования: В данном исследовании рассматривается экономическая система Казахстана и её ключевые показатели, в частности, производительность труда и уровень экономического роста.

Методология исследования: в работе используется метод декомпозиции, который позволяет объяснить изменения общей производительности в разных секторах экономики.

Оригинальность (ценность) исследования: После периода пандемии экономика страны показала снижение основных макроэкономических показателей и динамики роста. На данный момент особое внимание уделяется установлению тесной связи между структурой занятости и ростом экономики.

Результаты исследования: В статье анализируются факторы, влияющие на количественные и качественные параметры рабочей силы, а также показатели, определяющие интенсивность различных процессов материального производства, которые воздействуют на структуру занятости в Казахстане. Также определено влияние современного развития на структуру экономики страны: все больше работников переходит из сельского хозяйства в высокопроизводительные отрасли промышленности и сферы услуг. Этот факт подтверждается с помощью метода декомпозиции.

Ключевые слова: структурные изменения, метод декомпозиции, динамика занятости, трансформация, секторы реструктуризации экономики.

Благодарности: Исследование проведено в рамках Программы целевого финансирования Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан ИРН АР09260584 «Реструктуризация занятости населения Казахстана в условиях социально-экономической напряженности».

ABOUT THE AUTHORS

Kaliyeva Saule Auganbayevna – Doctor of Economics, Associate Professor, Academician of the MAIN, Chief Researcher, Institute of Economics of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: kalievas_@mail.ru

Buitek Elvira Kazybekbikyzy – Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, PhD Researcher, Institute of Economics of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: buitek.elvira@mail.ru*

Sadykov Ilyas Manarbekovich - Institute of Economics of the KN MES RK, Doctor of Economics, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: sadykovilyas@mail.ru

МРНТИ 06.39.02

JEL Classification: O11; O14; O30

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-44-54>

ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУР В РЕАЛЬНОМ СЕКТОРЕ В КАЗАХСТАНЕ

Ж. М. Сейсенбаева¹, К. К. Нурашева^{1*}, Г. Б. Исатаева²

¹Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан

²Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент,
Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Настоящее исследование посвящено изучению связи между научными возможностями и инновационными усилиями. Целью исследования является оценка эффективности развития инновационных интегрированных структур в реальном секторе в Казахстане. Настоящее исследование позволяет изучить важность инновационных интегрированных структур и вносит свой вклад в литературу по исследованиям и разработкам и экономическому росту.

Методология исследования была реализована путем математического моделирования. Оценка эффективности развития инновационных интегрированных структур включает в себя анализ показателей, отражающих результаты деятельности участников интегрированной структуры, в частности университетов в виде научных статей, инновационных предприятий в виде объема выпущенной инновационной продукции и научных организаций в виде патентов.

Оригинальность / ценность исследования подтверждается и обосновывается отсутствием исследований по расчету эффективности инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана.

Результаты исследования. Инновационные интегрированные структуры необходимы для поддержки реального сектора экономики, которые наиболее подвержены кризисам. Для решения многих вызовов с которыми сталкивается наша экономика в последние годы требует использование исследований в государственной политике и принятии решений, не основываясь на слепой вере в научные рекомендации.

Ключевые слова: инновационные интегрированные структуры, производство, инновации, наукоемкое производство.

ВВЕДЕНИЕ

Обзор литературы. Важность научных исследований в содействии технологическому развитию очевидна. основополагающая литература по экономическому росту и технологическому развитию [1-3] предполагает, что технологический прогресс тесно связан с накопленным опытом по становлению наукоемкого производства. В частности, на опыте развитых стран заметно прослеживается тесное сотрудничество университетской науки и реального сектора экономики [4-7]. Однако не всегда исследования, проводимые в университетах, приводят к созданию новых знаний, которые позволяют создание инноваций. Этому подтверждение исследования М. Гиттельман и Б. Когут [8], которые отметили отрицательную связь между научными возможностями и инновационными усилиями, подразумевая, что научные знания не обязательно приводят к высокоэффективным промышленным инновациям. При этом, реальному сектору экономики требуются научные знания из академических кругов для решения технологических проблем и разработки новых продуктов. Поэтому очень важно изучение важности эффективности систем связи науки, технологий и бизнеса, которые представляют своего рода интегрированную структуру.

Опыт технологически развитых стран подтверждает тот факт, что интегрированная структура является наиболее эффективным субъектом инновационной деятельности [9-10]. Интегрированная структура в рамках характеристик инновационного процесса позволяет рассматриваться как комплексная система, включающая инфраструктуру разработки и внедрение инноваций. Понятие «инновационные интегрированные структуры» подразумевает совместную деятельность бизнеса, вузов и научного сектора в рамках современных интегрированных структур. Согласно определению, предложенному А. Харин, «инновационная интеграционная структура представляет собой группу хозяйствующих субъектов, связанных между собой сетевой системой финансово-экономических отношений, направленных на повышение эффективности инновационной деятельности участников за счет оптимизации предложения ресурсов» [11]. Если сравнивать с традиционными видами взаимодействия инновационная интегрированная структура имеет множество преимуществ, которые обеспечат устойчивое развитие экономики и укрепят конкурентоспособность реального сектора экономики Казахстана.

Целью исследования является анализ эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана. Опираясь на новую теорию роста [12-14], мы концептуализируем два основных экономических механизма, с помощью которых передовые академические знания вызывают технологические изменения. Во-первых, благодаря публикациям в научных журналах и патентам, практические открытия передовых академических исследований могут помочь улучшить крупномасштабные производственные процессы и методы управления. Во-вторых, косвенное влияние передовых академических исследований на технологический прогресс опосредовано промышленными НИОКР, которые осуществляются в форме передачи знаний от университетов к фирмам. В-третьих, результаты академических исследований могут быть переданы реальному сектору экономики через партнерство между университетами и промышленностью. Настоящее исследование позволяет изучить важность инновационных интегрированных структур и вносит свой вклад в литературу по исследованиям и разработкам и экономическому росту.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология исследования. Для эмпирического анализа использованы данные по количеству публикаций, патентам, инновациям и объему инновационной продукции в регионах Казахстана (Рисунок 1). Данные показатели были отобраны в связи с тем, что именно они отражают результаты научной деятельности и ее вклад в экономику Казахстана (Таблица 1).

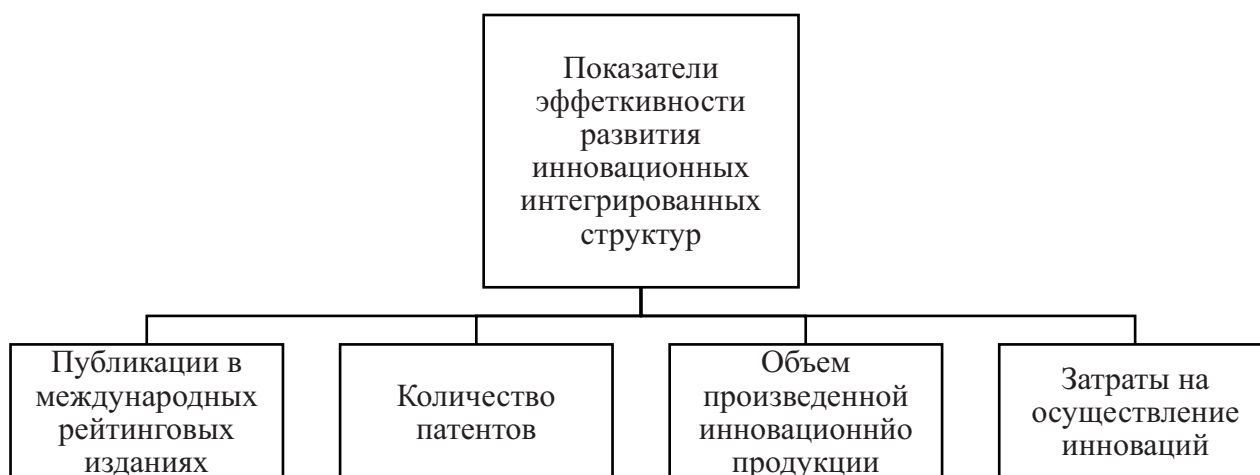

Рисунок 1 – Показатели эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана

Примечание – составлено авторами

Таблица 1 – Показатели эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана

	Патенты	Публикации	Количество созданных новых технологий и объектов техники	Объем произведенной инновационной продукции, млн.тг	Затраты на осуществление инноваций, млн.тг
Акмолинская	14	11	23	112279	56295
Актюбинская	10	28	8	86445	102282
Алматинская	15	2	15	66339	13830
Атырауская	2	20	55	40422	70891
Западно-Казахстанская	3	33	21	19774	18571
Жамбылская	16	51	6	77650	10195
Карагандинская	39	228	87	246051	140569
Костанайская	8	6	61	378989	15931
Кызылординская	2	21	7	33111	7478,4
Мангистауская	9	12	0	4233,2	3002,1
Павлодарская	19	41	34	97164	24845
Северо-Казахстанская	1	1	194	25196	49077
Туркистанская	6	74	55	14177	2832,4
Восточно-Казахстанская	20	86	49	37549	72957
Астана	74	1300	279	41456	116583
Алматы	265	1910	1 087	62847	88929
Шымкент	18	55	30	95025	5822,2
Примечание – составлено авторами на основе источника [15-16]					

Расчет интегрального показателя включает в себя показатели, отражающие как результаты инновационной деятельности, так и факторы, которые способствуют ее осуществлению. При этом формула позволяет получить результат даже при нулевых значениях показателей, так интегральный показатель всегда будет иметь положительное значение, тем самым показывая положительную динамику. Расчет рейтинга позволяет вычислить уровень развития каждого региона. Однако следует отметить, что полученные результаты носят справочный характер, так как невозможно учесть все факторы, влияющие на результативность инновационных интегрированных структур из-за отсутствия данных. Оценка эффективности развития инновационных интегрированных структур позволяет лишь предполагать наличие результативности инновационной деятельности.

Оценка эффективности развития инновационных интегрированных структур включает в себя несколько этапов. На первом этапе рассмотрены показатели отражающие результаты деятельности участников интегрированной структуры, в частности университетов в виде научных статей, инновационных предприятий в виде объема выпущенной инновационной продукции и научных организаций в виде патентов.

На втором этапе вычислена эффективность. Согласно общепризнанной теории экономический эффект инновационной деятельности проявляется в превышении результатов от внедрения инноваций

над затратами на их разработку и коммерциализацию. Таким образом для расчета эффективности нами применена формула:

$$\text{Эффективность} = \frac{\text{Результаты}}{\text{Затраты}} \quad (1)$$

На третьем этапе выстроен рейтинг регионов. При расчете каждого компонента все показатели ранжируются от наихудшего до наилучшего результата. Каждому результату присваивается балл от 0 до 7. Такой подход позволяет соотнести друг с другом показатели, имеющие разные единицы измерения.

$$X = 7 * (C_s - S_{min}) / (S_{max} - S_{min}) \quad (2)$$

где, X – это нормированное значение показателя; C_s – статистическое значение показателя; S_{min} – минимальное значение показателя в выборке из регионов; S_{max} – максимальное значение показателя в выборке из регионов.

Затраты на осуществление инноваций имеют отрицательный эффект в связи с чем расчет определяется следующим образом:

$$X = 7 * (S_{max} - C_s) / (S_{max} - S_{min}) \quad (3)$$

Далее получены индексы, которые позволили рассчитать рейтинг регионов, согласно расчету среднеарифметического значения показателей по формуле 2.

$$Y = \sum_{i=1}^N X_i / N \quad (4)$$

где, N – количество показателей в данной категории; X – значения показателей компонент; Y – результат для данной категории.

Таким образом, предложенная методология исследования позволяет достичь основную цель исследования, которая заключается в оценке эффективности развития инновационных интегрированных структур и определении вклада в реальный сектор экономики для каждого региона.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Результаты анализа показателей эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана показали, что наиболее успешными регионами по развитию инновационных интегрированных структур за 2021 год являются регионы: города Алматы и Астана, а также Костанайская области. Расчет показателей согласно предложенной методологии отражены в Таблице 2.

Таблица 2 – Расчет интегрального индекса эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана

	Патенты	Публикации	Количество созданных новых технологий и объектов техники	Объем произведенной инновационной продукции, млн.тг	Затраты на осуществление инноваций, млн.тг	Интегральный индекс
Актюбинская	0,24	0,10	0,05	1,54	1,95	0,77
Атырауская	0,03	0,07	0,35	0,68	3,54	0,93
Восточно-Казахстанская	0,50	0,31	0,32	0,62	3,44	1,04

Северо-Казахстанская	0,00	0,00	1,25	0,39	4,65	1,26
Западно-Казахстанская	0,05	0,12	0,14	0,29	6,20	1,36
Ақмолинская	0,34	0,04	0,15	2,02	4,28	1,37
Қарағандинская	1,01	0,83	0,56	4,52	0,00	1,38
Мангистауская	0,21	0,04	0,00	0,00	6,99	1,45
Қызылординская	0,03	0,07	0,05	0,54	6,76	1,49
Туркистанская	0,13	0,27	0,35	0,19	7,00	1,59
Алматынская	0,37	0,00	0,10	1,16	6,44	1,61
Павлодарская	0,48	0,15	0,22	1,74	5,88	1,69
Жамбылская	0,40	0,18	0,04	1,37	6,63	1,72
Шымкент	0,45	0,20	0,19	1,70	6,85	1,88
Астана	1,94	4,76	1,80	0,70	1,22	2,08
Қостанайская	0,19	0,02	0,39	7,00	6,33	2,79
Алматы	7,00	7,00	7,00	1,09	2,62	4,94
Примечание – составлено авторами на основе источника						

Города Алматы и Астана, являясь наиболее крупными городами в Казахстане, сосредотачивают огромное количество научных центров и институтов, университетов, инновационных предприятий. По таким показателям как количество патентов, публикаций и количество созданных новых технологий и объектов техники данный регион занимает относительно других регионов наивысший показатель. Однако следует отметить, что объем произведенной инновационной продукции имеет низкое значение по сравнению с другими регионами. В связи с этим важно рассчитать эффективность инновационной деятельности, который рассчитан как соотношение объема произведенной инновационной продукции на затраты на осуществление инновационной деятельности (Таблица 3).

Таблица 3 – Эффективность инновационной деятельности в регионах Казахстана

Регион	Объем произведенной инновационной продукции, млн.тг	Затраты на осуществление инноваций, млн.тг	Эффективность инновационной деятельности
Астана	41456,4	116583,0	0,3556
Северо-Казахстанская	25196,4	49076,6	0,51341
Восточно-Казахстанская	37549,2	72956,9	0,51468
Атырауская	40422,1	70890,5	0,5702
Алматы	62846,8	88928,8	0,70671
Ақтөбинская	86445,2	102282	0,84517
Западно-Казахстанская	19774,1	18570,8	1,0648
Мангистауская	4233,2	3002,1	1,41008
Қарағандинская	246051	140569	1,75039
Ақмолинская	112279	56295,2	1,99447
Павлодарская	97164	24845,1	3,91079
Қызылординская	33111,2	7478,4	4,42758
Алматынская	66339	13830,3	4,79664
Туркистанская	14177,3	2832,4	5,0054
Жамбылская	77650,2	10195,3	7,61627
Шымкент	95024,9	5822,2	16,3211
Қостанайская	378989,0	15930,9	23,7895
Примечание – составлено авторами на основе источника			

Согласно результатам анализа города Алматы и Астана привлекают очень большое количество финансовых средств на осуществление инновационной деятельности, однако сами результаты в виде объема произведенной инновационной продукции относительно низкие.

В целом рейтинг выстроенный согласно полученным данным расчета интегрального индекса эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана выглядит следующим образом (Рисунок 2).

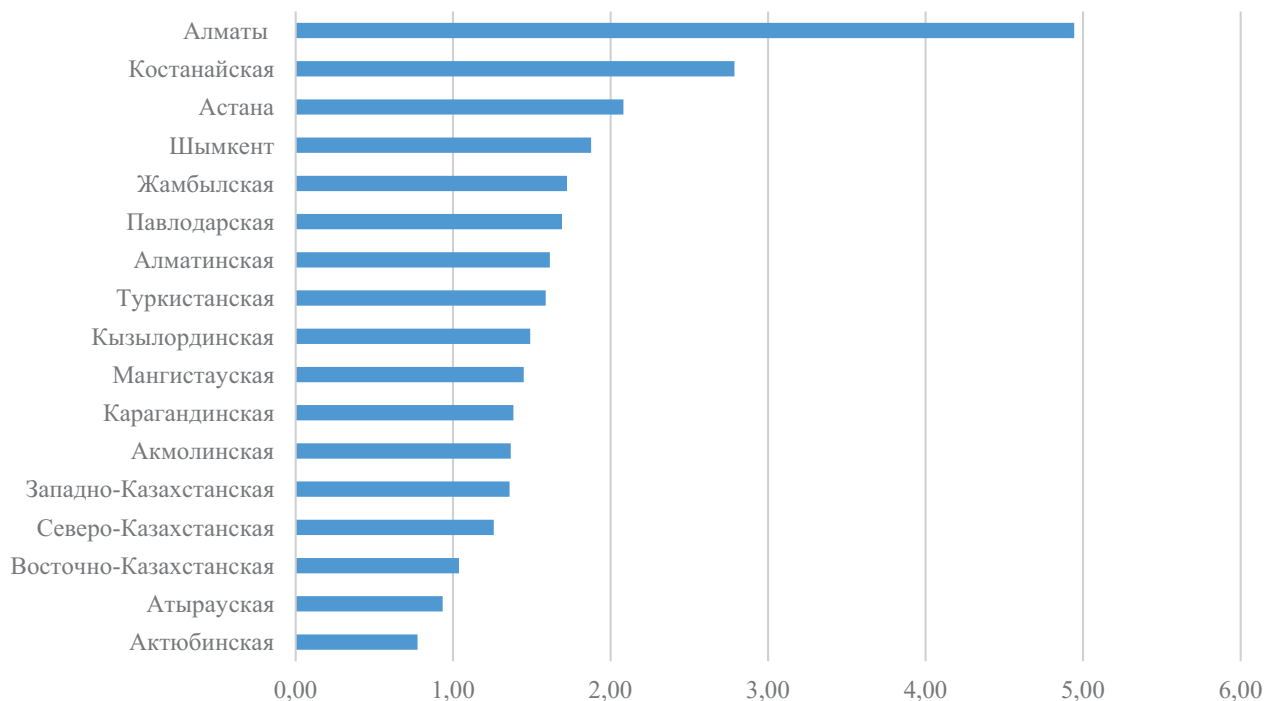

Рисунок 2 – Рейтинг расчета эффективности развития инновационных интегрированных структур в регионах Казахстана

Примечание – составлено авторами на основе источника

Таким образом результаты показывают, что передовые академические знания влияют на технологический прогресс страны. Однако существует косвенное влияние передовых академических знаний на инновационное развитие страны, опосредованное промышленными инвестициями в НИОКР. Другими словами, фирмы будут использовать передовые исследовательские знания, предоставленные академическими кругами, для инноваций и, в свою очередь, для увеличения своего производства. В регионах с относительно высокими показателями результатов НИОКР передовые академические знания теряют свою относительную привлекательность в производстве. Это означает, что промышленные НИОКР отрицательно влияют на передовые академические знания. Это связано с тем, что эти страны больше зависят от промышленных НИОКР и меньше от передовых академических исследований для улучшения своей СФП. Эти результаты устойчивы к альтернативным эконометрическим спецификациям, которые контролируют эффекты, характерные для страны и времени, различные тесты на значимость посреднических отношений между передовыми академическими знаниями и промышленными НИОКР, а также ряд косвенных показателей передовых академических знаний.

Для повышения результативности инновационной деятельности в регионах Казахстана необходимо развивать инновации и исследования в долгосрочной перспективе, также создавать и поддерживать экосистему развития инновационных интегрированных структур. В этом контексте важны многие вещи: доступ к международному исследовательскому сотрудничеству; доступ к хорошей

исследовательской инфраструктуре; знание международных рынков и доступ к ним; культура, поддерживающая исследования, инновации и предпринимательство; эффективная нормативная база; надежное образование и обучение на протяжении всей жизни; знания о росте и развитии бизнеса; доступ к финансированию исследований и инноваций; налоговые льготы; и так далее (Рисунок 3).

Рисунок 3 – Экосистема развития инновационных интегрированных структур

Примечание – составлено авторами на основе источника

В целом развитие инновационных интегрированных структур необходимы для поддержки реального сектора экономики, которые наиболее подвержен кризисам. Как например, в 2020 сотрудничество между правительством и учеными-медиками стало ключевым фактором в борьбе с распространением COVID-19. Большое значение имело не только то, что специалисты, обладающие экспертными знаниями в области последних исследований в области эпидемиологии и медицины, участвовали в предпринятых действиях и руководили ими, но и широкая общественность также принимала активное участие в обсуждении их предпосылок. Использование исследований в государственной политике и принятии решений никогда не должно основываться на слепой вере в научные рекомендации. Наоборот, необходимо использовать опыт эпидемии для укрепления связей между наукой и обществом в нашей борьбе с любой угрозой, в том числе, прежде всего, с нынешним климатическим кризисом.

На сегодняшний день инноваций наиважнейший инструмент в возобновлении экономической активности и создании рабочих мест. Именно инновации способны к генерации знаний с целью стимулирования секторов роста, основанных на знаниях, и увеличения экспорта, основанного на знаниях. Инновации, как в частном, так и в государственном секторе, могут в долгосрочной перспективе оказать более сильную поддержку экономике.

Чтобы инновации процветали, процветали и приносили долгосрочную пользу экономике и обществу, экосистема для предпринимателей и компаний должна поощрять такие инновации. Правительства играют важную роль в создании прочной экосистемы для инноваций и исследований. Существует необходимость создания условий, в которых компании, основанные на знаниях, смогут процветать и расти, а также привлекать талантливых людей из других стран для работы над исследованиями и инновациями.

Активную экосистему инноваций и исследований невозможно создать за короткий промежуток времени. Она требует совершенную систему образования, в которой каждый может найти подходящее образование; необходимо иметь долгосрочное финансирование; необходимо поощрять здоровую конкуренцию и сотрудничество; и поощрялась предпринимательская культура. Необходимо учитывать роль как государственного, так и частного секторов. Государственные инвестиции в исследования и инновации в социально значимых начинаниях могут способствовать созданию новых возможностей в критически важных областях и приносить большую пользу обществу. Государственные инвестиции, например, могут ускорить зеленый экономический рост и способствовать развитию технологий здравоохранения. Инновации в государственной службе необходимы для того, чтобы сделать ее более удобной и эффективной, а цифровые решения должны внедряться в большей степени.

В тандеме с инвестициями в инновации необходимо укреплять фундаментальные исследования. Это увеличивает наше понимание культурного, социального и природного мира и дает молодым ученым возможность развивать дисциплинированные научные рабочие процедуры. Снижение доли заявок на получение грантов История говорит нам, что фундаментальные исследования не противоположны прикладным исследованиям. Государственные инвестиции в фундаментальные исследования в прошлом привели к созданию многих вещей, которые сегодня мы считаем само собой разумеющимися, таких как смартфоны, электромобили и биотехнологические фармацевтические препараты. Надежные фундаментальные исследования укрепляют базу знаний, образования и культуры и обеспечивают устойчивый рост в будущем.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В целом инновационные интегрированные структуры создают большие возможности для укрепления связей и синергии внутри экосистемы. Несмотря на то, что в Казахстане уделяется внимание развитию инноваций больше 20 лет, существенных результатов страна еще не достигла. В крупных городах Казахстана проводятся обширные исследования, и здесь также создается много новых предприятий, но связи между ними недостаточно сильны. В стране необходимо уделять больше внимания созданию предпринимательских сообществ, наведению мостов между отраслями и расширению международного сотрудничества.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Griffith R., Redding S., Van Reenen J. R&D and absorptive capacity: theory and empirical evidence // *Scandinavian journal of Economics*. – 2003. – № 105(1). – P. 99-118.
2. Grossman G. M., Helpman E. Trade, knowledge spillovers, and growth // *European economic review*. – 1991. – № 35(2-3). – P. 517-526.
3. Romer P. M. Endogenous technological change // *Journal of political Economy*. – 1990. – № 98(5, Part 2). – P. 71-102.
4. Acs Z. J., Audretsch D. B., Feldman M. P. Real effects of academic research: comment // *The American Economic Review*. – 1992. – № 82(1). – P. 363-367.
5. Cohen W. M., Nelson R. R., Walsh J. P. Links and impacts: the influence of public research on industrial R&D // *Management science*. – 2003. – № 48(1). – P. 1-23.
6. Jaffe A. B. Real effects of academic research // *The American economic review*. – 1989. – № 79(5). – P. 957-970.
7. Mansfield E. Academic research and industrial innovation // *Research policy*. – 1991. – № 20(1). – P. 1-12.
8. Gittelman M., Kogut B. Does good science lead to valuable knowledge? Biotechnology firms and the evolutionary logic of citation patterns // *Management Science*. – 2003. – № 49(4). – P. 366-382.
9. Singh S., Dhir S., Das V. M., Sharma A. Bibliometric overview of the Technological Forecasting and Social Change journal: Analysis from 1970 to 2018 // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – № 154. – Article 119963.

10. Dahlman C., Westphal L. Technological effort in industrial development—an interpretative survey of recent research. Abingdon: Routledge, 2019. – 137 p.
11. Харин А. А. Теоретические основы формирования инновационных интегрированных структур бизнеса, образования и науки // Экономика и управление. – 2012. – № 1(75). – С. 1-7.
12. Autor D., Goldin C., Katz L. F. Extending the race between education and technology // In AEA Papers and Proceedings. – Nashville: American Economic Association, 2020. – № 110. – P. 347-351.
13. Tidd J., Bessant J. R. Managing innovation: integrating technological, market and organizational change. – New-York: John Wiley & Sons, 2020. – 450 p.
14. Grillitsch M., Sotarauta M. Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces // Progress in human geography. – 2020. – № 44(4). – P. 704-723.
15. Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан за 2021 год [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-портал]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5> (Дата обращения: 20.01.2023).
16. Web of Science Core Collection [Электронный ресурс] // Clarivate Analytics [web-портал]. – 2023. – URL: [webofscience.com/wos/woscc/basic-search](https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search) (Дата обращения: 01.02.2023).

REFERENCES

1. Griffith, R., Redding, S., & Van Reenen, J. (2003). R&D and absorptive capacity: theory and empirical evidence. *Scandinavian journal of Economics*, 105(1), 99-118.
2. Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). Trade, knowledge spillovers, and growth. *European economic review*, 35(2-3), 517-526.
3. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, 98(5, Part 2), S71-S102.
4. Acs, Z. J., Audretsch, D. B., & Feldman, M. P. (1992). Real effects of academic research: comment. *The American Economic Review*, 82(1), 363-367.
5. Cohen, W. M., Nelson, R. R., & Walsh, J. P. (2002). Links and impacts: the influence of public research on industrial R&D. *Management science*, 48(1), 1-23.
6. Jaffe, A. B. (1989). Real effects of academic research. *The American economic review*, 957-970.
7. Mansfield, E. (1991). Academic research and industrial innovation. *Research policy*, 20(1), 1-12.
8. Gittelman, M., & Kogut, B. (2003). Does good science lead to valuable knowledge? Biotechnology firms and the evolutionary logic of citation patterns. *Management Science*, 49(4), 366-382.
9. Singh, S., Dhir, S., Das, V. M., & Sharma, A. (2020). Bibliometric overview of the Technological Forecasting and Social Change journal: Analysis from 1970 to 2018. *Technological Forecasting and Social Change*, 154, 119963.
10. Dahlman, C., & Westphal, L. (2019). Technological effort in industrial development—an interpretative survey of recent research (pp. 105-137). Routledge.
11. Harin, A. A. (2012). Teoreticheskie osnovy formirovaniya innovacionnyh integrirovannyh struktur biznesa, obrazovaniya i nauki. *Jekonomika i upravlenie*, 1 (75).
12. Autor, D., Goldin, C., & Katz, L. F. (2020, May). Extending the race between education and technology. In *AEA Papers and Proceedings* (Vol. 110, pp. 347-351). 2014 Broadway, Suite 305, Nashville, TN 37203: American Economic Association.
13. Tidd, J., & Bessant, J. R. (2020). Managing innovation: integrating technological, market and organizational change. John Wiley & Sons.
14. Grillitsch, M., & Sotarauta, M. (2020). Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces. *Progress in human geography*, 44(4), 704-723.
15. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан за 2021 год. [<https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/5> (accessed: 10.01.2023)] (In Russian)

16. Clarivate Analytics. Web of Science Core Collection. Retrieved February 1, 2023, from webofscience.com/wos/woscc/basic-search.

IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INTEGRATED STRUCTURES IN THE REAL SECTOR IN KAZAKHSTAN

Zh. M. Seisenbayeva¹, K. K. Nurasheva^{1*}, G. B. Isatayeva²

¹M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

²South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. The present research is devoted to the study of the relationship between scientific capabilities and innovation efforts. The purpose of the study is to assess the effectiveness of the development of innovative integrated structures in the real sector in Kazakhstan. Scientific research makes it possible to study the importance of innovative integrated structures and contributes to the literature on research and development and economic growth.

The research methodology was implemented by mathematical modeling. The assessment of the effectiveness of the development of innovative integrated structures includes the analysis of indicators reflecting the results of the activities of the participants of the integrated structure, in particular universities in the form of scientific articles, innovative enterprises in the form of the volume of innovative products and scientific organizations in the form of patents.

The originality / value of the study is confirmed and justified by the lack of research on the calculation of the effectiveness of innovative integrated structures in the regions of Kazakhstan.

Findings. Innovative integrated structures are necessary to support the real sector of the economy, which is most prone to crises. To solve many of the challenges that our economy has faced in recent years, it requires the use of research in public policy and decision-making, not based on blind faith in scientific recommendations.

Keywords: innovative integrated structures, production, innovations, high technology production.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ НАҚТЫ СЕКТОРДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯЛАНҒАН ҚҰРЫЛЫМДАРДЫ ДАМУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ж. М. Сейсенбаева¹, К. К. Нурашева^{1*}, Г. Б. Исатаева²

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан Республикасы

²Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты. Бұл зерттеу ғылыми мүмкіндіктер мен инновациялық күштер арасындағы байланысты зерттеуге арналған. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы нақты сектордағы инновациялық интеграцияланған құрылымдардың даму тиімділігін бағалау болып табылады. Ғылыми зерттеу инновациялық интеграцияланған құрылымдардың маңыздылығын зерттей отырып және зерттеулер мен әзірлемелерге мен экономикалық өсу туралы әдебиеттерге үлесін қосады.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу әдістемесі математикалық модельдеу арқылы жүзеге асырылды. Инновациялық интеграцияланған құрылымдардың даму тиімділігін бағалау интеграцияланған құрылымға қатысушылардың, атап айтқанда университеттердің ғылыми мақалалар түріндегі қызметінің нәтижелерін, шығарылған инновациялық өнім көлемі түріндегі инновациялық кәсіпорындарды және патенттер түріндегі ғылыми ұйымдарды көрсететін көрсеткіштерді талдауды қамтиды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы Қазақстан өңірлерінде инновациялық интеграцияланған құрылымдардың тиімділігін есептеу бойынша зерттеулердің жоқтығымен негізделіп, расталады.

Зерттеу нәтижелері. Дағдарыстарға ең бейім экономиканың нақты секторын қолдау үшін инновациялық интеграцияланған құрылымдар қажет. Соңғы жылдары біздің экономикамыздың алдында тұрған көптеген қиындықтарды шешу үшін ғылыми ұсыныстарға соқыр сенімге негізделмей, мемлекеттік саясатта және шешім қабылдауда зерттеулерді қолдану қажет.

Түйін сөздер: инновациялық интеграцияланған құрылымдар, өндіріс, инновациялар, жоғары технологиялық өндіріс.

ОБ АВТОРАХ

Сейсенбаева Жаннэт Маликовна – докторант, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан, email: zhannet.malik@bk.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1869-0842>

Нурашева Кулянда Кулбосыновна – доктор экономических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан, email: nurasheva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4639-467X>*

Исатаева Гульжан Бугенбаевна – кандидат экономических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Республика Казахстан, email: isataeva7@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4974-1224>

МРНТИ 06.73.07

JEL Classification: C10; C11; C13; C51; C52; E10; E52

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-54-69>

ПРИМЕНЕНИЕ ВЕКТОРНЫХ АВТОРЕГРЕССИЙ ДЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

А. А. Акылбеков¹, А. М. Сейткадиева², Ж. Ш. Кенжалина^{1*}

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Университет КБТУ, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – исследование конкретных макроэкономических переменных и их воздействия на формирование денежно-кредитной политики с использованием методов и моделей векторных авторегрессий.

Методология. В качестве методов исследования используется обобщение опыта относительно вопросов применения векторных авторегрессий, факторного анализа, методология оценки VAR-моделей. Были проведены тесты, включающие анализ импульсных откликов и прогнозирование поведения временных рядов, для оценки качества построенной модели. Модель содержит различные переменные включая ценовые, монетарные и внешние экзогенные факторные переменные.

В этой статье проводится анализ влияния факторов как друг на друга, так интерпретация результатов, которые могут быть в дальнейшем использованы для получения практических рекомендаций по совершенствованию методик исследования и прогнозирования денежно кредитной политики.

Оригинальность / ценность исследования. В работе анализируются преимущества и недостатки разных подходов при построении векторных авторегрессионных моделей, как в подборе факторов, так и их подготовке для использования в модели. Данная статья рассматривает период наблюдений с 2010 по 2021, то есть до и после введения режима инфляционного таргетирования, и оценка шока пандемии в Казахстане, не затрагивая потрясения 2022 года.

Результаты исследования: Проведенная работа позволила убедиться в применимости методов векторных авторегрессии, данное утверждение подтверждает обратная прогнозная сила моделей. В настоящей работе была проведена оценка эффективности предложенных моделей на макрофакторах в Казахстане.

Ключевые слова: макроэкономика, денежно кредитная политика, векторные авторегрессии, импульсные отклики, прогнозирование.

Благодарность: Результаты исследования и его выводы не имеют отношения к официальной позиции Национального Банка Казахстана, а являются частной позицией авторов. Авторы выражают благодарность коллегам из НБРК за содействие в работе. В частности, Орлову К. В., Самат М.

ВВЕДЕНИЕ

Передаточный механизм денежной политики происходит через различные каналы, через которые денежная политика правительств влияет на экономическую активность. Каналы передачи широко изучены в рамках монетаристской и кейнсианской школ мысли.

Монетаристы утверждают, что изменения в денежной массе прямо ведут к изменениям в реальной стоимости денег. Исследователи, включая [1], изучили и описали эти механизмы. Они предлагают, что экспансивные операции центрального банка на открытом рынке увеличивают денежную массу, ведут к увеличению резервов коммерческих банков и их способности создавать кредит, что в свою очередь увеличивает денежную массу через мультипликативный эффект.

Для снижения объема свободной ликвидности банки и небанковские организации покупают ценные бумаги с характеристиками, сходными с банковскими билетами, стимулируя тем самым деятельность в реальном секторе. Эту точку зрения поддерживает [2], который рассматривает эффект передачи с точки зрения выбора портфеля активов, потому что денежная политика вызывает переключение активов между акциями, облигациями, коммерческой бумагой и банковскими депозитами. Они утверждают, что тесная денежная политика влияет на ликвидность и возможность банков выдавать кредиты, ограничивая выдачу кредитов за исключением ипотечных и потребительских кредитов, тем самым снижая агрегатный спрос и инвестиции.

Кейнсианцы, с другой стороны, утверждают, что изменения в денежной массе способствуют деятельности финансовых рынков, положительно влияя на процентные ставки, инвестиции, производство и занятость. [3] поддерживают эту точку зрения, определяя концепцию нормализации капитала, и отмечают влияние готовности банков выдавать кредиты в ответ на передачу импульсов денежно кредитной политики. В итоге, можно сказать, что монетаристы и кейнсианцы предлагают разные точки зрения на то, как денежно-кредитная политика влияет на экономическую активность. Монетаристы считают, что изменения в денежной массе напрямую влияют на реальную стоимость денег, тогда как кейнсианцы утверждают, что изменения в денежной массе способствуют финансовой активности, положительно влияя на процентные ставки, инвестиции, производство и занятость.

Исследование [4] показывает, что, несмотря на жесткую монетарную политику, применение банковских и небанковских ресурсов не претерпевает значительных изменений. Однако в условиях подобной политики малые компании оказываются в худшем положении, уступая позиции более крупным [5]. Дополнительно, мелкие предприятия испытывают сложности с получением кредитов в таких условиях. Параллельно, исследование [6] о кредитовании в 14 промышленных странах подчеркивает, что такие факторы как условия кредита, процентные ставки и требования к залого, вместе с другими элементами денежно-кредитной политики, играют ключевую роль.

Различные каналы передачи монетарной политики, такие как изменения в ставках процента, денежной массе, доступности кредитования и инвестирования, могут воздействовать на различные секторы экономики и на различные группы населения по-разному. Например, банки могут предпочитать кредитовать крупные фирмы вместо малых, что может приводить к неравномерному распределению выгод и ущерба в экономике.

Однако несмотря на различия в точках зрения, исследователи соглашаются с тем, что денежно-кредитная политика имеет значительное влияние на экономическую активность, и понимание механизмов ее передачи является ключевым для определения эффективности монетарной политики и ее соответствия экономическим целям.

В работе [7] посвящена роли денежно-кредитной политики в стабилизации реальные экономические переменные, предлагая понимание того, как эффективная денежно-кредитная политика может способствовать стабильному экономическому росту.

Векторная авторегрессия (VAR) представляет собой многомерную линейную модель временных рядов, в которой эндогенные переменные в системе являются функциями запаздывающих значений всех эндогенных переменных. Это обеспечивает простую и гибкую альтернативу традиционной структурной системе уравнений. VAR может информативно моделировать макроэкономические данные, не налагая очень жестких ограничений или взаимосвязей [7]. По сути, это макроэкономическое моделирование, которому не мешают многие априорные ожидания.

VAR являются полезными инструментами для структурного анализа и могут исследовать реакцию на потрясения. Он может точно определить источники колебаний, с которыми не справляются традиционные одномерные модели. Более того, VAR могут помочь различать конкурирующие теоретические модели. VAR широко использовался при моделировании макроэкономических шоков для реальной экономики и активно использовался при моделировании политики и прогнозировании. Он является сложным инструментом прогнозирования, который может быть намного лучше стандартных одномерных моделей прогнозирования, особенно при определении долгосрочной перспективы.

VAR по сути является обобщением одномерной авторегрессионной модели. Обычно мы обозначаем VAR как VAR (p), где p обозначает количество авторегрессионных лагов в системе. Отметим, что VAR также являются мощным инструментом для моделирования макроэкономических данных и могут быть использованы для прогнозирования, а также для структурного анализа. Рассмотрим систему VAR только с двумя переменными.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Теоретически [7] полагают, что шоки номинальной процентной ставки представляют собой шоки денежно-кредитной политики. На переменную влияют все остальные в течение периода, и она является последней по порядку. Наконец, национальный банк наблюдает только за переменными, не имеющими отношения к политике, с запаздыванием. Сначала мы оценим стандартный VAR, но имеющий большое количество факторов, который отражает ключевую экономическую реакцию. Для этой цели использовалась методология оценки VAR-моделей, содержащую 15 реальных, ценовых, монетарных и внешних переменных.

В работе данные взяты на ежеквартальной периодичности и включают показатели реального сектора, показатели цен и основные монетарные показатели. Все данные приведены в ряды и подготовлены для использования в модели, используемые методы преобразования представлены в работе.

В нашей же работе данные взяты на ежеквартальной периодичности и включают показатели реального сектора, показатели цен и основные монетарные показатели. Все данные приведены в ряды и подготовлены (сезонно очищены - SA и скорректированы) для использования в модели, используемые методы преобразования представлены в таблице ниже.

При проведении нашего исследования основной упор был сделан на использование современных и наиболее релевантных методов, которые позволили бы достичь поставленной цели и решить все задачи. Тест Augmented Dickey-Fuller (ADF) является одним из популярных тестов для определения

наличия единичного корня (или "unit root") во временном ряду. Наличие единичного корня указывает на нестационарность временного ряда. После успешного завершения тестирования на стационарность мы приступили к анализу долгосрочных связей между переменными. В данном контексте это позволило нам понять, как одна переменная влияет на другую в долгосрочной перспективе и какие из этих связей являются статистически значимыми.

Таблица 1 – Факторы, использованные в модели и методы преобразования

Ряды	Доступный период	Преобразование
ВВП по конечному использованию в текущих ценах, млн. тенге	2010q1:2021q2	Логарифмическое, SA
ВВП методом производства на душу населения, т.тенге - квартал	2010q1:2021q2	Логарифмическое, SA
МЗ	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Ставка по кредитам юридических лиц	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Расходы населения, тенге на душу	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Доходы населения, тенге на душу	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Чистый экспорт, млн. тенге	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Инфляция РФ	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
ИПЦ	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Цена на нефть (Brent) (\$/bbl)	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Пшеница, (\$/mt)	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
ФАО	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Расходы на конечное потребление домашних хозяйств, млн. тенге	2010q1:2021q2	Дифференцирование, SA
Обменный курс тенге к доллару США	2010q1:2021q2	Логарифмическое, SA
Обменный курс тенге к рублю РФ	2010q1:2021q2	Логарифмическое, SA
Примечание – на основе расчетов авторов и данных [8]		

Результаты ADF тестов представлены в приложении:

```

> adf.test(log(sa_GDP))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: log(sa_GDP)
Dickey-Fuller = -3.8993, Lag order = 3, p-value = 0.02216
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(diff(sa_Rate_ur)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_Rate_ur))
Dickey-Fuller = -5.5337, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(diff(sa_Spends_Pop)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_Spends_Pop))
Dickey-Fuller = -3.8112, Lag order = 3, p-value = 0.02745
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(sa_Net_export_N))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(sa_Net_export_N)
Dickey-Fuller = -3.8321, Lag order = 3, p-value = 0.02531
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(log(sa_GDP_PC))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: log(sa_GDP_PC)
Dickey-Fuller = -3.3749, Lag order = 3, p-value = 0.07212
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(diff(sa_M3)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_M3))
Dickey-Fuller = -5.9407, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(diff(sa_Income_Pop)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_Income_Pop))
Dickey-Fuller = -4.8119, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary

> adf.test(diff(sa_CPI_ru))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(sa_CPI_ru)
Dickey-Fuller = -4.7054, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
    
```

```
> adf.test(diff(sa_CPI_kz))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(sa_CPI_kz)
Dickey-Fuller = -5.7972, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
> adf.test(diff(sa_Pwheat))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(sa_Pwheat)
Dickey-Fuller = -5.0821, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
>> adf.test(diff(diff(sa_Household_spends)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_Household_spends))
Dickey-Fuller = -7.6675, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
> adf.test(diff(log(sa_RUBKZT)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(log(sa_RUBKZT))
Dickey-Fuller = -4.3995, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
> adf.test(diff(diff(sa_PBrent)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_PBrent))
Dickey-Fuller = -4.4639, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
adf.test(diff(diff(sa_Fao)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(diff(sa_Fao))
Dickey-Fuller = -6.3548, Lag order = 3, p-value = 0.01
alternative hypothesis: stationary
```

```
> adf.test(diff(log(sa_UDSKZT)))
Augmented Dickey-Fuller Test
data: diff(log(sa_UDSKZT))
Dickey-Fuller = -3.6502, Lag order = 3, p-value = 0.03988
alternative hypothesis: stationary
```

Тест Augmented Dickey-Fuller (ADF) используется для проверки стационарности временного ряда. Основная гипотеза теста заключается в том, что ряд имеет единичный корень (т. е. нестационарен). Альтернативная гипотеза утверждает обратное: ряд является стационарным.

Результаты ADF теста, для взятых в модели временных рядов позволяют утверждать, что эти ряды являются стационарным после первого дифференцирования. Это важный результат, так как стационарные ряды более предсказуемы и менее подвержены шокам, что делает их более подходящими для моделирования и прогнозирования в контексте эконометрических исследований.

На протяжении всего исследования мы строго следовали этическим нормам и принципам научного исследования. Все данные, использованные в исследовании, были получены из открытых и надежных источников. При анализе и интерпретации данных мы избегали любых предвзятых выводов, ориентируясь исключительно на фактическую информацию.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Основной задачей работы в рамках исследования было попытка применения больших моделей векторных авторегрессии на казахстанских макроданных. Особенности и сложностями исследования было то, что байесовские VAR-модели для Казахстана в условиях недостаточно длинных временных рядов достаточно чувствительны к шокам. Для этой цели использовалась методология оценки VAR-моделей, содержащую 15 реальных, ценовых, монетарных и экзогенных (цены на сырье, металлы, индекс ФАО) переменных, «Таблица 1».

Были тесты для оценки применимости предложенных рядов для анализируемой модели. Полученные выводы могут свидетельствовать о применимости выбранного подхода для Казахстана. Результаты моделирования представляют статистически значимые связи между переменными анализируемой модели.

При реализации более гибкого и значимого с точки зрения эконометрики подхода на основе VAR, на пример «Рисунок 1» и «Рисунок 2» «Импульсные отклики» на шок инфляции в размере 1%, можно заменить что количество использованных индукторов сильно влияет на качество традиционной

VAR модели, что делает интерпретацию результатов сложной, поэтому модельеры вынуждены использовать модели, содержащие всего несколько индикаторов. Данные индикаторы отражают либо некое отдельно взятое теоретическое макроэкономическое соотношение, [9], или дают возможность интерпретировать экономические шоки путем использования рассуждений на основе теоретической идентификации. Наложения известных ограничений на функции импульсных откликов [10], не дают воспользоваться преимуществом векторных авторегрессии просто рассматривая как важные факторы моделируемого процесса.

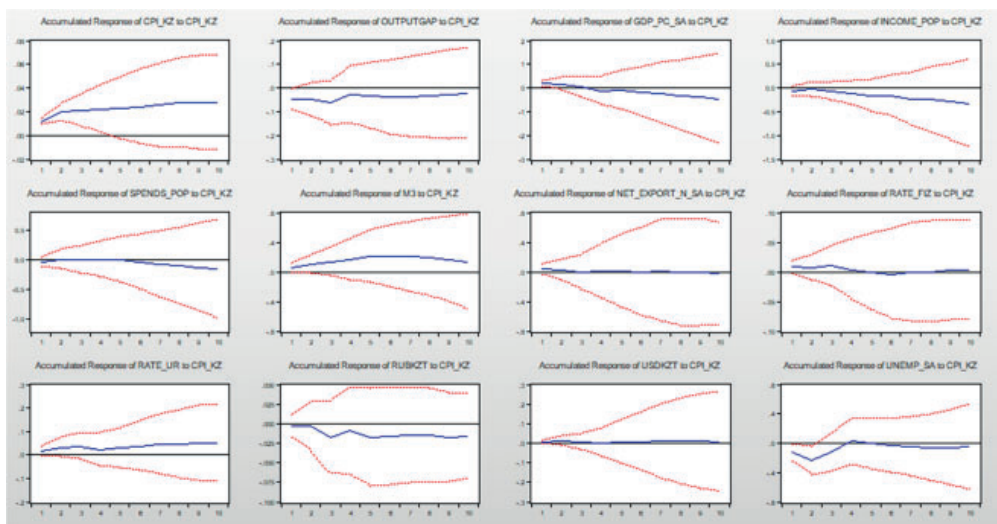

Рисунок 1 – Импульсные отклики на шок инфляции в размере 1% (VAR)

Примечание – на основе расчетов авторов

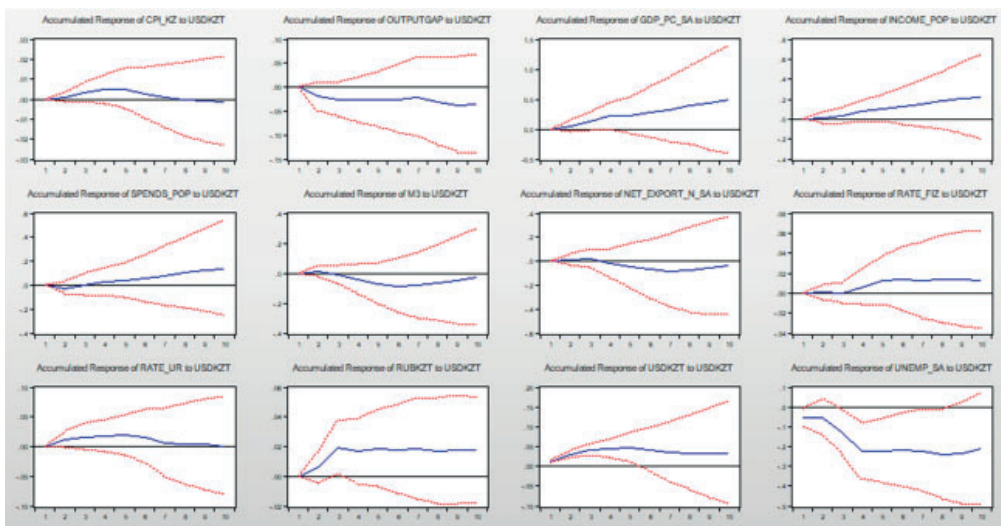

Рисунок 2 – Импульсные отклики на шок обменного курса в размере 1% (VAR)

Примечание – на основе расчетов авторов

Класс относительно новых разработанных байесовских VAR-моделей или BVAR, как заметили [11], позволяют увидеть применимые результаты при одновременном использовании в модели большого количества как эндогенных, так и экзогенных переменных.

Сделана BVAR модель по оценки монетарной политики на качество экономического развития, с выводами по мере влияния ДКП. Модель включает экзогенные переменные, такие как цену на нефть, цена на зерно, индекс ФАО и инфляцию в РФ.

Sample (adjusted): 2010Q3 2021Q2
Included observations: 44 after adjustments
Prior type: Litterman/Minnesota
Initial residual covariance: Univariate AR
Hyper-parameters: Mu: 0, L1: 0.1, L2: 0.99, L3: 1
Standard errors in () & t-statistics in []

BVAR

	CPI_KZ	OUTPUTGAP	GDP_PC_SA	INCOME_P...	SPENDS_...	M3	NET_EXPO...	RATE_FIZ	RATE_UR	RUBKZT	USDKZT	UNEMP_SA
R-squared	0.690563	0.737463	0.992189	0.991058	0.991507	0.998269	0.838588	0.747183	0.843001	0.877469	0.994461	0.811239
Adj. R-squared	0.112947	0.247393	0.977809	0.974366	0.973654	0.996367	0.537285	0.275258	0.549937	0.648745	0.955456	0.458986
Sum sq. resids	0.008277	0.964303	10.49670	3.802786	2.157801	2.408396	2.169107	0.060865	0.164904	0.119357	0.121443	7.151240
S.E. equation	0.024869	0.253549	0.836529	0.503507	0.379280	0.400699	0.380272	0.063700	0.104850	0.089203	0.089979	0.690470
F-statistic	1.195541	1.504813	68.05194	59.37415	62.54220	45.12547	2.783205	1.583267	2.876510	3.836366	33.94045	2.302344
Mean dependent	4.675070	-0.016089	116.6230	107.0460	106.6187	104.3034	13.80285	2.940527	2.528215	1.618481	5.503702	100.4559
S.D. dependent	0.026404	0.292285	5.590474	3.144845	2.430768	2.184926	0.559034	0.074825	0.156291	0.150511	0.426329	0.938643

VAR

R-squared	0.931771	0.911987	0.997382	0.996694	0.996301	0.997062	0.937091	0.918336	0.932029	0.961526	0.999043	0.942819
Adj. R-squared	0.804409	0.747696	0.992495	0.990524	0.989395	0.991578	0.819660	0.765697	0.807730	0.889708	0.997258	0.836081
Sum sq. resids	0.002045	0.323273	3.518460	1.405742	0.938986	0.603110	0.845394	0.019660	0.070448	0.037478	0.007476	2.166310
S.E. equation	0.011678	0.146804	0.484318	0.306131	0.250319	0.200518	0.237402	0.036203	0.068531	0.049985	0.022325	0.380027
F-statistic	7.315962	5.551052	204.0834	161.5312	144.2775	181.8030	7.979953	6.024275	7.451565	13.38836	569.5071	8.833045
Log likelihood	157.0458	45.96256	-6.857638	13.32643	22.18253	31.94332	24.51384	107.2603	79.18216	93.06716	128.5321	3.812319
Akaike AIC	-5.820263	-0.757389	1.629893	0.712435	0.309885	-0.133787	0.203916	-3.557287	-2.281007	-2.912144	-4.524184	1.144895
Schwarz SIC	-4.644320	0.418554	2.805836	1.888378	1.485829	1.042156	1.379859	-2.381344	-1.105064	-1.736200	-3.348241	2.320838
Mean dependent	4.675070	-0.016089	116.6230	107.0460	106.6187	104.3034	13.80285	2.940527	2.528215	1.618481	5.503702	100.4559
S.D. dependent	0.026404	0.292285	5.590474	3.144845	2.430768	2.184926	0.559034	0.074825	0.156291	0.150511	0.426329	0.938643

Determinant resid covariance (dof adj.) 3.07E-28
Determinant resid covariance 7.56E-34
Log likelihood 928.6299
Akaike information criterion -28.39227
Schwarz criterion -12.28095

Рисунок 3 – Сравнительная характеристика VAR и BVAR моделей

Примечание – на основе расчетов авторов

Можно сделать предположение, что использованный подход сделает возможным оценивание крупных моделей для Казахстана, как показывает «Рисунок 3» качество Большой Баесовской VAR модели выше, чем у традиционной, данный вывод может говорить о том, что станет данный тип BVAR моделей имеет шансы стать новым ценным инструментом как прогнозирования, так и сценарного анализа. Это и есть одна из основных задач в рамках текущего исследования.

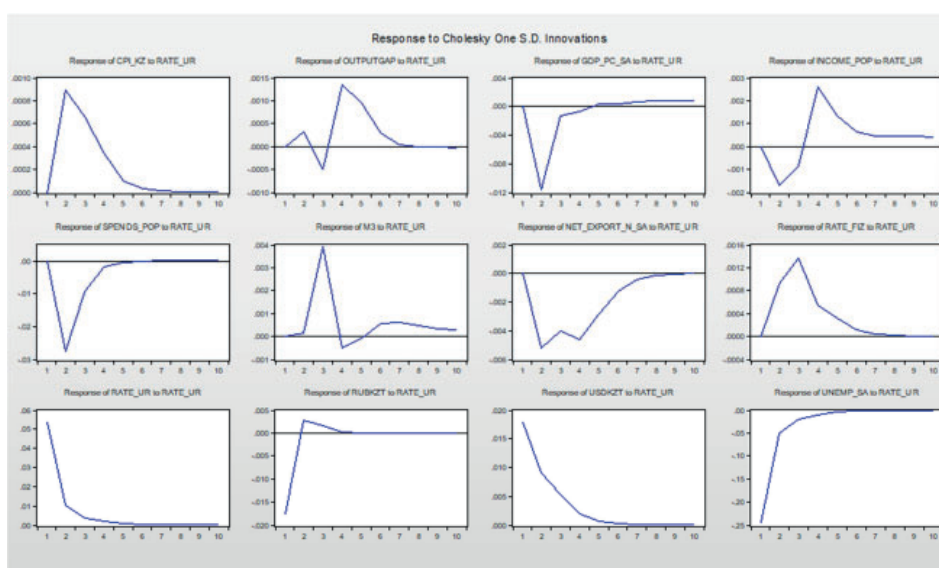

Рисунок 4 – Импульсные отклики на шок рыночных ставок в размере 1% (I) BVAR

Примечание – на основе расчетов авторов

Для построения, анализа и интерпретации результатов BVAR модели использован перечень тех же индикаторов что и для расширенной VAR модели, оценённой выше.

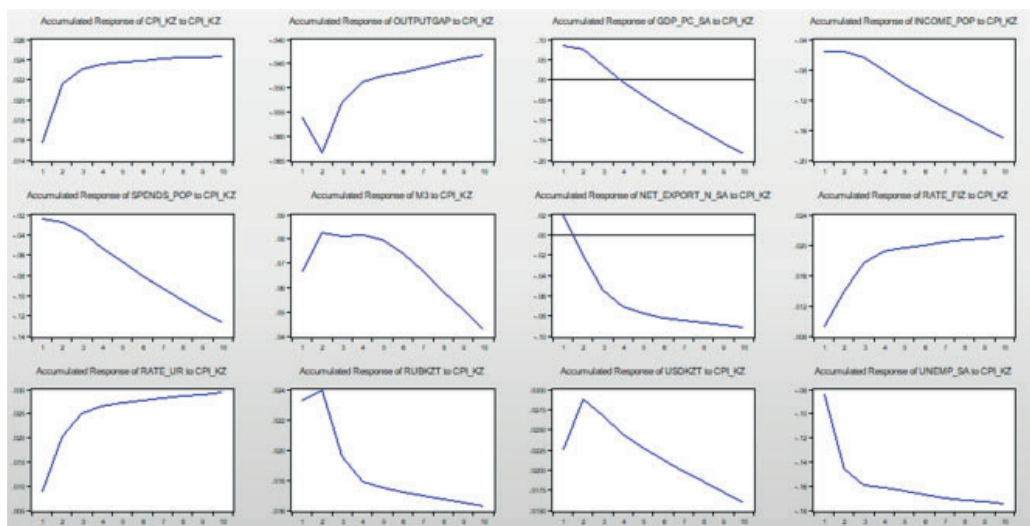

Рисунок 5 – Импульсные отклики на шок инфляции в размере 1% (II) BVAR

Примечание – на основе расчетов авторов

Эмпирическая оценка таких экономических моделей, и их интерпретация для Казахстана является сложной целью, «Рисунок 4» и «Рисунок 5» показывают тенденцию сильной подверженности искажениям и трудную интерпретацию отдельных шоков, особенно это характерно для малых открытых экономик. Одной из главных проблем при моделировании это отсутствие достаточно длинных временных рядов, которые не дают провести анализ сколь ни будь крупных моделей большего масштаба. Особенно интересно влияние положительного шока обменного курса на основные макропеременные, «Рисунок 6», в BVAR моделях четко прослеживается отклики.

В этой ситуации использование относительно простых спецификаций, для исследований. Традиционные макроэконометрические модели как показали [9], состоящие из множества введенных в модель изначально переменных тому доказательство.

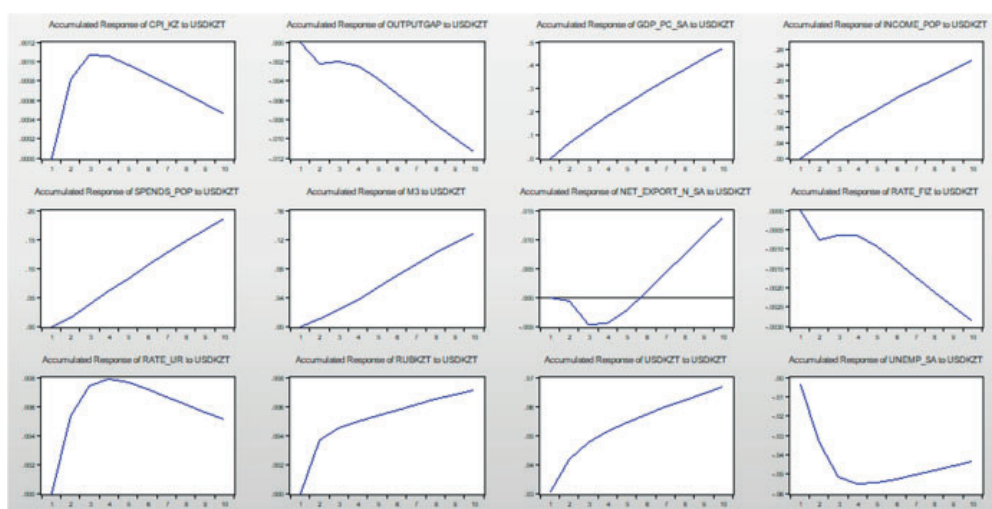

Рисунок 6 – Импульсные отклики на шок обменного курс а в размере 1% (II) BVAR

Примечание – на основе расчетов авторов

Эконометрическая методология, разработанная для преодоления проблемы разно мерности факторов модели, будет актуальна и применима для казахстанской экономики. Предположение, в рамках которого применение данного метода позволит оценивать большие модели для Казахстана, делает данный подход новым ценным инструментом как прогнозирования, так и симуляционной экстраполяции.

Для проверки сформулированной гипотезы своего исследования были подобраны соответствующие данные, которые будут эконометрически обоснованы.

Это даст нам возможность перейти к следующей задаче исследования, а именно анализировать меры, принятые в рамках монетарной политики РК и выявить связь с ростом экономики через рассмотрение импульсных откликов, используя VAR модели. Что в свою очередь даст возможность оценки того, на сколько качественно влияют меры денежно кредитной политики на экономический рост в перспективе, моделируя шоки для нее.

В рамках исследования была использована структура, предложенная [7], с использованием казахстанских данных. В этой модели мы были использованы как уже было отмечено 15 реальных, ценовых, монетарных и внешних переменных, соответственно приведенных в применимый для модели формат.

До создания VAR экономисты полагались на теорию и практику и считали, что экономические переменные должны жить по своему коду. Однако на практике мы знаем, что поведение экономических переменных может отличаться от наших предвзятых представлений. Таким образом, предварительные ожидания могут быть недостоверны. Одно из основного предположения в рамках диагностики модели предположений состоит в том, что остатки не должны быть автокоррелированными, насколько это возможно. Это опять же при нашем предположении, что остатки представляют собой белый шум и, следовательно, не коррелируют с предыдущими периодами. В результате исследования можно отметить, что с помощью этого примера возможно увидеть множество вариантов использования методологии VAR. Многие экономисты продолжают использовать ее из-за ее гибкости. Помимо простой модели прогнозирования, у нее есть еще много приложений, таких как моделирование политики, линейный анализ причинно-следственной связи и разложение ошибок прогноза.

Неструктурный, но всеохватывающий анализ, а также сценарное прогнозирование являются полем применения результатов полученной модели. Использование большой байесовской VAR-модели может быть полезным для формирования денежно-кредитной политики в Казахстане. Это связано с тем, что расчет прогнозов при определенных условиях (например, цене на нефть) является стандартной практикой в стране. Большая байесовская VAR-модель может быть лучшим инструментом для этих целей, поскольку она может содержать больше экономических показателей, чем канонические эконометрические модели, и иметь эмпирически обоснованную параметризацию. Калиброванные структурные модели могут не иметь такой же точности, как большая байесовская VAR-модель, как показали результаты анализа канонической модели и ее параметров.

VAR						BVAR					
Variable	Inc. obs.	RMSE	MAE	MAPE	Theil	Variable	Inc. obs.	RMSE	MAE	MAPE	Theil
CPI_KZ	46	0.026859	0.021829	0.466782	0.002873	CPI_KZ	46	0.018661	0.012647	0.269949	0.001996
GDP_PC_SA	46	0.447594	0.321941	0.274987	0.001917	GDP_PC_SA	46	0.668286	0.541321	0.458511	0.002858
INCOME_POP	46	0.300319	0.242865	0.225892	0.001402	INCOME_POP	46	0.385536	0.299175	0.278953	0.001799
M3	46	0.275874	0.213492	0.204024	0.001322	M3	46	0.295143	0.225319	0.215085	0.001414
NET_EXPORT...	46	0.431859	0.355610	2.599698	0.015630	NET_EXPORT...	46	0.257410	0.200543	1.456012	0.009311
OUTPUTGAP	46	0.147403	0.120064	88.34731	0.267132	OUTPUTGAP	46	0.159261	0.118965	356.4055	0.299013
RATE_FIZ	46	0.046576	0.034745	1.188275	0.007918	RATE_FIZ	46	0.042066	0.033555	1.145498	0.007154
RATE_UR	46	0.075036	0.056704	2.205530	0.014809	RATE_UR	46	0.071507	0.050113	1.944682	0.014127
RUBKZT	46	0.068622	0.051080	3.230285	0.021120	RUBKZT	46	0.058812	0.043079	2.786189	0.018087
SPENDS_POP	46	0.246309	0.191661	0.179097	0.001155	SPENDS_POP	46	0.323642	0.264850	0.247637	0.001516
UNEMP_SA	46	0.566335	0.443732	0.440792	0.002819	UNEMP_SA	46	0.464984	0.300830	0.297670	0.002314
USDKZT	46	0.103149	0.079559	1.411230	0.009340	USDKZT	46	0.073301	0.059362	1.063103	0.006630

RMSE: Root Mean Square Error
MAE: Mean Absolute Error
MAPE: Mean Absolute Percentage Error
Theil: Theil inequality coefficient

Рисунок 7 – Анализ ошибок VAR BVAR моделей
Примечание – на основе расчетов авторов

Одним из будущих направлений использования таких моделей могут быть политические контрафактические симуляции [12], с целью выявления несбалансированной или нестандартной динамики отдельных переменных, для предложения конкретных и обоснованных рекомендации в рамках мер ДКП.

Модель и ее результаты «Рисунок 7» прогнозирования находится на том уровне, на котором их качество можно считать применимыми для дальнейшего анализа, так как преодоление проблемы сверхподгонки, то есть получение модели со слишком хорошими результатами на одном массиве данных. В то время как на других данных модель не работает. Основным же параметром и критерием качества модели будет улавливания общих закономерностей и тенденции для всех массивов и типов данных. Симуляции позволяют сделать вывод что посткризисная динамика внутренних показателей в целом имеет схожую динамику и соответствие с влиянием фактически сложившейся внешней конъюнктуры. Однако, колебания цен на основные экспортные товары такие как металлы и нефть не применимы для получения более точных прогнозов. Также климат внешнего делового цикла оказывает значимое влияние и является фактором при определении воздействия внешнего влияния на экономику Казахстана.

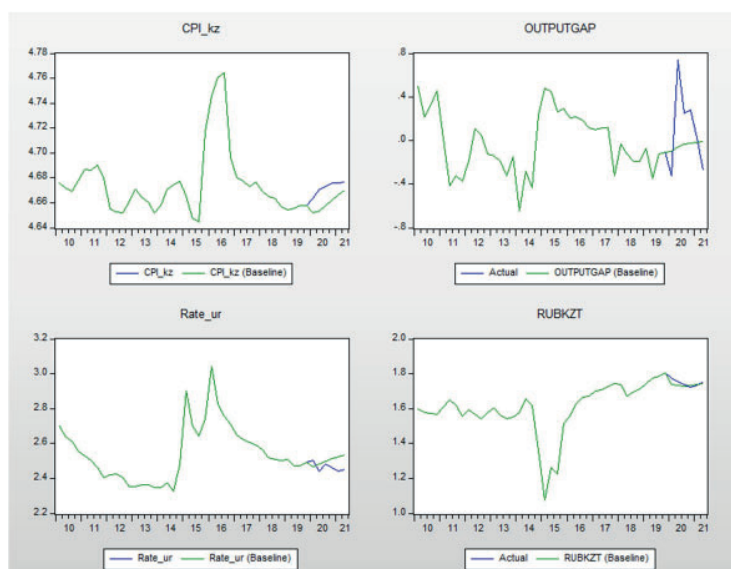

Рисунок 8 – Условный прогноз годовых темпов роста показателей инфляции, разрыва выпуска, рыночных ставок и курса рубля с 2020 года, сопоставление с фактическими данными (Baseline) без учета экзогенных факторов

Примечание – на основе расчетов авторов

Предложенная модель без учета экзогенных факторов безусловно не может полностью отразить краткосрочные изменение инфляции, «Рисунок 8» условный или ретроспективный прогноз годовых темпов роста показателей инфляции, в то же время нелишним будет добавить, что модель в целом не учитывает развернувшийся внешний шок на сырьевых рынках и геополитический шторм, связанный с ситуацией в Украине [13]. В настоящее время эта модель не является оптимальной версией, а представляет собой пример применения рассматриваемой методологии [14; 15]. Однако результаты прогнозирования с учетом экзогенных факторов, для Казахстана это показатели основных экспортных товаров, таких как Нефть, Металлы, Продовольствие, занимающих более 60 % экспорта дают однозначно лучшие результаты. «Рисунок 9» показывает, что модель хорошо предсказывает динамику таких прогнозируемых параметров как ИПЦ, Разрыв выпуска (OutputGap). Контрафактические прогнозы [16] «Рисунок 10» или симуляции годового изменения показателей ВВП на душу населения, реальных доходов населения и денежной массы с 2020 года, сопоставление с фактическими данными для проверки прогнозной силы модели показали значимость использованных в модели переменных.

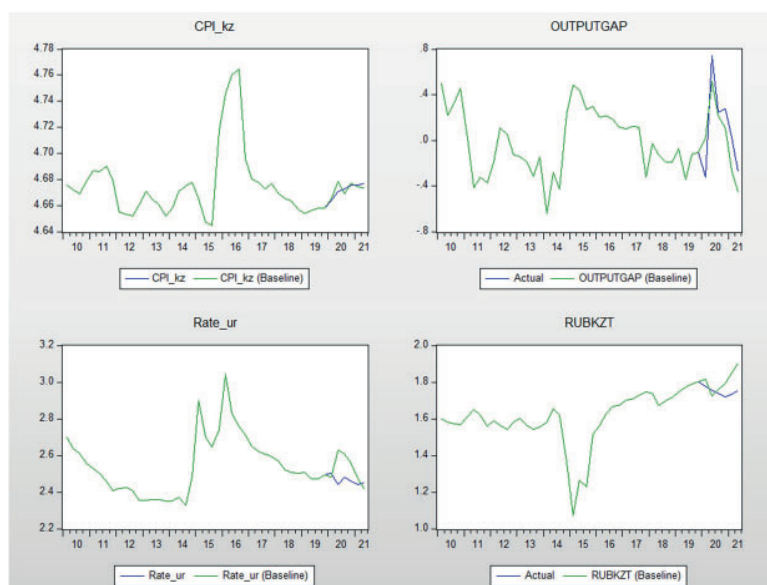

Рисунок 9 – Контрафактические прогноз (симуляция) годового изменения показателей инфляции, разрыва выпуска, рыночных ставок и курса рубля с 2020 года, сопоставление с фактическими данными (Baseline) с учётом экзогенных факторов
Примечание – на основе расчетов авторов

Построенная и предложенная модель имеет большую ценность по сравнению с каноническими VAR моделями, так как в ней можно использовать широкий спектр переменных, в зависимости от поставленных исследовательских задач. Это обеспечивает гибкость и удобство применения методологии для оценки различных характеристик.

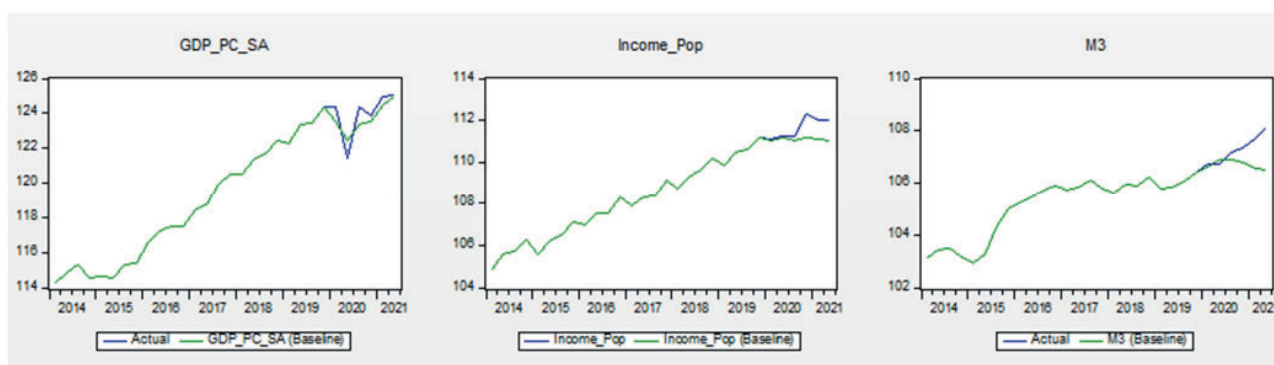

Рисунок 10 – Контрафактические прогноз (симуляция) годового изменения показателей ВВП на душу населения, реальных доходов населения и денежной массы с 2020 года, сопоставление с фактическими данными для проверки прогнозной силы модели
Примечание – на основе расчетов авторов

ВЫВОДЫ

Актуальна ли лишь одна цель регулятора, данный вопрос и ответ на него. В рамках анализа результатов модели мы видим проблемы, связанные с очевидной задержкой, лагом, и снижением влияния ДКП на экономику в последние годы анализируемого периода, и идущими в разрез с ней программами стимуляции от правительства под нерыночные ставки, тем самым снижая эффект от трансмиссионного

механизма ДКП. Режим инфляционного таргетирования, который был введен в 2015 году, можно считать переходным, поскольку существуют структурные ограничения в экономике и в мандате регулятора, что искусственно ослабляет воздействие денежно-кредитной политики на инфляционные процессы в стране. Это связано в первую очередь с низкой диверсификацией экономики, высокой зависимостью от импорта, недостаточным развитием финансового рынка и активным государственным кредитованием при мягких фискальных ограничениях.

Если мы преодолеем перечисленные вызовы, то экономика станет менее уязвимой к рискам и, как следствие, денежно-кредитная политика начнет более эффективно влиять на инфляцию. В результате мы сможем перейти к полноценному режиму инфляционного таргетирования, что приведет к повышению эффективности действий регулятора и достижению базовых преимуществ для устойчивого экономического развития и увеличения благосостояния населения. В условиях современных внешних шоков становится важнее, чем когда-либо, решить структурные проблемы, существующие в экономике. Чтобы преодолеть эти вызовы и увеличить эффективность денежно-кредитной политики, необходимо укрепить монетарные основы, развить финансовый сектор и согласовать макроэкономическую политику между Национальным банком и правительством. Это должно позволить достичь полноценного или «full-fledged» режима ИТ.

На основании результатов моделирования авторы пришли к выводу о том, что предложенная методология эффективно подходит для анализа воздействия мер денежно-кредитной политики на экономику Казахстана. Графики импульсных откликов четко демонстрируют статистически значимые взаимосвязи между факторами в рамках разработанной модели. Особое внимание следует уделить высокой точности прогнозирования показателей разрыва выпуска и инфляции на выбранных временных интервалах, что подчеркивает научную и практическую значимость представленных рекомендаций. Контрафактические симуляции свидетельствуют о том, что посткризисная COVID-19 (в 2020–2021 годах) динамика параметров внутренних и внешних показателей [17] в основном коррелировала с траекторией фактически исторически сложившихся основных внешних индикаторов.

Представленная модель и результаты, не могут полностью отразить колебания инфляции в краткосрочном горизонте, но в целом дают возможность для приемлемого уровня точности уровня прогноза.

Данная модель, однако, представляет из себя скорее иллюстрацию рассматриваемой методологии векторных авторегрессии, а не окончательной оптимальной версией, что без условно будет полем для дальнейших работ. Особенность же модели, и актуальность заключается возможностью добавления в нее большого количества разных по своей сути макропеременных в зависимости от поставленных задач и вытекающих из этого гибкости и удобства применения данной методики по оцениванию любых характеристик, что без условно открывает большие перспективы по дальнейшему применению данного подхода на практике.

Почему VAR оптимальна для денежно-кредитной политики?

Денежно-кредитная политика — это область, где множество экономических переменных взаимосвязаны и взаимодействуют между собой. VAR позволяет улавливать эти взаимосвязи и делать многопеременные прогнозы.

Также VAR модели позволяют исследователям учитывать "шоки" или неожиданные события, такие как внезапные изменения в денежной политике. Это делает их особенно полезными для прогнозирования в условиях экономической неопределенности или кризисов.

В заключение, применение VAR в области денежно-кредитной политики обосновано исходя из их многофакторности, гибкости и способности анализировать сложные взаимосвязи между макроэкономическими переменными.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Friedmann M., Schwartz A. J. A Monetary History of the United States 1867-1960. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963. – 888 p.
2. Tobin J., Brainard W., Litan R. World finance and economic stability: Selected essays of James Tobin. – Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2003. – 272 p.

3. Modigliani F., Miller M. H. Corporate income taxes and the cost of capital: a correction // *The American economic review*. – 1963. – № 53(3). – P. 433-443.
4. Oliner S. D. et al. Is there a bank lending channel for monetary policy? // *Federal Reserve Bank of San Francisco Economic Review*. – 1995. – № 2(3). – P. 3-20.
5. Gertler M., Gilchrist S. The role of credit market imperfections in the monetary transmission mechanism: arguments and evidence // *The Scandinavian Journal of Economics*. – 1993. – № 95(1). – P. 43-64.
6. Borio C. E. V. et al. The structure of credit to the non-government sector and the transmission mechanism of monetary policy: a cross-country comparison. *BIS Working Papers*. – Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department, 1995. – № 24. – 54 p.
7. Sims C. A. Are forecasting models usable for policy analysis? // *Quarterly Review*. – 1986. – № 10(Win). – P. 2-16.
8. Статистическая информация БНС АСПИР [Электронный ресурс] // «Официальный сайт БНС АСПИР РК» [web-сайт]. – URL: <https://stat.gov.kz/> (Дата обращения: 20.05.2023).
9. Benedictow A., Fjærtøft D., Løfsnæs O. Oil dependency of the Russian economy: An econometric analysis // *Economic Modelling*. – 2013. – № 32. – P. 400-428.
10. Mallick S. K., Sousa R. M. Commodity prices, inflationary pressures, and monetary policy: evidence from BRICS economies // *Open economies review*. – 2013. – № 24(4). – P. 677–694.
11. Cimadomo J. et al. Nowcasting with large Bayesian vector autoregressions. *ECB Working Paper Series No 2453*. – August 2020. – 28 p.
12. Хабибуллин Р. Какие показатели разрывов выпуска и реальной деловой активности позволяют прогнозировать инфляцию в России? // *Серия докладов об экономических исследованиях в Банке России*. – 2019. – № 50. – С. 20-26.
13. Дерюгина Е., Пономаренко А. Большая байесовская векторная авторегрессионная модель для российской экономики // *Серия докладов об экономических исследованиях в Банке России*. – 2015. – № 1. – С.13-21.
14. Kadiyala K. R., Karlsson S. Forecasting with generalized Bayesian vector autoregressions // *Journal of Forecasting*. – 1993. – № 12. – P. 365-378.
15. Kadiyala K. R., Karlsson S. Numerical methods for estimation and inference in Bayesian VAR models // *Journal of Applied Econometrics*. – 1997. – № 12. – P. 99-132.
16. Kremer M. Macroeconomic effects of financial stress and the role of monetary policy: a VAR analysis for the euro area // *International Economics and Economic Policy*. – 2016. – № 13. – P. 105-138.
17. Chudik A., Mohaddes K., Pesaran M. H., Raissi M., Rebucci A. A counterfactual economic analysis of Covid-19 using a threshold augmented multi-country model // *Journal of International Money and Finance*. – 2021. – № 119. – Article 102477.

REFERENCES

1. Friedmann, M. and Schwartz, A. J. (1963). *A Monetary History of the United States 1867-1960*. Princeton University Press, Princeton, NJ. 888 p.
2. Tobin, J., Brainard, W. and Litan, R. (2003). *World finance and economic stability: Selected essays of James Tobin*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK. 272 p.
3. Modigliani, F. and Miller, M. H. (1963). Corporate income taxes and the cost of capital: a correction. *The American economic review*, 53(3), 433-443.
4. Oliner, S. D. et al. (1995). Is there a bank lending channel for monetary policy? *Federal Reserve Bank of San Francisco Economic Review*, 2(3), 3-20.
5. Gertler, M. and Gilchrist, S. (1993). The role of credit market imperfections in the monetary transmission mechanism: arguments and evidence. *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(1), 43-64.
6. Borio, C. E. V. et al. (1995). The structure of credit to the non-government sector and the transmission mechanism of monetary policy: a cross-country comparison. *BIS Working Papers 24*. Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department, 54 p.

7. Sims, C. A. (1986). Are forecasting models usable for policy analysis? *Quarterly Review*, 10(Win), 2-16.
8. Statistical information. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 20, from <https://stat.gov.kz/>.
9. Benedictow, A., Fjærtøft, D. and Løfsnæs, O. (2013). Oil dependency of the Russian economy: An econometric analysis. *Economic Modelling*, 32, 400-428.
10. Mallick, S. K. and Sousa, R. M. (2013). Commodity prices, inflationary pressures, and monetary policy: evidence from BRICS economies. *Open economies review*, 24(4), 677-694.
11. Cimadomo, J. et al. (2020). Nowcasting with large Bayesian vector autoregressions. ECB Working Paper Series No 2453. 28 p.
12. Habibullin, R. (2019). Kakie pokazateli razryvov vypuska i real'noj delovoj aktivnosti pozvol'yayut prognozirovat' infl'yaciyu v Rossii? *Seriya dokladov ob ekonomicheskikh issledovaniyakh v Banke Rossii*, 50, 20-26 (In Russian).
13. Deryugina, E. and Ponomarenko, A. (2015). Bol'shaya bajesovskaya vektornaya avtoregressionnaya model' dlya rossijskoj ekonomiki. *Seriya dokladov ob ekonomicheskikh issledovaniyakh v Banke Rossii*, 1, 13-21 (In Russian).
14. Kadiyala, K. R. and Karlsson, S. (1993). Forecasting with generalized Bayesian vector autoregressions. *Journal of Forecasting*, 12, 365-378.
15. Kadiyala, K. R. and Karlsson, S. (1997). Numerical methods for estimation and inference in Bayesian VAR models. *Journal of Applied Econometrics*, 12, 99-132.
16. Kremer, M. (2016). Macroeconomic effects of financial stress and the role of monetary policy: a VAR analysis for the euro area. *International Economics and Economic Policy*, 13, 105-138.
17. Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M. H., Raissi, M. and Rebucci, A. (2021). A counterfactual economic analysis of Covid-19 using a threshold augmented multi-country model. *Journal of International Money and Finance*, 119, 102477.

APPLICATION OF VECTOR AUTOREGRESSIONS FOR FORECASTING MONETARY POLICY

A. A. Akylbekov¹, A. M. Seitkazyeva², Zh. Sh. Kenzhalina^{1*}

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²KBTU, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to consider the theoretical and empirical application of methods and models of vector autoregressions to analyze the influence of various macroeconomic variables in the construction of a monetary policy model.

Methodology. The research methods used are generalization of experience regarding the use of vector autoregressions, factor analysis, methodology for evaluating VAR models containing fifteen real, price, monetary and external variables. A number of tests were conducted to assess the quality of the analyzed model: impulse response analysis, forecasting and simulations.

This article analyzes the influence of factors on each other, as well as the interpretation of the results, which can be further used to obtain practical recommendations for improving the methods of research and forecasting monetary policy.

Originality / value of the research. The paper analyzes the advantages and disadvantages of different approaches in the construction of vector autoregressive models, both in the selection of factors and their preparation for use in the model. This article examines the observation period from 2010 to 2021, that is, before and after the introduction of the inflation targeting regime, and the assessment of the pandemic shock in Kazakhstan, without affecting the shocks of 2022.

Findings. The work carried out made it possible to verify the applicability of vector autoregression methods, this statement is confirmed by the inverse predictive power of the models. In this paper, the effectiveness of the proposed models was evaluated on macro factors in Kazakhstan.

Keywords: macroeconomics, monetary policy, vector autoregressions, impulse responses, forecasting.

Acknowledgement: The research results and its conclusions are not related to the official position of the National Bank of Kazakhstan and represent the authors' personal views. The authors express their gratitude to their colleagues from the National Bank of Kazakhstan for their assistance in this work. In particular, to K. V. Orlov and M. Samat

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫН БОЛЖАУ ҮШІН ВЕКТОРЛЫҚ АВТОРЕГРЕССИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

А. А. Ақылбеков¹, А. М. Сейтказиева², Ж. Ш. Кенжалина^{1*}

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

²Университет КБТУ, Алматы, Республика Казахстан

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты – ақша-несие саясатының моделін құрудағы әртүрлі макроэкономикалық айнымалылардың әсерін талдау үшін векторлық авторегрессия әдістері мен модельдерінің теориялық және эмпирикалық қолданылуын қарастыру.

Әдістеме. Зерттеу әдістері ретінде векторлық авторегрессияларды қолдану мәселелеріне қатысты тәжірибені жалпылау, факторлық талдау, он бес нақты, баға, монетарлық және сыртқы айнымалылардан тұратын VAR модельдерін бағалау әдістемесі қолданылады. Талданатын модельдің сапасын бағалау үшін бірқатар сынақтар жүргізілді: импульстік реакцияларды талдау, болжау және модельдеу.

Бұл мақалада факторлардың бір-біріне әсерін талдау, сонымен қатар ақша-несие саясатын зерттеу және болжау әдістерін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар алу үшін пайдаланылуы мүмкін нәтижелерді түсіндіру жүргізіледі.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Жұмыста факторларды таңдауда да, оларды модельде қолдануға дайындауда да векторлық АВТО регрессиялық модельдерді құрудағы әртүрлі тәсілдердің артықшылықтары мен кемшіліктері талданады. Бұл мақала 2010 жылдан 2021 жылға дейінгі, яғни инфляциялық таргеттеу режимі енгізілгенге дейінгі және одан кейінгі бақылау кезеңін және 2022 жылғы сілкіністерге әсер етпей, Қазақстандағы пандемия шокын бағалауды қарайды.

Зерттеу нәтижелері. Жүргізілген жұмыс векторлық авторегрессия әдістерінің қолданылуын тексеруге мүмкіндік берді, бұл мәлімдеме модельдердің кері болжау күшімен расталады. Бұл жұмыста ұсынылған модельдердің тиімділігі Қазақстандағы макрофакторлар бойынша бағаланды.

Түйін сөздер: макроэкономика, ақша-несие саясаты, векторлық авторегрессиялар, импульстік жауаптар, болжау.

Алғыс: Зерттеу нәтижелері мен оның шығармалары Қазақстан Ұлттық Банкінің официалдық бекіті-мен байланысы жоқ, авторлардың жеке позициясын көрсетеді. Авторлар Қазақстан Ұлттық Банкіндегі әріптестеріне, атап айтқанда, Орлов К.В., Самат М., жұмысқа көмектескені үшін алғысын білдіреді.

ОБ АВТОРАХ

Ақылбеков Ален Асхатулы – MBA, PhD докторант, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: alen_akylbekov@narхоз.kz, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2228-2937>

Сейтказиева Аружан Мукатаевна – доктор экономических наук, профессор, Университет КБТУ, Алматы, Республика Казахстан, email: a.seitkazyeva@kbtu.kz

Кенжалина Жанна Шапаевна – кандидат экономических наук, профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: zhanna.kenzhalina@narhoz.kz*

МРНТИ 06.71.45

JEL Classification: I24

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-69-83>

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА: ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ НЕРАВЕНСТВО В ГОРОДАХ И СЕЛАХ

А. С. Беймишева¹, Ж. Ж. Арғынбаева^{1*}

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования заключается в анализе факторов, способствующих возникновению и усилению образовательного неравенства между городскими и сельскими школами Казахстана.

Методология. Для достижения этой цели авторы применяют системный подход, методы сравнительного анализа, обобщения и систематизации.

Оригинальность / ценность исследования. Исследование посвящено анализу ситуации в области образовательного неравенства в разрезе типа местности в системе среднего образования Казахстана. Авторами проведен обзор статистических материалов, литературный обзор, а также систематизирована и структурирована информация по факторам, оказывающим влияние на разрыв в качестве и доступности образования в разрезе город-село.

Результаты исследования. По результатам исследования авторами определены проблемные аспекты, по которым необходимо совершенствование подходов государственной поддержки развития системы среднего образования.

Ключевые слова: образовательное неравенство, среднее образование, городские и сельские школы.

Благодарность: Данное исследование проведено в рамках проекта ИРН АР19577392 «Образовательное неравенство в городах и селах: причины и выработка рекомендаций», реализуемого в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Социально-экономическое развитие регионов Казахстана в значительной степени взаимосвязано с качеством и доступностью школьного образования на местах. Прежде всего, уровень социально-экономического развития местности обусловлен наличием качественной инфраструктуры, которая обеспечивает систему образования необходимыми ресурсами. Это включает в себя, прежде всего, современные здания, библиотеки, лаборатории, доступ к интернету, передовым образовательным технологиям. Более развитые регионы имеют больше возможностей создать такую инфраструктуру. Кроме того, квалифицированный педагогический состав предпочитает работу в более развитых и благополучных районах, что также способствует повышению качества образования в таких местностях. В современных условиях учителя могут иметь больше возможностей для профессионального роста и развития.

В менее развитых районах сельской местности зачастую может наблюдаться нехватка школ или же их отдаленность, что создает местному населению значительные неудобства на пути к получению образования.

В свою очередь, обеспечение высокого качества образования на местах способствует формированию компетентных специалистов, способных адаптироваться к изменяющимся требованиям рынка труда и внести вклад в экономическое развитие местности. Квалифицированные выпускники способствуют инновационному развитию, привлечению инвестиций и формированию конкурентоспособных отраслей. Образование является ключевым элементом формирования человеческого капитала, который становится фактором роста производительности труда и, в целом, экономического развития региона.

Для обеспечения равномерного развития страны с сокращением диспропорций в качестве и доступности образования между городскими и сельскими школами необходимо создать благоприятные условия во всех уголках страны. Обеспечение равного доступа каждого казахстанца к качественному среднему образованию является одним из важнейших стратегических приоритетов государственной политики Казахстана в области образования. В своих выступлениях Президент Республики Казахстан К. К. Токаев отмечает: «У нас не должно быть различий в уровне образования между детьми в городе и на селе. Стандарты образования должны быть едиными. То же самое касается и программы образования. Все дети, независимо от места проживания или социального статуса их родителей, должны иметь доступ к качественному образованию» [1].

Одной из задач Национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» является «повышение качества среднего образования: сокращение разрыва в качестве обучения между регионами, городскими и сельскими школами Казахстана (PISA)» [2]. Для преодоления данного разрыва необходимо изучить причины данного неравенства, а также проанализировать текущую ситуацию с выявлением особенностей и тенденций.

Цель настоящего исследования – изучить факторы образовательного неравенства в городах и селах Казахстана.

Задачи исследования:

- выявить факторы, оказывающие влияние на качество и доступность образования на местах;
- проанализировать текущее состояние материально-технической базы и кадрового потенциала сельских школ;
- рассмотреть меры совершенствования государственной образовательной политики в контексте сокращения образовательного неравенства между селом и городом.

Методология исследования. В исследовании используется системный подход, методы сравнительного анализа, обобщения и систематизации. Системный подход к изучению образовательного неравенства в городах и селах позволяет провести анализ мер государственной поддержки и развития образования как сложной системы, состоящей из взаимосвязанных элементов. Этот подход позволяет рассмотреть различные аспекты влияния, взаимосвязи и зависимости между разными факторами, такими как доступ к образованию, инфраструктура, кадровый потенциал и другие. Сравнительный анализ помогает выделить особенности и тенденции в развитии и образовании в различных регионах страны. Методы обобщения позволяют провести сбор данных, проанализировать и объединить информацию из разных источников и аспектов исследования. Систематизация данных помогает выделить основные тренды и выводы, которые могут быть сделаны на основе проведенного анализа.

Обзор литературы. Исследования в области образования подтверждают актуальность вопроса о разрыве в качестве школьного образования в городской и сельской местностях. Так, согласно данным Центральноазиатского бюро аналитической журналистики «CABAR.asia», на сегодняшний день «наблюдается существенный разрыв между сельскими и городскими школами Казахстана, который проявляется в материально-техническом обеспечении, качественном составе педагогического коллектива и достижениях обучающихся» [3]. Результаты исследования, проведенного Центром прикладных исследований «TALAP», говорят о том, что «доступ к более качественному образованию зависит от региона и местности проживания (в сельской местности оно существенно ниже)» [4].

Тем временем, разрыв в качестве образования между городом и селом является существенной проблемой для страны и препятствует экономическому развитию. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО ООН) определяет разрыв в качестве образования между селом и городом «ключевым препятствием в ликвидации нищеты и голода, поощрении равенства мужчин и женщин и расширении прав и возможностей женщин» [5].

Анализируя факторы образовательного неравенства, необходимо выделить оценку по индексу региональных образовательных программ, сделанную в рамках Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан [6]. Индекс включает в себя оценку таких факторов, как качество и доступность образования, финансовые и кадровые ресурсы и материально-техническая база.

По мнению Н. Смановой, «успеваемость учащихся в значительной степени связана с местоположением школы», и «степень зависимости между местоположением школы и успеваемостью по чтению оставалась статистически значимой даже после добавления материалов и человеческих ресурсов» [7]. К. Тастанбекова считает, что наблюдается несправедливое распределение высококвалифицированных учителей по школам – они чаще переходят в школы для одаренных обучающихся, где доступны дополнительные ресурсы [8].

Многие эксперты сходятся во мнении, что основной проблемой, с которой сталкиваются сельские школы, является отсутствие соответствующей инфраструктуры и помещений. В своем исследовании А. Таджик, Д. Шаматов и Л. Филипова выявили, что несмотря на улучшения состояния своих зданий, в большинстве школ не хватало достаточного количества классных комнат, других учебных помещений (библиотек и лабораторий), туалетов, игровых площадок, чистой питьевой воды, отопления зимой [9]. В свою очередь, недостаток материально-технической базы приводит к разделению групп, обучающихся на несколько смен, что сокращает время на обучение [10].

Таким образом, достижение стратегической цели в сокращении разрыва между качеством и доступностью образования в городских и сельских школах требует всестороннего исследования факторов, оказывающих влияние на формирование и усиление данного неравенства.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Общая характеристика общеобразовательных школ. По официальным статистическим данным, на 2022/2023 учебный год количество общеобразовательных школ в стране составило 7687 единиц [11]. При этом в численном выражении количество сельских школ (5 260 или 68,4 %) в два раза превышает количество городских (2 427 или 31,6 %).

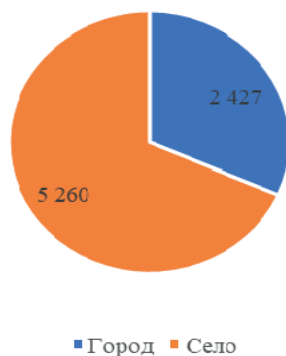

Диаграмма 1 – Количество городских и сельских общеобразовательных школ
Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК

Различия наблюдаются и в региональном разрезе – наибольшее количество общеобразовательных школ зафиксировано в селах Туркестанской области (842), Акмолинской области (452), в Алматинской области (413).

Таблица 1 – Число общеобразовательных школ

Регион	Город	Село
Республика Казахстан	2 427	5 260
Абай	88	230
Акмолинская	107	452
Актюбинская	144	282
Алматинская	51	413
Атырауская	91	129
Западно-Казахстанская	75	306
Жамбылская	123	378
Жетису	67	282
Карагандинская	200	237
Костанайская	108	368
Кызылординская	87	244
Мангистауская	74	112
Павлодарская	97	274
Северо-Казахстанская	64	403
Туркестанская*	162	842
Улытау	39	49
Восточно-Казахстанская	102	259
город Астана	164	
город Алматы	333	
город Шымкент	251	

Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК

Несмотря на то, что сельских школ больше, **контингент обучающихся**, выражающийся в количестве выпускников, окончивших общую среднюю школу (11 класс), **больше в городских школах, чем в сельских, на 11 %**. Это связано с тем, что в сельской местности распространен формат малокомплектных школ – всего их по стране 2 753 единиц. Количество учащихся в малокомплектных школах – порядка 192,6 тыс. [12]. Другими словами, в сельской местности больше школ, чем в городе, однако количество выпускников городских школ больше, чем сельских. В городской местности в высокой степени сконцентрированы условия для получения среднего образования – инфраструктура, образовательные мероприятия. В сельской же местности образовательные условия рассредоточены в географическом измерении – зачастую ученикам приходится ежедневно преодолевать значительный путь в школу, на олимпиады, конкурсы и т.д.

При этом, согласно данным статистического сборника в области образования за 2022 год, некоторая часть малокомплектных школ находится в аварийном состоянии – 4 школы в Западно-Казахстанской области, 2 – в Актюбинской и Северо-Казахстанской области. Капитального ремонта требуют 40 школ в Алматинской, 17 – в Карагандинской и 15 – в Северо-Казахстанской области. Аварийное состояние школ препятствует доступу к качественному образованию части школьников, проживающих в сельской местности. Это требует принятия мер со стороны государственных органов.

Таблица 2 – Техническая характеристика зданий малокомплектных школ

Регион	аварийные	в них численность учащихся	требуют капитального ремонта	в них численность учащихся
РК	11	936	127	11 149
Акмолинская	1	75	7	600
Актюбинская	2	130	4	306
Алматинская	0	0	40	2858
Атырауская	0	0	2	239
ЗКО	4	339	7	606

Жамбылская	1	113	6	828
Карагандинская	1	58	17	1533
Костанайская	0	0	5	605
Кызылординская	0	0	3	43
Мангистауская	0	0	2	59
Павлодарская	0	0	7	602
СКО	2	221	15	1608
Туркестанская	0	0	3	398
ВКО	0	0	9	864
г. Астана	0	0	0	0
г. Алматы	0	0	0	0
г. Шымкент	0	0	0	0
Примечание - на основе данных ИАЦ [13]				

Важно отметить, что в 2022 году получил старт образовательный проект «Развитие потенциала опорных школ в сельской местности», инициированный фондом «Қазақстан халқына» [14]. Проект предполагает создать 80 опорных школ в каждом регионе страны, консолидировав образовательные ресурсы и усилив их материально-техническое оснащение (кабинеты современной модификации, робототехники, мультимедийные кабинеты, STEM-лаборатории, обновление мебели и оборудования). Кроме того, в рамках проекта педагогам опорных школ предусмотрено предоставление образовательных услуг, они получают возможность улучшить свои профессиональные навыки. В целом, по своей концепции проект призван «оказать содействие сокращению разрыва качества образования по территориальному и социально-экономическому признакам за счет материально-технического оснащения сельских школ и создания равных условий в профессиональном развитии педагогов» [14].

Таблица 3 – Численность выпускников, окончивших общую среднюю школу (11 класс)

	Город	Село
Республика Казахстан	93 674	74 632
Абай	2 701	2 311
Акмолинская	2 846	2 222
Актюбинская	5 781	2 454
Алматинская	1 832	10 624
Атырауская	3 550	2 667
Западно-Казахстанская	3 267	2 619
Жамбылская	5 088	6 729
Жетису	3 075	3 507
Карагандинская	5 870	1 837
Костанайская	2 708	1 941
Кызылординская	3 180	4 618
Мангистауская	3 517	4 191
Павлодарская	3 166	1 319
Северо-Казахстанская	1 575	1 948
Туркестанская*	6 077	23 580
Улытау	1 171	457
Восточно-Казахстанская	2 661	1 608
город Астана	9 148	
город Алматы	14 770	
город Шымкент	11 691	
Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК		

В целом, ветхое состояние школ является значительной проблемой в обеспечении качества образования. На 2021 год по всей стране зафиксировано 6942 школы, признанные аварийными и требующими капитального ремонта. Постепенная реализация мер государственной политики позволила в значительной степени улучшить ситуацию. С 2018 года наблюдается постепенное снижение количества таких школ с 7 014 единиц до 6 942 в 2021 году.

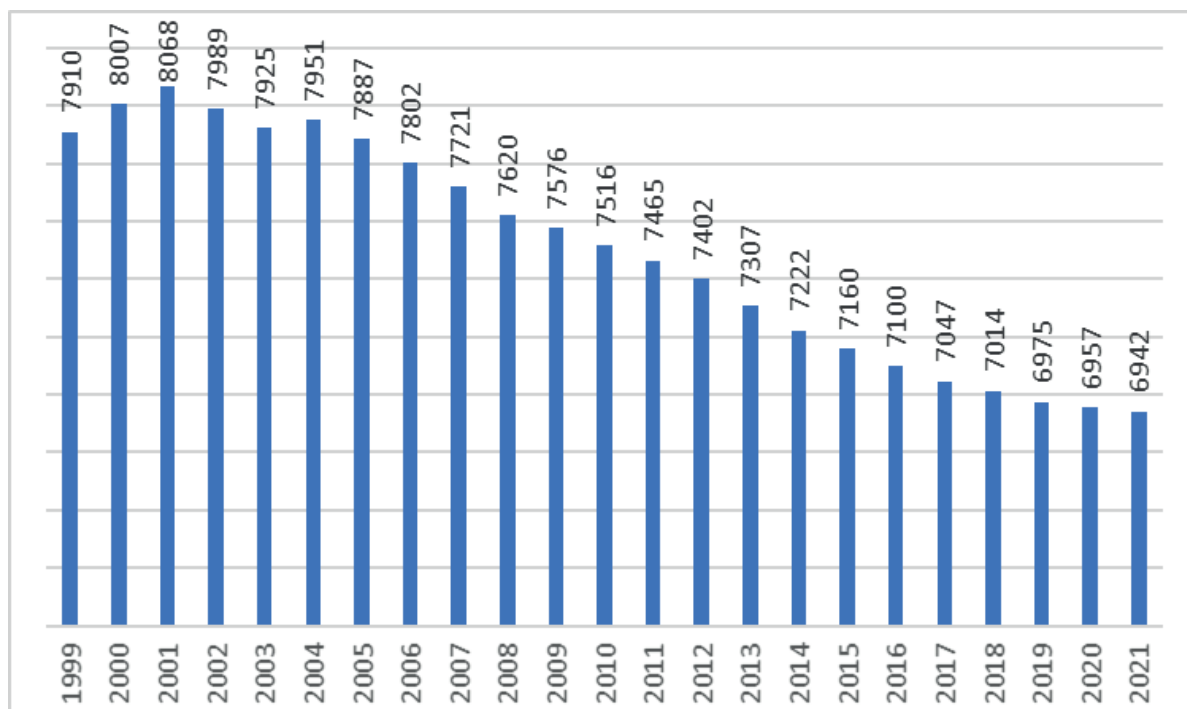

Диаграмма 2 – Количество общеобразовательных школ, требующих капитального ремонта и находящихся в аварийном состоянии, ед.

Примечание – на основе источника [15]

Согласно данным Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан, **количество аварийных школ в селах больше, чем в городе**. Так, в 2021 году это число в сельской местности составило 24, а в городе – 11. В целом, 69 % школ, которым необходим капитальный ремонт, находятся в сельской местности.

Таким образом, на сегодняшний день важной проблемой является аварийное состояние 11 малокомплектных школ для 936 учащихся, а также неудовлетворительное состояние 127 школ, требующих капитального ремонта, в которых обучаются 11 149 детей.

Разрыв в качестве образования между городскими и сельскими школами. Как показали результаты международного сопоставительного исследования навыков 15-летних подростков по чтению, математике и естествознанию PISA-2018, у казахстанских школьников наблюдается разрыв в качестве образования между городами и селами [16]. По данным Фонда «Қазақстан халқына», качество знаний обучающихся сельских школ ниже, чем в городских школах по грамотности чтения на 38 баллов, математической грамотности на 22 балла, естественно-научной грамотности на 23 балла. По компьютерной грамотности сельские школьники отстают от городских на 70 баллов.

Кроме того, анализ результатов ЕНТ за март 2023 года позволяет сделать вывод о том, что качество среднего образования в сельской местности ниже, чем в городе. Так, средний балл по результатам ЕНТ по 5 предметам в сельской местности ниже городского на 6 баллов [17].

Таблица 4 – Средний балл в разрезе областей по результатам единого национального тестирования – 2023 (март), (5 предметов)

Область	Город	Село
Акмолинская	71,35	66,96
Алматинская	74,31	69,44
Актюбинская	69,34	63,71
Атырауская	68,44	61,14
Западно-Казахстанская	73,69	69,42
Мангистауская	67,92	65,46
Восточно-Казахстанская	74,56	68,65
Жамбылская	78,03	68,41
Карагандинская	71,36	64,28
Кызылординская	76,7	73,3
Туркестанская	72,5	64,44
Костанайская	73,57	66,79
Павлодарская	72,29	64,61
Северо-Казахстанская	75,54	70,89
г. Алматы	76,61	
г. Шымкент	70,54	
Абайская	73,79	67,43
Жетысуская	76,01	67,54
Улытауская	66,25	65,47
г. Астана	73,97	
Республика Казахстан	73,17	66,93
Примечание - на основе данных Национального центра тестирования		

Результаты тестирований и оценок учащихся являются важным показателем уровня качества образования и часто подтверждают наличие разрыва между городскими и сельскими регионами. Этот разрыв может проявляться в различии успеваемости, уровне подготовки учеников, навыках и знаниях, полученных в образовательных учреждениях.

Наличие разрыва в качестве образования между городом и селом указывает на необходимость улучшения образовательной системы в сельских районах, чтобы обеспечить равные возможности для всех учащихся, независимо от их места проживания

Материально-техническая база школ. Одним из важнейших факторов обеспечения равного доступа к качественному школьному образованию является усиление материально-технической базы сельских школ. Согласно некоторым данным, на сегодняшний день **сохраняется разрыв в инфраструктурном обеспечении городских и сельских школ.** Отмечается, что «в рамках модернизации сельских школ осуществляется закуп предметных кабинетов; так, доля кабинетов биологии новой модификации от общего количества кабинетов составляет – 37,4 %, физики – 38,9 %, информатики – 8,5 %, робототехники – 2,2 %» [18]. В рамках национального проекта «Комфортная школа» предусмотрено материально-техническое оснащение вводимых в эксплуатацию новых школ – учебное оборудование и мебель, доступ к Интернету, адаптацию школьного пространства для детей с особыми образовательными потребностями. Поэтому одним из важнейших направлений сокращения разрыва в качестве образования между городскими и сельскими школами является совершенствование материально-технической базы в сельских школах.

В целом, положительным трендом по стране является уменьшение количества учащихся на один компьютер с почти 15 человек в 2014 году до 4 человек в 2022 году.

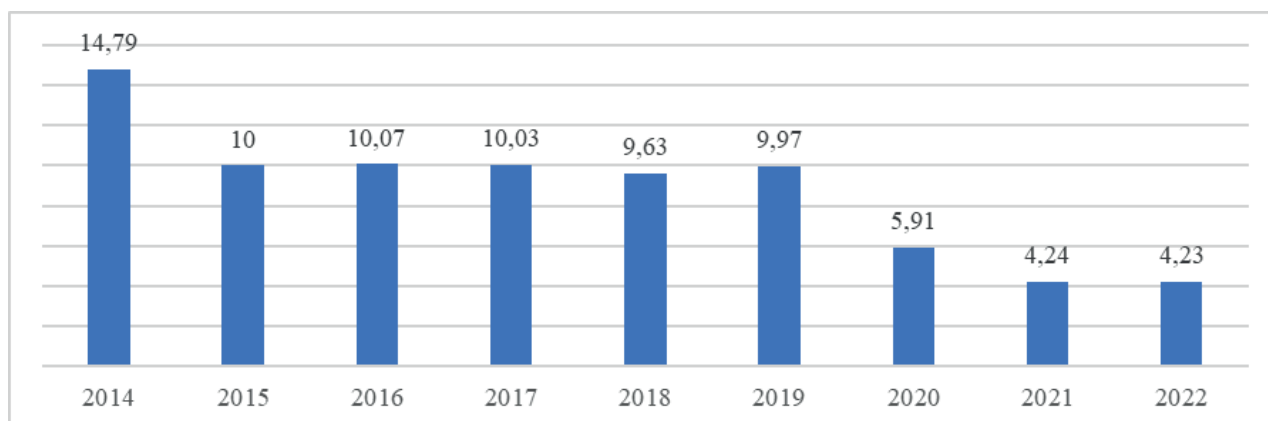

Диаграмма 3 – Количество учащихся на один компьютер в Казахстане с 2014 по 2022 годы, чел.
Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК

При этом в региональном разрезе наиболее благоприятная среда для занятий на компьютере наблюдается в Павлодарской области – 2,88 человека на один девайс, а также в Абайской и Жетысуской областях – по 3 человека. Наибольшее количество детей на один компьютер наблюдается в Туркестанской области – 7,47 человек.

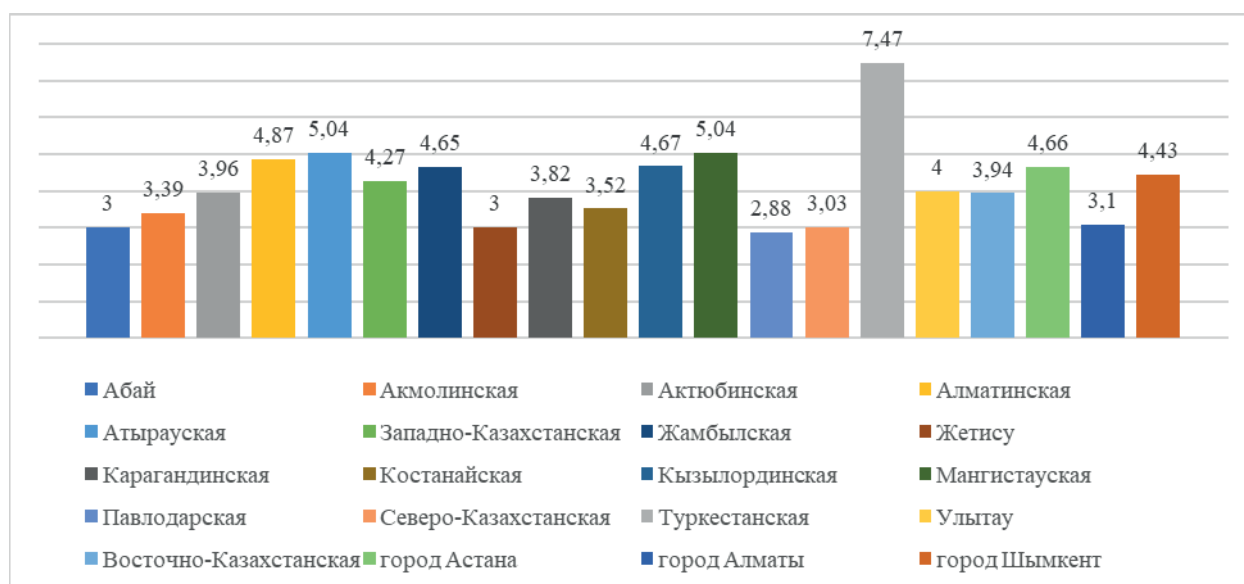

Диаграмма 4 – Количество учащихся на один компьютер в 2022 году в региональном разрезе, чел.
Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК

Согласно официальным данным, на 2022 год доля школ, охваченных высокоскоростным Интернетом, составляет 54 %. По данным информационной системы «Национальная образовательная база данных», 4 236 школ из 7 722 обеспечены интернетом больше 20 Мбит/с. Доля государственных общеобразовательных школ, создавших условия для инклюзивного образования, на 2022 год составляет 85 % - из 6 906 организаций среднего образования в 5 760 государственных общеобразовательных школах. Доля школ, обеспеченных базовыми источниками питьевой воды, отдельными минимально оборудованными туалетами и базовыми средствами для мытья рук, по итогам 2022 года составила 90,4 %.

Кадровый потенциал школ. Фактором, влияющим на образовательное неравенство в городах и селах, является кадровый потенциал учреждений образования. Анализ численных показателей педагогических работников в разрезе местности проживания показывают, что в сельской местности в системе образования трудятся 189 053 человека с высшим образованием, 20 423 человека с техническим и профессиональным образованием, что в численном выражении больше, чем в городе.

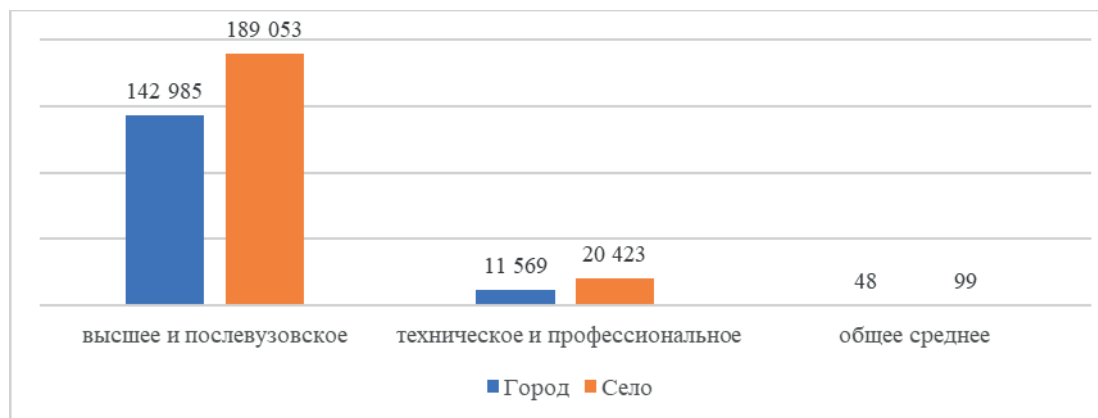

Диаграмма 5 – Педагогические работники дневных государственных общеобразовательных школ, подведомственных МИО (без совместителей) / образовательный уровень в разрезе типа местности, чел.

Примечание - на основе данных БНС АСПиР РК

При этом анализ численности педагогических работников в разрезе уровня образования показывает, что в сельской местности Алматинской области в 4 раза больше педагогических работников с высшим и послевузовским образованием, чем в городе. Их численность в городе составляет 34 641 человек, тогда как в городе – 7 904.

Таблица 5 – Численность педагогических работников в разрезе уровня образования, чел.

Регион	Город			Село		
	высшее и послевузовское	техническое и профессиональное	общее среднее	высшее и послевузовское	техническое и профессиональное	общее среднее
Акмолинская	4 370	568	0	9 053	1811	2
Актюбинская	8 865	1 286	4	7 298	1 757	0
Алматинская	7 904	558	3	34 641	2937	27
Атырауская	4 854	578	1	6 021	729	10
ЗКО	5 287	604	1	7 835	1563	1
Жамбылская	8 971	465	7	17 238	1194	11
Карагандинская	11 032	1 656	2	6 214	1 416	11
Костанайская	5 157	549	0	6 911	1244	0
Кызылординская	7 319	426	2	13 419	700	1

Мангистауская	4 158	758	4	7 523	1893	6
Павлодарская	5 720	612	0	5 927	1083	0
СКО	2 841	309	0	7 261	1262	0
Туркестанская	10 887	150	5	48 573	865	22
ВКО	9 321	1 093	0	11 139	1 969	8
г. Астана	10 086	872	10	0	0	0
г. Алматы	18 777	1 022	6	0	0	0
г. Шымкент	17 436	63	3	0	0	0
Примечание - на основе данных ИАЦ						

Тем не менее, в разрезе квалификации наблюдаются значительные различия в пользу городской местности, то есть в городе доля педагог с более высокой позицией больше, чем в сельской местности. Согласно данным Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан, «доля педагогов-исследователей в сельских школах на 9,1 % меньше, чем в городе». Педагогов-мастеров в сельской местности также в 2 раза меньше, чем в городе.

Таблица 6 – Качественный состав учителей дневных государственных школ в разрезе город-село, 2021 г., %

Регион	Педагог-мастер		Педагог-исследователь		Педагог-эксперт		Педагог-модератор		Педагог	
	город	село	город	село	город	село	город	село	город	село
Акмолинская	0,6	0,3	24,7	11,9	24,9	28,7	20,4	22,2	17,7	22,3
Актюбинская	0,9	0,2	26,8	16,2	19,6	26,8	20,4	20,5	21,1	22,9
Алматинская	0,6	0,4	20,7	11,6	17,8	21,2	17,5	19,4	25,1	28
Атырауская	2,1	1	20,7	20,4	19,9	24,7	17,6	16,3	24,8	22,3
ЗКО	1,1	0,4	17,8	14,8	25,3	31,3	26,5	22,5	19	20,2
Жамбылская	2,6	1,4	25,6	16,8	19,4	23,4	17,9	17,1	22	23,7
Карагандинская	0,4	0,1	23,3	12,6	20,3	20,9	17,3	15,8	20,3	22,7
Костанайская	1,7	0,3	25,6	13,4	22,1	26,2	21,6	21,2	16,1	20,5
Кызылординская	0,3	0,1	25,2	16,5	26,3	34,1	21,9	19,4	18,6	16,8
Мангистауская	1,4	1,1	21	14,3	13,6	22,1	17,9	21,5	32,8	30,6
Павлодарская	2,2	0,3	34,7	18,9	14,7	20	14,7	15	17,4	20,6
СКО	1	1	25,2	13,8	19,9	25	17,7	18,5	18,4	21,3
Туркестанская	2,6	2,6	22,7	20,7	21	23,9	18,7	15,8	19	19,2
ВКО	0,9	0,5	20,9	16	14,7	21,4	15,3	17,9	21,2	20,9
г. Астана	2,9		24		16,3		15,7		24,4	
г. Алматы	1,5		26,1		12,8		15,9		25,8	
г. Шымкент	1,3		31,9		20,7		17,8		18,6	
Примечание - на основе данных НОБД										

Квалификационные различия между городской и сельской местностью в образовании имеют значительное значение для образовательного неравенства в Казахстане. Привлечение и удержание высококвалифицированных педагогов в сельских районах является критическим фактором в повышении доступности и качества образования в этих регионах.

В условиях города учителям предоставлены широкие возможности для профессионального роста и развития. Больше школ, более разнообразные образовательные учреждения и курсы повышения квалификации доступны в городах, что способствует профессиональному росту. Городские школы обычно

обладают лучшим доступом к современным учебным материалам, технологиям и образовательным ресурсам, что может привлечь квалифицированных педагогов, ищущих возможность эффективно применять современные методики обучения. Нередко условия труда в городах более современные и комфортные, что также может влиять на выбор места работы.

Кроме того, города предоставляют более широкий спектр культурных, развлекательных и социальных возможностей, что также является важным фактором привлечения кадров. В данном контексте актуализируется вопрос о развитии сельской инфраструктуры и развития сельских территорий в целом.

Для преодоления образовательного неравенства необходимо разрабатывать меры, способствующие привлечению и удержанию квалифицированных педагогов в сельских районах. Это может включать в себя стимулирование финансовой поддержки, предоставление возможностей для профессионального развития и обеспечение равных условий работы независимо от местоположения школы. Для обеспечения качественного образования в каждом регионе страны необходимо уделить внимание уровню квалификации педагогов и обеспечить равные возможности для их профессионального роста.

ВЫВОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Образовательное неравенство в Казахстане в контексте социально-экономического развития регионов представляет собой сложную проблему, требующую внимательного взгляда и совокупного подхода. Устранение неравенства в образовании должно стать стратегической целью, основанной на эффективной государственной политике, инвестициях в качественное образование и создании равных возможностей для всех детей, независимо от места их проживания.

Для сокращения этого разрыва и поддержки развития среднего образования на местах важно принять следующие меры государственной политики.

1. Развитие инфраструктуры. В данном контексте важно отметить, что государственные органы уже реализуют проекты по развитию опорных школ. Необходимо дальнейшее развитие доступа сельских детей к данным школам, предусмотреть обеспечение транспортной доступности, создание сообщений автотранспорта. Обновление инфраструктуры сельских школ, включая технологическую и учебную базу, может создать более подходящие условия для обучения и повысить интерес учеников к учебе. Также важно обеспечить доступ к современным учебным материалам, оборудованию и технологиям. Создание и развитие такой инфраструктуры требует участия не только образовательных учреждений, но и государства, местных органов управления и общественности. При этом важно учесть специфику каждой местности, чтобы обеспечить наилучшие условия для образования и поддержать социально-экономическое развитие регионов.

2. Профессиональное развитие учителей. Повышение квалификации учителей в сельских районах способствует улучшению качества образования. Стимулирование учителей к профессиональному развитию может привлечь и удержать высококвалифицированных специалистов. Специализированные центры или программы для повышения квалификации учителей способствуют улучшению уровня образования. Учителя, постоянно совершенствующие свои навыки, способствуют повышению качества образования на местах.

3. Расширение доступа к образовательным ресурсам. Создание доступа к онлайн-ресурсам, электронным библиотекам и образовательным программам может помочь сельским учащимся получать новые знания и актуальную информацию. Доступ к современным технологиям, включая высокоскоростной интернет и компьютерное оборудование, играет важную роль в образовательном процессе. Техническая инфраструктура позволяет использовать современные методы обучения и обеспечивать доступ к онлайн-ресурсам.

4. Поддержка и вовлечение населения в вопросы развития образования на местах. Активное участие общества, родителей может способствовать улучшению образования и созданию поддерживающей среды для учеников.

Сокращение разрыва в качестве образования между городом и селом будет способствовать развитию кадрового потенциала регионов, экономическому развитию регионов.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Кузекбай А. Касым-Жомарт Токаев поручил акимам областей привлекать в школы менеджеров [Электронный ресурс] // Информ.кз [web-сайт]. – 2019. – URL: https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-poruchil-akimam-oblastey-privlekat-v-shkoly-menedzherov_a3557024 (Дата обращения: 24.05.2023).
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 726. Об утверждении национального проекта "Качественное образование "Образованная нация" [Электронный ресурс] // Әділет [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (Дата обращения: 26.05.2023).
3. Нурбаев Ж. Казахстан: неравная борьба за равенство в школе [Электронный ресурс] // CABAR.asia [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://cabar.asia/ru/kazakhstan-neravnaya-borba-za-ravenstvo-v-shkole> (Дата обращения: 29.05.2023).
4. Центр прикладных исследований «TALAP». Молодежь и образование. – Алматы, 2021. – 36 с.
5. Цель 2: Обеспечение всеобщего начального образования // ФАО и восемь целей развития, сформулированных в декларации тысячелетия. – 2015. – 2 с.
6. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (за 30 лет Независимости и 2021 год). – Астана, Министерство просвещения Республики Казахстан, Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2022. – 177 с.
7. Smanova N. K. Can We Overcome the Achievement Gap between Urban and Rural Students in Kazakhstan through School Resources: Evidence from PISA 2018 // ICEMT '21: Proceedings of the 5th International Conference on Education and Multimedia Technology. – 2021. – P. 321–326. – DOI: <https://doi.org/10.1145/3481056.3481064>.
8. Tastanbekova K. Professional prestige, status and esteem of teaching in Kazakhstan: Temporal, regional and gender analysis of payroll data // Journal of Eastern European and Central Asian Research. – 2020. – 7(2). – P. 175-190.
9. Afzal Tajik M., Shamatov D., Fillipova L. Stakeholders' perceptions of the quality of education in rural schools in Kazakhstan // Improving Schools. – 2021. – 25(2). – P. 187-204. – DOI: [10.1177/13654802211031088](https://doi.org/10.1177/13654802211031088).
10. Ayubayeva N. Teacher collaboration for professional learning: Case studies of three schools in Kazakhstan: Doctoral dissertation. – University of Cambridge, 2018. – 352 p.
11. Статистика образования, науки и инноваций [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/> (Дата обращения: 30.05.2023).
12. Среднее образование [Электронный ресурс] // Министерство просвещения Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/activities/273?lang=ru> (Дата обращения: 30.05.2023).
13. Национальный сборник «Статистика системы образования Республики Казахстан». – АО «Информационно аналитический центр»: Нур-Султан, 2022. – 308 с.
14. Благотворительный проект «Развитие потенциала опорных школ в сельской местности» [Электронный ресурс] // Общественный фонд «Қазақстан халқына» [web-сайт]. – б. д. – URL: <https://qazaqstanhalqyna.kz/ru/programs/17-charity-ru/342-school.html> (Дата обращения: 02.06.2023).
15. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования РК. – Астана: ИАЦ, 2022. – 325 с.
16. Разрыв в качестве школьного образования между городом и селом в РК составляет восемь баллов [Электронный ресурс] // КазТАГ [web-сайт]. – 2019. – URL: <https://kaztag.kz/ru/news/razryv-v-kachestve-shkolnogo-obrazovaniya-mezhdu-gorodom-i-selom-v-rk-sostavlyaet-vosem-ballov> (Дата обращения: 02.06.2023).
17. Статистические данные ЕНТ [Электронный ресурс] // Национальный Центр Тестирования [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/> (Дата обращения: 02.06.2023).

18. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 963 Об утверждении пилотного национального проекта в области образования «Комфортная школа» [Электронный ресурс] // Адилет [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000963> (Дата обращения: 02.06.2023).

REFERENCES

1. Kuzekbay, A. (2019). Kasym-Zhomart Tokaev poruchil akimam oblastej privlekat' v shkoly menedzherov. Inform.kz. Retrieved May 24, 2023, from: https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-poruchil-akimam-oblastey-privlekat-v-shkoly-menedzherov_a3557024 (In Russian).
2. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktyabrya 2021 goda № 726. Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta "Kachestvennoe obrazovanie "Obrazovannaya naciya". (2021). Adilet. Retrieved May 26, 2023, from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726> (In Russian).
3. Nurbayev, Zh. (2019). Kazakhstan: neravnaya bor'ba za ravenstvo v shkole. CABAR.asia. Retrieved May 29, 2023, from: <https://cabar.asia/ru/kazahstan-neravnaya-borba-za-ravenstvo-v-shkole> (In Russian).
4. Centr prikladnyh issledovaniy «TALAP». Molodezh' i obrazovanie. (2021). Almaty, 36 p. (In Russian).
5. Cel' 2: Obespechenie vseobshchego nachal'nogo obrazovaniya. (2015). FAO i vosem' celej razvitiya, sformulirovannyh v deklaracii tysyacheletiya. 2 p. (In Russian).
6. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan (za 30 let Nezavisimosti i 2021 god). (2022). Astana, Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Information and Analytical Center JSC. 177 p. (In Russian).
7. Smanova, N. K. (2021). Can We Overcome the Achievement Gap between Urban and Rural Students in Kazakhstan through School Resources: Evidence from PISA 2018. ICENT '21: Proceedings of the 5th International Conference on Education and Multimedia Technology. 321-326. DOI: <https://doi.org/10.1145/3481056.3481064>.
8. Tastanbekova, K. (2020). Professional prestige, status and esteem of teaching in Kazakhstan: Temporal, regional and gender analysis of payroll data. Journal of Eastern European and Central Asian Research, 7(2), 175-190.
9. Afzal Tajik, M., Shamatov, D. and Fillipova, L. (2021). Stakeholders' perceptions of the quality of education in rural schools in Kazakhstan. Improving Schools, 25(2), 187-204, DOI: 10.1177/13654802211031088.
10. Ayubayeva, N. (2018). Teacher collaboration for professional learning: Case studies of three schools in Kazakhstan: Doctoral dissertation. University of Cambridge, 352 p.
11. Statistika obrazovaniya, nauki i innovacij. Bureau of National Statistics. Retrieved May 30, 2023, from: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/> (In Russian).
12. Srednee obrazovanie. (2023). Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 30, 2023, from: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu/activities/273?lang=ru> (In Russian).
13. Nacional'nyj sbornik «Statistika sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan». (2022). IAC: Nur-Sultan, 308 p. (In Russian).
14. Blagotvoritel'nyj proekt «Razvitie potentsiala opornyh shkol v sel'skoj mestnosti». (n.d.). Public Foundation "Kazakstan halkyna". Retrieved June 2, 2023, from: <https://qazaqstanhalqyna.kz/ru/programs/17-charity-ru/342-school.html> (In Russian).
15. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya RK. (2022). Astana: IAC, 325 p. (In Russian).
16. Razryv v kachestve shkol'nogo obrazovaniya mezhdru gorodom i selom v RK sostavlyayet vosem' ballov. (2019). KazTAG. Retrieved June 2, 2023, from: <https://kaztag.kz/ru/news/razryv-v-kachestve-shkolnogo-obrazovaniya-mezhdru-gorodom-i-selom-v-rk-sostavlyayet-vosem-ballov> (In Russian).
17. Statisticheskie dannye ENT. (2023). National Testing Center. Retrieved June 2, 2023, from: <https://testcenter.kz/ru/stats/statisticheskie-dannye-ent/> (In Russian).
18. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2022 goda № 963 Ob utverzhdenii pilotnogo nacional'nogo proekta v oblasti obrazovaniya «Komfortnaya shkola». (2022). Adilet. Retrieved June 2, 2023, from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000963> (Data obrashcheniya: 02.06.2023).

**SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN:
EDUCATIONAL INEQUALITY IN CITIES AND VILLAGES**

A. S. Beimisheva¹, Zh. Zh. Argynbaeva^{1*}

¹Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the factors that contribute to the emergence and strengthening of educational inequality between urban and rural schools in Kazakhstan.

Methodology. To achieve this goal, the authors apply a systematic approach, methods of comparative analysis, generalization and systematization.

Originality / value of the research. The study is devoted to the analysis of the situation in the field of educational inequality in the context of the type of area in the system of secondary education in Kazakhstan. The authors conducted a review of statistical materials, a literature review, as well as systematized and structured information on the factors influencing the gap in the quality and accessibility of education.

Findings. Based on the results of the study, the authors identified areas where it is necessary to improve the approaches of state support for the secondary education system.

Keywords: educational inequality, secondary education, urban and rural schools.

Acknowledgment: The study was conducted within the framework of the project AP19577392 «Educational inequality in cities and villages: causes and recommendations», implemented within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

**ҚАЗАҚСТАН Өңірлерінің Әлеуметтік-Экономикалық Дамуы:
Қалалар мен Ауылдардағы Білім Беру Теңсіздігі**

А. С. Беймишева¹, Ж. Ж. Арғынбаева^{1*}

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы қала мен ауыл мектептері арасындағы білім теңсіздігінің пайда болуына және күшеюіне ықпал ететін факторларды талдау.

Әдіснамасы. Бұл мақсатқа жету үшін авторлар жүйелік тәсілді, салыстырмалы талдау, жалпылау және жүйелеу әдістерін қолданады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу Қазақстанның орта білім беру жүйесіндегі облыс типі контекстінде білім беру теңсіздігі саласындағы жағдайды талдауға арналған. Авторлар статистикалық материалдарға шолу, әдебиеттерге шолу, сондай-ақ білім сапасы мен қолжетімділігіндегі алшақтыққа әсер ететін факторлар туралы жүйеленген және құрылымдалған ақпаратты жүргізді.

Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар орта білім беру жүйесін мемлекеттік қолдау тәсілдерін жетілдіру қажет салаларын анықтады.

Түйін сөздер: білім теңсіздігі, орта білім, қала және ауыл мектептері.

Алғыс: Зерттеу AP19577392 «Қалалар мен ауылдардағы білім беру теңсіздігі: себептері мен ұсыныстарын әзірлеу» жобасының аясында, Қазақстан Республикасының ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру шеңберінде жүзеге асырылды.

ОБ АВТОРАХ

Беймишева Айгуль Сейтжановна – PhD, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: aigul.beimisheva@narhoz.kz

Арғынбаева Жанар Жумағалиқызы – PhD, начальник Отдела научно-исследовательской работы, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: zhanar.argynbayeva@narhoz.kz*

МРНТИ 06.71.57

JEL Classification: Z3; Z30; Z32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-83-93>

ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯ ӨҢІРДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

Р. Шоқан^{1*}, Л. М. Муталиева¹

¹Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты – туристік дестинацияның ұйымдастырылуы мен оңтайлы басқарылуы өңірлік туристік нарықтың дамуының алғышарты болып табылады. Мақала өңірдің тұрақты дамуы үшін туристік дестинацияның маңыздылығын қарастыруға, Ақмола облысындағы Щучье-Бурабай және Зеренді тәрізді туристік дестинациялардың статистикалық көрсеткіштеріне бағалау жүргізуге және саланың қазіргі жағдайына талдау жасауға бағытталған.

Әдіснамасы. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде қарастырылып отырған мәселе шеңберінде осы саланы зерттеген авторлардың еңбектеріне библиографиялық талдау әдісінің көмегімен шолу жасалынды. Өңірлік туристік дестинацияның дамуын бағалау үшін талдамалық зерттеулерде экономикалық- статистикалық әдістер қолданыс тапты. SWOT-талдау әдісі арқылы республикалық деңгейдегі туристік топтастырылуға енген Ақмола облысындағы Щучинск-Бурабай және Зеренді туристік дестинациялардың дамуы сипатталды. Абстрактілі-логикалық әдістерге негізделі отырып, Ақмола өңіріндегі туристік дестинацияларды туристік мақсатта қолданылудың қазіргі жағдайына қорытындылар жасалып, саланы дамытуға бағытталған ұсыныстар тұжырымдалған.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеу нәтижелері туристік дестинациялардың қызметін жетілдіру бойынша оңтайлы шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері: туристік саланың экономикадағы рөлі анықталды, туристік дестинацияның категория ретіндегі ерекшелігі сипатталды, ел аумағындағы туристік ресурстарға сәйкес республикалық және жергілікті маңызы бар туристік дестинациялардың топтастырылуы қарастырылды және Ақмола облысындағы туристік дестинациялардың қазіргі жағдайына бағалау берілді.

Түйін сөздер: туризм, туристік дестинация, өңір, туристік қызмет.

КІРІСПЕ

Тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамудың құрамдас бөлігі ретінде туристік қызметті талдауды, туризмді жоспарлау мен жүзеге асырудағы пайдалы құрал ретінде есептеуге болады, бұл туристерді қабылдаушы жергілікті халықтың өмір сүру сапасын арттыруға, сондай-ақ ұзақ мерзімді туристік саланың дамуын қамтамасыз етудің маңызды шарты болып табылады. Осыған байланысты экономикадағы туризм саласының маңыздылығы артып отыр. Туристік сала айтарлықтай валюталық түсімді қамтамасыз ететін серпінді экономикалық сектор. Сонымен қатар, жергілікті халықты жұмыспен қамту саясатын тиімді шешудің тетігі. Экономиканың өсу индикаторындағы туризмнің

үлесін неғұрлым арттыра отырып, мемлекет халықтың кедейлік деңгейін төмендету жөніндегі көптеген бағдарламаларды іске асыруға және отандық экономиканың орнықты дамуына ықпал ете алады. Соңғы уақытта туризм саласы әлемдік экономикада қарқынды дамып келе жатқан сектор болып саналуда. Дүниежүзілік туристік ұйымның (UNWTO) мәліметтері бойынша, туристік саланың жаһандық ЖІӨ-ге қосқан үлесі 2021 жылы 1,9 трлн. долларды құрады. Бұл 2020 жылмен салыстырғанда 19 %-ға жоғары, бірақ 2019 жылмен салыстырғанда 46 %-ға төмен. 2021 жылы 415 млн. халықаралық саяхат тіркелген, бұл 2020 жылмен салыстырғанда небәрі 4 %-ға өскен. 2019 жылмен салыстырғанда халықаралық сапарлар саны 72 %-ға құлдыраған [1].

Туристік қызметті дамыту тікелей аумаққа яғни туристердің танымдық, рекреациялық, сауықтыру және басқа да туристік мақсаттары үшін баратын орынға (дестинация) байланысты. Егер туристік дестинацияны өнімдер кешені ретінде қарастыратын болсақ, онда оның негізгі объектілеріне туристік индустрияның құраушылары, сондай-ақ табиғи, мәдени, тарихи объектілер кіруі керек. Туристерді физикалық орын ретінде территорияның өзі тартпайды. Туристерді осы аумақта орналасқан объектілер тартуы мүмкін. Сонымен, дестинация дегеніміз бірнеше элементтен (дестинацияның тартымдылығы, туристік индустрия яғни инфрақұрылым) тұратын интегральданған кешенді өнім [2].

Дестинацияны қалыптастыру арқылы туризмді ұйымдастыру түрлі туристік ресурстарға ие аумақтың (елдің, өңірдің, қаланың және т.б. аумақ түрлері үшін) әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін үлкен мүмкіндіктер ашады. Келу туризмі елдің төлем балансын арттыруға, ішкі туризм – оны сақтауға мүмкіндік береді. Туризм туристік немесе туризмге ілеспе өнімдерді қалыптастыруға қатысатын салаларда, индустрияларда және қызмет салаларында негізгі немесе толық пайда алуға мүмкіндік береді. Туристік жүйенің негізгі элементі-туристі тартатын өңір, яғни туристің сапар шегетін және белгілі мерзім ішінде біраз уақыт өткізетін жерін дестинация деп атауға болады. Туристік жүйедегі туристік дестинация ұғымы ағылшынның «дестинация» сөзінен шыққан қазақ тіліндегі аудармасында «орналасқан жері, тұратын жері» деп қарастыруға болады және шамамен соңғы отыз жыл көлемінде шетелдік туризм саласының зерттеушілері мен тәжірибелі-мамандарының тұжырымдамалық аппаратының негізгі терминдерінің біріне айналып отыр [3]. Н. Лейпердің тұжырымдамасы бойынша дестинация дегеніміз турист баратын және онда біраз уақыт өткізетін нақты аумақ, туристің туристік инфрақұрылыммен байланысу үрдісі жүзеге асырылатын аумақ [4]. Дүниежүзілік туристік ұйымның тарапынан берілген тұжырымдамаға сәйкес, дестинация дегеніміз турист кем дегенде бір рет түнейтін физикалық кеңістік; дестинацияның нарықтық бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын дестинацияны басқару жүйесін, имиджін және қабылдауын анықтайтын физикалық және әкімшілік шекаралары болады- делінген [5].

XX ғасырдың ортасында «дестинация» ұғымы біршама өзгеріске ұшырады. Қолданысқа маркетинг идеясының кеңінен енуіне байланысты, туризм саласында «аумақтық маркетинг» немесе «аумақты нарықта жылжыту» немесе «орын маркетингі» түсініктері қолданысқа енді [6].

Осы саланы зерттеушілердің тағы бір тобы, туристік дестинацияны туристік жүйенің маңызды элементі ретінде қарастырып, туристік жүйенің концептуальды моделі туристік қызметтің субъектісі (туристер) және туристік қызметтің объектісі (туристік ресурстар, туристік кәсіпорындар мен ұйымдар) тәрізді екі шағын жүйені біріктіретіндігіне назар аударды. Туристік дестинация- туристік ағынды тұрақты тартатын, тұтынушылық құндылықтың бәсекеге қабілеттілігін көрсететін, әлеуетті туристік ресурстарға ие және басқарылатын әлеуметтік-экономикалық аумақтық жүйе [7].

Әдебиетке шолу. «Туристік дестинация» түсінігі Қазақстанның тәжірибесінде салыстырмалы түрде соңғы уақыттарда қолданыла бастады. 2001 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» ҚР-ның Заңында аталмыш түсінік қолданылмаған. «Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2013 жылғы 28 ақпандағы №192 қаулысында қолданылып басталды [8].

Туризм саласының теориясы мен тәжірибесінде «туристік дестинация» ұғымының қолданыс табуы алыс, жақын шет ел ғалымдарының еңбектерінде кездеседі.

А. Зориннің еңбектерінде «туристік дестинация» концепті анықтаушы фактор ретінде айқындалған. Осы тұжырымдауда дестинацияны ел-өңір- ландшафт- орталық- кәсіпорын- маршрут деңгейіндегі

рекреациялық жүйенің аумақтық жобалау объектісі ретінде сипаттайды [9]. Дестинация ұғымы елдің тұтас аумағы, үлкен қала немесе шағын елді - мекен деңгейінде қарастырылады.

В.П. Орловская, В.С. Боголюбов сынды авторлар дестинация ұғымын туристтің көзқарасы тұрғысынан тартымды объекті немесе турист бағытталған аумақ ретінде сипаттайды [10]. Земла М. туристік дестинация саласындағы еңбектерді саралай келе туристік дестинация концепті анықтаудың бірнеше тәсілдерін тұжырымдаған, олар классикалық кеңістіктік тәсіл, экономикалық география және экономикалық тәсіл (сұраныс пен ұсынысқа қатынасы бойынша), жүйелілік және желілік тәсілдер [11].

М.А. Морозов, К. Каспар, С.С. Николаев [12, 13,14] сынды зерттеушілер экономикалық көзқарас тұрғысынан туристік сұраныс пен қажетті туристік инфрақұрылым, туристік дестинацияны сипаттайтын параметрлер ретінде есептейді. Сонымен қоса, М.А. Морозов туристік дестинацияның бәсекеге қабілеттілігінің теориялық аспектілеріне назар аударып, туристік дестинацияның бәсекеге қабілеттілігін туристік нарықтың нақты сегментіне және тұрақты уақыт аралығына тиесілі кешенді көрсеткіш ретінде қарастыру керектігін ұсынды [15].

Туристік дестинация ұғымын зерттеген қазіргі тұжырымдарға назар аударатын болсақ Ён Чжу Ан және Жанна Бессьер [16] туристік дестинацияның бәсекеге қабілеттілігі, мүмкіндіктерді кеңейту және тұрғындар арасындағы туризмді қолдауға қатысты байланысқа назар аударылған.

Ф. Моника және Б. Олимпиа еңбегі туристік дестинацияның бәсекеге қабілеттілігінің модельдерін зерттеуге бағытталған [17].

Әркезеңдерде, әртүрлі ғалымдардың туристік дестинация ұғымын сипаттауға берген тұжырымдарына сүйене отырып, туристік дестинация бұл- аумақтық-географиялық, инфрақұрылымдық, ресурстық, маркетингтік, әлеуметтік және басқарушылық аспектілерді біріктіретін күрделі категория- деп қорытындылауға болады.

Қазақстан Республикасында әлемнің көптеген басқа елдеріндегідей, туризмнің ЖІӨ-де үлесінің арту үрдісі толық байқалмайды. Алайда, жалпы туристік саланың даму деңгейі алдыңғы қатарлы мемлекеттерге қарағанда төмен. Қазақстанның бюджетінің кіріс бөлігінде туризмнің үлесі 1,3-0,6 пайыздық межеден аспайды [18]. Туристік саланы дамытуды жеделдету қажеттілігі отандық туристік өнімнің ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелерін шешу қажеттілігін тудырып отыр. Бұл мәселе кешенді бағалауды қажет етеді, өйткені әлеуметтік-экономикалық жүйенің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесі тұтастай алғанда туристік ресурстарды айтарлықтай саралаумен байланысты сонымен қатар мемлекет аумағының кеңдігімен байланысты. Отандық туризм саласын тиімді ұйымдастыру тікелей ішкі туристік дестинациялардың қалыптасуы, әрекет етуі және даму жағдайларына тәуелді. Бүгінгі таңда ішкі туристік дестинацияларды таңдау көлемі өсуде, бұл өз кезегінде нарық қатысушыларын қатаң бәсекелестікке итермелейді және туристік бизнесті басқарудың тиімділігін арттыру үшін оңтайлы шараларды қабылдауды талап етіп отыр. Ішкі туристік дестинацияларды дамыту шағын бизнестің дамуы мен жаңа жұмыс орындарын құруда оң әсер етеді. Туризм саласы экономика секторлары арасында ресурстарды қайта бөлуге қатысады.

Елдің жекелеген өңірлерінде және жалпы мемлекетте туристік дестинациялардағы ресурстарды пайдалану, туристік өнімнің бәсекеге қабілеттілігі деңгейінің төмендегі тәрізді сұрақтар өзінің өзектілігін көрсетуде. Бірінші кезекте ішкі және кіру туризмнің толыққанды өңірлік нарығының дамымауына байланысты, бұл бірқатар экономикалық және әлеуметтік факторларға тікелей тәуелді екендігі белгілі. Қазіргі уақытта өңірлердегі туристік әлеуетті толық пайдалану жағдайлары төмен деп есептеуге болады. Ол бірқатар көрсеткіштердің атап айтқанда туристік инфрақұрылымның даму деңгейінің төмендігіне, ішкі туристік өнімнің жоғары бағасы мен сапа қатынасының алшақтығына сонымен қатар туристік сала мамандарының кәсіби даярлық жағдайларының жеткіліксіздігінен деуге болады. Жалпы мемлекетте туристік ресурстардың таралу жағдайына байланысты республикалық және өңірлік тұрғыдан маңыздылығы бар туристік дестинация орталықтары қалыптасқан.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігінің 2021 жылғы «Туристендіру картасын бекіту туралы» бұйрығына сәйкес туристік дестинациялар республикалық және өңірлік деңгейлері бойынша топтастырылды (Кесте 1) [20].

Кесте 1 – Туристік дестинациялардың топтастырылуы

Республикалық деңгейдегі туристік дестинациялар	Өңірлік деңгейдегі туристік дестинациялар
Ақмола облысының Щучинск-Бурабай және Зеренді курорттық аймағы	Алматы облысының Қапшағай қаласы Қапшағай су қоймасының жағалауы; «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи қорық музейі; «Жоңғар-Алатау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; Текелі қаласы
Алматы облысы Алакөл көлінің жағалауы; «Түрген» тау-шаңғы курорты; «Oi-Qaragai Lesnaya Skazka» Mountain Resort тау курорт-қонақ үйі; «Ақбулак» халықаралық туристік орталығы; «Хан Тенгри» халықаралық альпинистік лагері; «Арасан» санаториялық-курорттық аймағы; Шарын мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; «Іле-Алатау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; «Алтын-Емел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; Балқаш көлінің жағалауы;	Атырау облысының «Ақжайық» мемлекеттік табиғи резерваты; Лотос алқабы; Индер тұзды көлі; Нарын құмдары; «Аккегершін» борлы таулары;
Атырау облысының «Ортағасырлық Сарайшық» кешені	Ақтөбе облысының Қарғалы су қоймасының курорттық аймағы
Шығыс Қазақстан облысының Алакөл көлінің жағалауы	Шығыс Қазақстан облысының Рахман қайнарлары шипажайы; «Катон-қарағай» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі; Бұқтырма су қоймасы; Алтай тау шаңғысы кластері;
Маңғыстау облысының Каспий теңізінің жағалауы	Жамбыл облысының «Ақыртас» сарай кешені; «Айша бибі» кесенесі; «Қарахан» кесенесі; «Көне Тараз» тарихи-этномәдени кешені; «Тектұрмас» этно-тарихи кешені;
Түркістан облысының Түркістан қаласы; Отырар қалашығы; Арыстанбаб кесенесі; Сауран қалашығы; «Ордабасы» ұлттық тарихи-мәдени қорығы; Кентау қаласы; Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің аумағы	Батыс Қазақстан облысының «Батыс Қазақстан облыстық Хан Ордасы тарихи-мәдени, архитектуралық-этнографиялық музей-қорығы»; «Орал қаласының балалар-жасөспірімдер туризмінің кластері»;
Қарағанды облысының Балқаш қаласы Балқаш көлінің жағалауы; Приозерск қаласы Балқаш көлінің жағалауы	Қарағанды облысының Қарқаралы курорттық аймағы; «Ұлытау» тарихи-мәдени кешені;
Павлодар облысының Баянауыл курорттық аймағы	Қостанай облысы Алтынсарин ауданының курорттық аймағы
Солтүстік Қазақстан облысының Имантау-Шалқар курорттық аймағы	Қызылорда облысы Қамысты көлінің курорттық аймағы; Жаңақорған балшық курорттары
Астана қаласы	Маңғыстау облысының керуен жолдары; киелі орындары; Үстірт түбегі; таулары және шатқалдары; тарих бесігі және мәдениеті
Алматы қаласы	Солтүстік Қазақстан облысының «Қазақстан жұлдызы» алтары
	Түркістан облысының Сарыағаш курорттық аймағы; Ақмешіт үңгірі; Аппак Ишан сәулет кешені; Боралдай петроглифтері; Ақбура кесенесі; Ысмайыл ата кесенесі; «Ғайып Ерен Қырық Шілтен» жартасы
Ескерту – [20] әдебиет көзі негізінде құрастырылған.	

1-кестеде көрсетілгендей туристік ресурстардың таралу жағдайларына байланысты республикалық маңызды туристік дестинацияларға курорттық өңірлер, тарих-сәулет өнерінің бірегей ескерткіштері бар өңірлер, ұлттық табиғи парктермен қатар Астана және Алматы қалалары жатқызылса, өңірлік деңгейдегі туристік дестинацияларға тарихи-мәдени кешендер, этно-тарихи кешендер мен емдік туристік ресурстар таралған өңірлер және ерекше табиғат ескерткіштері орналасқан аумақтар енген. Ел аумағында орналасқан табиғат, тарих, сәулет өнері және т. б. туристік ресурстарға негізделі отырып, өңірлік және республикалық деңгейдегі 68 туристік дестинация анықталған. Ақмола облысында орналасқан Щучинск-Бурабай және Зеренді курорттық өңірлері республикалық деңгейдегі туристік дестинациялардың картасына еніп отыр. Ақмола облысының қызмет көрсету саласында туризмнің үлесі айтарлықтай басым. Өңірдегі туристік кластердің құрамына туризм саласындағы 500-ге жуық кәсіпорын кіреді. Өңірде «Бурабай», Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығы (қызғылт қоқиқаздың популяциясы бар) және 900 таяу мәдени және тарихи ескерткіштер орналасқан. Облыста 73 туристік маршрут ұйымдастырылған, оның ішінде Көкшетау, Бурабай, Зеренді, Қорғалжын, Ерейментау және Біржан Сал аудандарындағы тарихи және киелі жерлері бойынша да туристік қызметтерді

ұйымдастыруға болады. Туристік қызмет көрсету мақсатында өңірдегі туристік дестинацияларды қолдану жағдайларына талдау жасайтын болсақ (Кесте 2).

Кесте 2 – Ақмола облысындағы туристік дестинацияларда қызмет көрсетілген келушілер саны, адам

	2017ж	2018ж	2019ж	2020ж	2021ж	Өсу қарқыны 2017-2021 жж, %	Өзгеруі, адам (+өсу, - төмендеу)
Кіру және ішкі келушілер саны	1122835	1070323	1181848	795283	1082 247	96,4	-40588
Орналастыру орындарында тоқтағандар	341399	338698	394935	237671	327754	96,0	-13645
Санаториялық-курорттық ұйымдарда демалғандар	36581	38188	34650	27185	41308	112,9	4727
Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға барғандар	744855	693437	752263	530427	713185	95,7	-31670
«Өздігінен ұйымдастырылған» кіру және ішкі келушілер саны	560720	697390	634236	554224	540147	96,3	-20573

Ескерту – [19] ақпарат көзі негізінде есептелген.

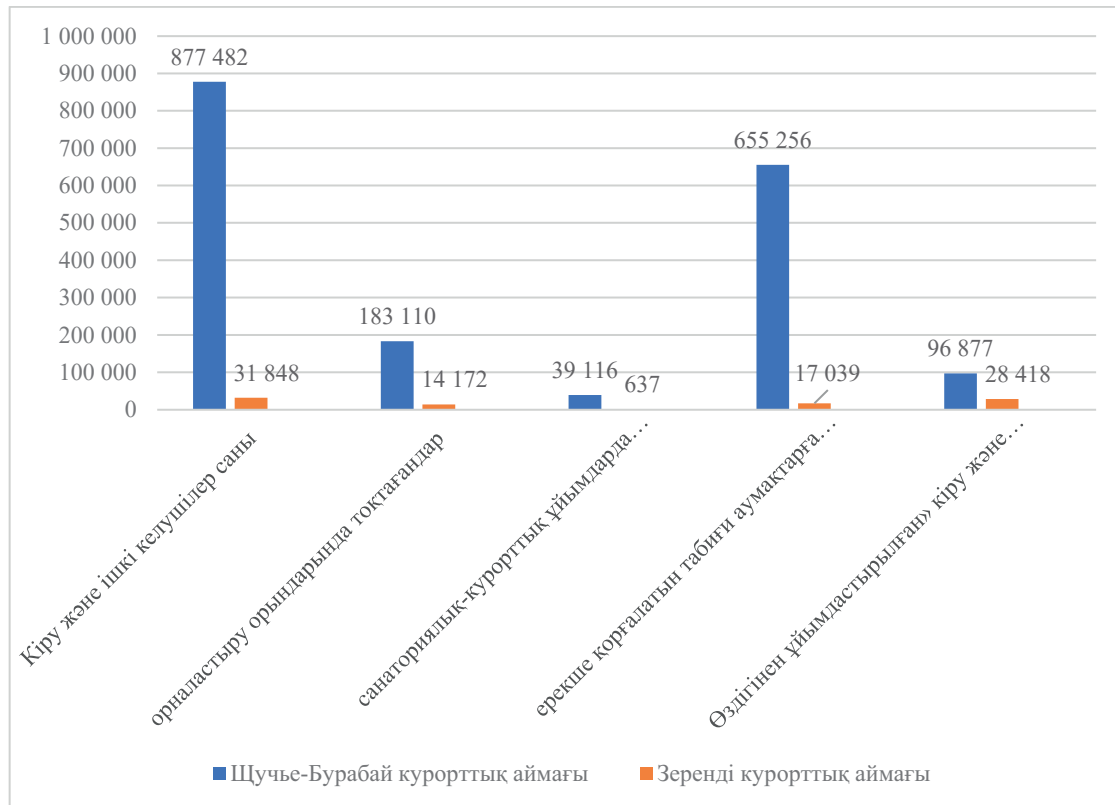
2-кестеге сәйкес талдауға алынған жылдар ішінде Ақмола облысында орналасқан туристік дестинациялардың қызметін пайдалану біршама төмендеген. Кіру және ішкі келушілердің саны 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда 40 588 адамға немесе 3,6 %-ға төмендеген. Осы аралықта өңірдегі ірі туристік дестинациялардың ресурстық әлеуетінің қызметін тұтынушылар саны Щучье-Бурабай курорттық аймағында 877 482 адам және Зеренді курорттық аймағына 31 848 адамды құрады.

2021 жылы 327 754 адам өңірдегі қонақ үй индустриясының қызметін тұтынған. 2021 жылы өңірде 341 ресми тіркелген орналастыру орындары қызмет көрсеткен, қонақ үйлердің 3,8 %-ы немесе 13-і мемлекеттік меншік нысанында, 95,9 % немесе 327 бірлігі жеке меншік нысанында және 0,3 % немесе 1 кәсіпорын шетелдік меншік нысанында ұйымдастырылып, қызмет көрсетеді. Қонақ үй объектілерінің 8-і 4-жұлдызды; 9-ы 3-жұлдызды; 2-і 2-жұлдызды сонымен қатар 148 бірлігі санатсыз және 172 бірлігі басқа да орналастыру орындарының түрі ретінде тіркелген. Жалпы қонақ үйлердегі нөмірлер саны 5 441 бірлік; бір жолғы сыйымдылығы 15 040 төсек-орын, қонақ үйдің толтырылымдылығы 19,5 %-ды құраса, тәуліктік орташа құны 10 076 теңгені құрады. Орналастыру орындары 2021 жылы 10 522 812,7 мың теңгенің қызметін көрсеткен. Өңірдің туристік инфрақұрылымдық кешенін дамыту үшін 2021 жылы 6,7 млрд. теңге инвестиция көлемінде 22 жоба және жалпы сомасы 1,6 млрд. теңге мөлшерінде 7 жоба іске асырылған, оның ішінде «Wyndham Garden» қонақ үйінің («Зерновая индустрия – Астана» ЖШС) құрылысы және «AQBURA Resort» отбасылық үлгідегі курорттың құрылысы тәрізді екі маңызды жоба бар [21].

Санаториялық-курорттық ұйымдардың қызметін тұтынушылар саны 2021 жылы 2017 жылға қарағанда 112,9 % өскен. Облыс аумағында орналасқан жеті емдік-сауықтыру мекемелерінің басым бөлігі жүрек-тамыр жүйесі, тыныс алу мүшелері, жүйке жүйесі, тірек-қимыл аппараты, ас қорыту мүшелері, урологиялық аурулар және т.б. емдік бағыттар бойынша қызмет көрсетуге бағытталған. Пантымен емдейтін «Бурабай» орталығында мезгілсіз қартаюды алдын алудың, иммундық жүйені нығайтудың, күйзелісті басудың және жүйке жүйесін қалпына келтірудің және басқа да ем-шара түрлерін жүргізуге маманданған.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда көрсетілетін қызмет түрін пайдаланушылар саны 713 185 адамды құрады. Өңірде Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығы, «Көкшетау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі, «Бурабай» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі, зоологиялық типтегі Шығыс мемлекеттік қаумалы, Бұланды мемлекеттік табиғи қаумалы, Атбасар мемлекеттік табиғи қаумалы ұйымдастырылып, аумақтарды пайдаланудың тәртібіне сәйкес туристерге қызмет көрсетеді.

Өңірдегі ірі туристік дестинациялардың ресурстарын туристік-экскурсиялық мақсатта қолдану жағдайлары 2021 жылы оң өзгеріске ие болған (Сурет 1).

Сурет 1 – Щучье-Бурабай және Зеренді курорттық өңірлерде қызмет көрсетілген кіру және ішкі келушілер саны, адам (2021ж.)

Ескерту – [19] дерек көзі негізінде құрастырылған

Щучье-Бурабай және Зеренді курорттық өңірлерінің статистикалық-сандық көрсеткіштерін бағалайтын болсақ. Туристік қызметті тұтынушылардың 81,1 %-ы немесе 877 482 адам Щучье-Бурабай туристік дестинациясының және 2,9 %-ы немесе 31 848 адам Зеренді туристік дестинациясының қызметін тұтынған. Осы аралықта өңірде орналасқан қонақ үй индустриясы кәсіпорындарының қызметін пайдаланушылардың 60,2 % зерттеліп отырған екі туристік дестинацияда ұйымдастырылған кәсіпорындардың қызметіне жүгінген. Ал, Ақмола өңірі бойынша ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың қызметіне 713 185 адам сұраныс білдірсе оның 94,3 % немесе 672 295 адамы Щучье-Бурабай және Зеренді курорттық өңірлеріне тиесілі.

Ақмола облысында орналасқан ірі туристік дестинациялардың туристік –ресурстық мүмкіндіктері және оны туризм мақсатында қолданудың қазіргі күнгі жағдайына жасалған талдауларға сүйене отырып, SWOT-талдау нәтижелері ұсынылады. SWOT-талдау зерттеу объектісінің даму стратегиясын әзірлегенде аумақтың ішкі мүмкіндіктерін (оның күшті және әлсіз жақтары) және сыртқы жағдайды (ішінара мүмкіндіктер мен қауіптерде көрсетілген) мүмкіндігінше жақсы үйлестіруі керек екенін көрсетеді (Кесте 3).

SWOT-талдаудың негізінде Ақмола облысы туризм тұрғысынан өте перспективалы өңір деген қорытынды жасауға болады. Өңірде бірегей артықшылықтардың кең ауқымы бар: ерекше табиғи, экологиялық, ресурстық, тарихи-мәдени әлеуеті. Ел үкіметі тарапынан туризм индустриясын қолдау, ынталандырушы бағдарламалардың болуы туризмнің жедел дамуына және Ақмола облысындағы

туристік дестинациялардың танымалдылығы мен туристік қызметке сұраныстың артуына үлкен мүмкіндіктер береді. Алайда, ел Үкіметі туризмді дамытудың ықтимал қауіптерін анық білуі керек және бақылауы, сонымен қатар институционалдық тетіктер арқылы оның дамуының шектері мен шарттарын белгілеуі керек.

Кесте 3 – Ақмола өңіріне жасалған SWOT-талдау нәтижелері

S (strengths) әлді жақтары	W (weaknesses) әлсіз жақтары
Ерекше табиғи, экологиялық және ресурстық әлеует. Ерекше мәдени-тарихи мұра ескерткіштері. Емдік- сауықтыру, демалыс және спорттық курорттар. Инфрақұрылымдық әлеует (темір жоқ, әуе және құрлық жолдарының дамуы; қонақ үй, орналастыру орындарының ұйымдастырылуы және т.б.). Мемлекеттік қолдаудың болуы (мыс: «Бурабай» арнайы экономикалық аймақтың ұйымдастырылуы). Туристер ағынының өсуі.	Ауа райының тұрақсыздығы. Туристік маусымның қысқалығы. Экологиялық жүктеменің артуы. Сервис және орналастыру орындарының қымбаттығы. Жеткілісіз инфрақұрылым объектілері (қарқынды туристік маусымдарда).
O (opportunities) мүмкіндіктері	T (threats) қауіптері
Туризм түрлерін дамытудың мүмкіндігі. Жаңа қонақ үй құрылыстарының жүргізілуі және қолданысқа берілуі («RixosBorovoe» отелі; «Wyndham Garden» қонақ үйі және т.б. объектілер). Туристік сала инфрақұрылымының және қонақ үй кешенінің инвестициялық жобалары. Туризм индустриясында кәсіпкерлік бастаманы дамытудың қолайлы институционалдық шарттары.	Туристік инфрақұрылым объектілерінде құрылыс көлемінің қарқынды өсуіне байланысты мәдени мұра объектілерінің жойылу қаупі. Ресурстардың сарқылуы. Су көздерінің ластануы. Ел өңіріндегі басқа туристік дестинациялардың белсенділігі.
Ескерту- [20; 21; 22] ақпарат көздері негізінде жүйелендірілді	

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі таңда қызмет көрсету саласын дамыту, кез-келген мемлекетте экономиканы әртараптандырудың бір тетігі ретінде қарастырылып отырғаны белгілі. Қызмет көрсету саласының бір секторы ретінде туризмді дамытудың таяу болашақтағы маңыздылығы басым. Жалпы Қазақстанда туристік дестинациялар мен туристік ресурстардың болуына қарамастан, туризм саласын дамыту мәселесі өзінің өзектілігін жоғалтпай отыр. Туризм саласының дамуы бірқатар әлеуметтік-экономикалық сұрақтарды жүйелі шешуге әсер ететіндігін, туристік сферасы дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отыр. Осы орайда, жергілікті тұрғындардың өмір сүру дәрежесін көтеруге, ішкі миграциялық процестерді тежеуге, жаңа жұмыс орындарын ашуға және валюталық түсімдерді қамтамасыз етуге – туризмді дамыту керектігі анық. Ал, Ақмола облысында орналасқан туристік дестинацияларға жасалған талдаулар, өңірдің туристік әлеуетінің жоғары екендігін көрсетіп, туристік қызметке арналған ресурстардың өңірде шоғырлануы саланың әрі қарай дамуының болашағы бар екенін көрсетіп отыр. Өңірлік туристік дестинацияларды оңтайлы дамыту үшін тиімді экономикалық, институционалдық, инвестициялық, кадрлық және инфрақұрылымдық тетіктердің тиімді жүйесін қалыптастыру керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Отчёт UNWTO: международный туризм в 2021 году [Электронды ресурc] // B2B.Ostrovok.ru [web-портал]. – 2021. – URL: <https://b2b.ostrovok.ru/blog/otchyot-unwto-mezhdunarodnyj-turizm-v-2021-godu/> (Қарау уақыты: 01.01.2023).
2. Кирьянова Л. Г. Маркетинг и брендинг туристских дестинаций. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2011. – 264 с.
3. Кирьянова Л. Г. «Туристская дестинация» как комплексный концепт и ключевой элемент туристской системы // Вестник КемГУ. – 2012. – № 4(52). – С. 131-136.
4. Leiper N. Tourism Management. 3d ed. – Sidney: Pearson Education Australia, 2004. – 326 p.

5. A practical guide to tourism destination management: Monograph. – Madrid: WTO, 2007. – 163 p.
6. Зорин А. И. Концептуальное дидактическое проектирование туристских дестинации. – М.: Советский спорт, 2012. – 79 с.
7. Рассохина Т. В. Менеджмент туристских дестинаций. – М.: Советский спорт, 2014. – 248 с.
8. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 28 ақпандағы № 192 қаулысы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2013. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000192> (Қарау уақыты: 01.12.2022).
9. Зорин А. И. Дестинация. – М.: ВЛАЦ, 2009. – 167 с.
10. Боголюбов В. С., Орловская В. П. Экономика туризма. – М.: Академия, 2005. – 192 с.
11. Zemła M. Tourism destination: The networking approach // Moravian Geographical Reports. – 2016. – № 4. – P. 2-14.
12. Kaspar C. Das Schweizerische Tourismuskonzept. – Bern, 1979. – 324 p.
13. Морозов М. А. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме. – М.: Издательский центр «Академия», 2009. – 288 с.
14. Морозов М. А., Львова Т. В. Дестинация как инструмент формирования конкурентных преимуществ туристского региона // Современная конкуренция. – 2012. – № 4(34). – С. 105-116.
15. Морозов М. А., Войт М. Н. Конкурентоспособность туристской дестинации, анализ ее основных конкурентных преимуществ // Современная конкуренция. – 2013. – № 3(39). – С. 82-92.
16. Ahn Y.-J., Bessiere J. The Relationships between Tourism Destination Competitiveness, Empowerment, and Supportive Actions for Tourism // Sustainability. – 2023. – № 15. – Article 626. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su15010626>.
17. Faur M., Ban O. Models of Tourism Destination Competitiveness // Proceedings of the 39th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2022, Granada, Spain. – P. 485-496.
18. Именнова Л. С. Музейная дестинация в системе культурного туризма: социокультурный анализ: монография. – М.: Логос, 2011. – 228 с.
19. Қазақстан туризмі. Статистикалық жинақ 2017-2021жж. – 2021. – 65 б.
20. Туристендіру картасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2021 жылғы 27 қазандағы № 332 бұйрығы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100> (Қарау уақыты: 01.12.2022).
21. Как развивается туризм в Акмолинской области [Электронды ресурс] // Kazinform [web-портал]. – 2021. – URL: https://www.inform.kz/ru/kak-razvivaetsya-turizm-v-akmolinskoy-oblasti_a3841139 (Қарау уақыты: 01.12.2022).
22. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы [Электронды ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360> (Қарау уақыты: 01.12.2022).

REFERENCES

1. Otchyot UNWTO: mezhdunarodnyj turizm v 2021 godu. (2021). B2B.Ostrovok. Retrieved January 1, 2023, from <https://b2b.ostrovok.ru/blog/otchyot-unwto-mezhdunarodnyj-turizm-v-2021-godu/> (In Russian).
2. Kiryanova, L. G. (2011). Marketing i brending turistских destinacij. Izd-vo Tomskogo politekhnicheskogo universiteta, Tomsk, 264 p. (In Russian).
3. Kiryanova, L. G. (2012). «Turistskaya destinaciya» kak kompleksnyj koncept i klyuchevoj element turistской sistemy. Vestnik KemGU, 4(52), 131-136 (In Russian).
4. Leiper, N. (2004). Tourism Management. 3d ed. Pearson Education Australia, Sidney, 326 p.
5. A practical guide to tourism destination management: Monograph. (2007). WTO, Madrid, 163 p.
6. Zorin, A. I. (2012). Konceptual'noe didakticheskoe proektirovanie turistских destinacij. Sovetskij sport, Moscow, 79 p. (In Russian).

7. Rassohina, T. V. (2014). Menedzhment turistskih destinacij. Sovetskij sport, Moscow, 248 p. (In Russian).
8. Kazakstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2020 zhyлга degingi tuzhyrymdamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti Zharlygynyn zhobasy turaly Kazakstan Respublikasy Ykimetin 2013 zhyлgy 28 akpandagy № 192 kaulysy. (2013). Adilet. Retrieved December 1, 2022, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000192> (In Kazakh).
9. Zorin, A. I. (2009). Destinaciya. VLAC, Moscow, 167 p. (In Russian).
10. Bogolyubov, V. S. and Orlovskaya, V. P. (2005). Ekonomika turizma. Akademiya, Moscow, 192 p. (In Russian).
11. Zemła, M. Tourism destination: The networking approach // Moravian Geographical Reports. – 2016. – № 4. – P. 2-14.
12. Kaspar, S. (1979). Das Schweizerische Tourismuskonzept. Bern, 324 p.
13. Morozov, M. A. (2009). Ekonomika i predprinimatel'stvo v social'no-kul'turnom servise i turizme. «Akademiya», Moscow, 288 p. (In Russian).
14. Morozov, M. A. and Lvova, T. V. (2012). Destinaciya kak instrument formirovaniya konkurentnyh preimushchestv turistskogo regiona. Sovremennaya konkurenciya, 4(34), 105-116 (In Russian).
15. Morozov, M. A. and Vojt, M. N. (2013). Konkurentosposobnost' turistskoj destinacii, analiz ee osnovnyh konkurentnyh preimushchestv. Sovremennaya konkurenciya, 3(39), 82-92 (In Russian).
16. Ahn, Y.-J. and Bessiere, J. (2023). The Relationships between Tourism Destination Competitiveness, Empowerment, and Supportive Actions for Tourism. Sustainability, 15, 626, DOI: <https://doi.org/10.3390/su15010626>.
17. Faur, M. and Ban, O. (2022). Models of Tourism Destination Competitiveness. Proceedings of the 39th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2022, Granada, Spain. 485-496.
18. Imennova, L. S. (2011). Muzejnaya destinaciya v sisteme kul'turnogo turizma: sociokul'turnyj analiz: monografiya. Logos, Moscow, 228 p. (In Russian).
19. Kazakstan turizmi. Statistikal'nyj zhinak 2017-2021. (2021). 65 p. (In Russian).
20. Turistendiru kartasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Madeniet zhane sport ministrinin 2021 zhyлgy 27 kazandagy № 332 buirygy. (2021). Adilet. Retrieved December 1, 2022, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100> (In Kazakh).
21. Kak razvivaetsya turizm v Akmolinskoj oblasti. (2021). Kazinform. Retrieved December 1, 2022, from https://www.inform.kz/ru/kak-razvivaetsya-turizm-v-akmolinskoy-oblasti_a3841139 (In Kazakh).
22. Kazakstan Respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2019-2025 zhyldarga arналган мемлекеттик bagdarlamasyn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Ukimetin 2019 zhyлgy 31 мамыrdagy № 360 kaulysy. (2019). Adilet. Retrieved December 1, 2022, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360> (In Kazakh).

TOURIST DESTINATION AS A MECHANISM FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGION

R. Shokhan^{1*}, L. M. Mutaliyeva¹

¹L. N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – the organization and management of a tourist destination is a prerequisite for the development of the tourism market in the region. The article is aimed at considering the importance of a tourist destination for the sustainable development of the region, analyzing the current state of the industry and assessing the statistical indicators of such tourist destinations as Shchuchinsko-Borovskaya and Zerendinskaya, located in the Akmola region.

Methodology. Within the framework of the problem under consideration, the method of bibliographic analysis was used as the main research methods, with the help of which a review of the works of authors who studied this area was carried out. To assess the development of the tourist destination of the region in the analytical part of the study, economic and statistical methods were used. The development of the Shchuchinsko-Borovskaya and Zerenda tourist destinations in the Akmola region, included in the tourist grouping of the republican level, was characterized using the SWOT-analysis method. On the basis of abstract-logical methods, conclusions are drawn about the current state of the use of tourist destinations in the Akmola region for tourism purposes and proposals are formulated aimed at developing the industry.

Originality / value of the research. The results of the study allow making optimal decisions to improve the activities of tourist destinations.

Findings: the role of the tourism industry in the economy is determined, the specifics of the tourist destination as a category are characterized, the grouping of tourist destinations of republican and local significance is considered in accordance with the tourist resources on the territory of the country, and the assessment of the current state of tourist destinations in the Akmola region is given.

Keywords: tourism, tourist destination, region, tourist activity, tourist market, tourism industry.

ТУРИСТСКАЯ ДЕСТИНАЦИЯ КАК МЕХАНИЗМ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Р. Шохан^{1*}, Л. М. Муталиева¹

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – организация и управление туристской дестинацией является предпосылкой развития туристского рынка региона. Статья направлена на рассмотрение значимости туристской дестинации для устойчивого развития региона, анализ современного состояния отрасли и проведение оценки статистических показателей таких туристских дестинаций как Щучинско-Боровская и Зерендинская, расположенных в Акмолинской области.

Методология. В рамках рассматриваемой проблемы, в качестве основных методов исследования был использован метод библиографического анализа, с помощью которого проведен обзор работ авторов, изучавших данную область. Для оценки развития туристской дестинации региона в аналитической части исследования применялись экономико-статистические методы. Развитие Щучинско-Боровской и Зерендинской туристских дестинаций в Акмолинской области, вошедших в туристскую группировку республиканского уровня было охарактеризовано с помощью метода SWOT-анализа. На основе абстрактно-логических методов сделаны выводы о современном состоянии использования туристских дестинаций в Акмолинском регионе в туристских целях и сформулированы предложения, направленные на развитие отрасли.

Оригинальность / ценность исследования. Результаты исследования позволяют принимать оптимальные решения по совершенствованию деятельности туристских дестинаций.

Результаты исследования: определена роль туристской отрасли в экономике, охарактеризована специфика туристской дестинации как категории, рассмотрена группировка туристских дестинаций республиканского и местного значения в соответствии с туристскими ресурсами на территории страны и дана оценка современного состояния туристских дестинаций в Акмолинской области.

Ключевые слова: туризм, туристская дестинация, регион, туристская деятельность, туристский рынок, туристская отрасль.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Шоқан Роза – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: roza-shokan@mail.ru*

Муталиева Ляйла Маратовна – экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: mutalieva_leila@mail.ru

МРНТИ 06.61.53

JEL Classification: H54

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-93-107>

ХРОМТАУ МОНОҚАЛАСЫН ДАМУДАҒЫ АУМАҚТЫҚ МАРКЕТИНГ МҮМКІНДІКТЕРІ

Н. Б. Шуренов¹, Н. А. Товма^{1*}, М. Д. Сайымова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Ақтөбе облысындағы әлеуеті жоғары жалғыз моноқала Хромтау қаласының әлеуметтік-экономикалық даму жағдайына талдау жасау және одан әрі дамытуда маркетинг мүмкіндіктерін пайдалану.

Әдіснамасы – зерттеудің талдау, салыстыру, жалпылау, сауалнама, математикалық моделдеу сияқты ғылыми әдістері.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы. Хромтау моноқаласының даму қарқынына әлеуметтік-экономикалық баға беру арқылы өңірдің имиджін қалыптастыру үшін жол картасын, кешенді даму жоспарын әзірлеуде қолданылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижесінде Хромтау моноқаласының әлеуметтік-экономикалық жағдайын зерттеу қорытындысы бойынша экономикалық, әлеуметтік сала, инфрақұрылымдық ахуалы орташа деңгейде екендігі айқындалды. Хромтау қаласында өндіріліп, экспортқа шығарылатын хромит рудасы әлемде руданың бай болуына байланысты бәсекеге қабілетті және ең қатты химиялық элемент ерекше қасиетке ие. Хром рудасы Хромтау қаласын оны жоғары алдағы онжылдықтарға әлеуетті моноқала ретінде белгілейді. Дегенмен Кеңес дәуірінен қалған өндіріс орны мен қалада кейбір инфрақұрылымдық объектілердің тозу деңгейі жоғары болып келеді. Бұл бағытта ауқымды жұмыстардың жүргізілуіне қарамастан жалпы Қазақстандағы моноқалаларға тән ортақ мәселелер орын алып отыр. Моноқалаларды дамытудың басты мақсаты жаңа өндірістер құру, адамдардың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру болуға тиіс. Сондықтан алдымен кәсіпорындарды өсу нүктесі ретінде құру керек, содан кейін осы кәсіпорындардан бюджетке түсетін түсімдер үшін инфрақұрылымды дамыту қажет. Ол үшін моноқаланың имиджін қалыптастыру ұсынылады.

Түйін сөздер: моноқала, қалатүзуші кәсіпорын, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер, инфрақұрылым жағдайы, инвестициялық мүмкіндіктер, аумақтық маркетинг, брендинг.

Алғыс: Мақала BR18574200 «Аумақтық маркетинг негізінде Жаңа Қазақстанды құру жағдайында моноқалаларды жаңғырту» тақырыбындағы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберіндегі бағдарлама бойынша орындалды.

КІРІСПЕ

Моноқалалардың пайда болуының ұзақ тарихы мен кең географиясы қалыптасқан. Мәселен, Дж. Аллен 1966 жылы өзінің монографиясында екі жүз американдық моноқалаларға (company-endned towns) егжей-тегжейлі талдау жасап, оларды басқару, тұрғын үй саясатын жоспарлау және жүзеге асыру принциптерін, халықтың әл-ауқатын, қала құраушы кәсіпорынның рөлін, дамудың экономикалық және саяси аспектілерін қарастырды.

Қазақстанда моноқалалардың ауқымды қалыптасуы мен даму процесі индустрияландырудың кеңестік кезеңіне келеді, оның ерекшелігі белгілі бір аумақта өнеркәсіптің бір саласының шоғырлануы болып табылады. Әрбір бесжылдық 100-125 жаңа қалаларға өмір берді, олардың едәуір бөлігі табиғи ресурстарды игеру, гидроэлектростанциялар мен гидротехникалық құрылыстар салу аудандарында пайда болды.

Қазақстанда «моноқала» ұғымы өнеркәсіптік өндіріс пен еңбекке қабілетті халықтың негізгі бөлігі (20 % немесе одан да көп) бір немесе бірнеше қала құраушы кәсіпорындарға, әдетте, қалада болып жатқан барлық экономикалық және әлеуметтік процестерді анықтайтын бір бейінді және шикізаттық бағыттағы (моно мамандандыру) кәсіпорындарға шоғырланған қала ретінде анықталады. Мономаманданған кәсіпорындар қалада болып жатқан барлық экономикалық және әлеуметтік процестерді анықтайды [1].

Әдебиетке шолу. Кеңістіктік экономика, қала экономикасы, экономикалық география теорияларына сүйене отырып, ғалымдар белгілі бір әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайда олардың сыртқы және ішкі қалалық ортасының ерекшеліктерін ескере отырып, моноқалалар құбылысын зерттеуге тырысады. Ресейлік авторлардың арасында И. В. Липсиц, А. А. Нещадин, В. Я. Любовной, Н. В. Зубаревич, И. Н. Ильинаның жетекшілігімен жарияланған басылымдар назар аударуға болады. Бұл зерттеулер постсоциалистік трансформацияның ұзақ мерзімді процестерімен, сондай-ақ орта мерзімді құрылымдық және қаржылық дағдарыстармен байланысты сыртқы күйзелістердің нақты жағдайларында ресейлік моноқалалар жүйесін сипаттаудың жалпы және жеке критерийлерін ұсынады. Қазақстанның моноқалалар жүйесінің сипаттамасы Л. Л. Божко, А. С. Уалтаеваның еңбектерінде, сонымен қатар Н. К. Нұрланованың жетекшілігімен жүргізілген зерттеуде қарастырылған [2].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Моноқалалар өздерінің алуан түрлілігінде бірқатар ерекшеліктерге ие, оларды әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау кезінде және оларды дамыту бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде ескеру қажет. Бірқатар экономистердің пікірінше олардың ішіндегі ең маңыздылары:

1. Елдің мемлекеттік-әкімшілік орталықтары ретінде моноқалалардың бірегей тарихи қалыптасқан мамандануы;

2. Моноқала мемлекеттің және оның елді мекендердің осы түрлеріне қатысты жүргізіп отырған саясатына жоғары тәуелділігі;

3. Әлемдік шикізат нарықтарындағы жағдайдың нашарлауы немесе мемлекеттік тапсырыстардың төмендеуі, қала құраушы кәсіпорынның да, бүкіл қаланың да сыртқы факторлардың өзгеруіне тұрақсыздығы және жоғары тәуелділігі (Кесте 1);

4. Жұмыс күші ретінде халықтың аумақтық ұтқырлығының болмауы. Өндірістегі құрылымдық өзгерістер жағдайында жұмыс күшінің моноқаладан тыс жаппай қозғалысы болмайды.

5. Бүкіл қаланың өміршеңдігінің қала құраушы болып табылатын және осы елді мекеннің әлеуметтік-экономикалық дамуын анықтайтын негізгі кәсіпорынның (немесе технологиялық байланысты кәсіпорындар тізбегінің) жай-күйі мен дамуына тәуелділігі;

6. Олардың аумағында тұратын адамдардың ерекше қауымдастығының болуы. Бұл қауымдастық моноқаланың тұрғындарын біріктіретін тұрақты әлеуметтік, экономикалық және психологиялық байланыстардың болуымен сипатталады [3; 4].

Моноқалалардың мәселелері жүйелі. Экономиканы әртараптандыру, оқшаулау мен қала құраушы кешенге қосылуды азайту ғана емес, сонымен қатар брендинг тұжырымдамасын іске асыру қажет. Моноқала брендин құру оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды көздейді, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға, қала тұрғындарының өзін-өзі бағалауы мен өзін-өзі тануын арттыруға ықпал етеді [5; 6; 7].

Кесте 1 – Моноқалалардағы мәселелік факторлар

Сыртқы факторлар	Ішкі факторлар
Шикізат нарығынан тәуелділік	Кәсіпорынның технологиясының тозуы, өнімнің жоғары өзіндік құны
Экспорт көлемінің азаюы	Төмен инвестиция көлемі
Әлемдік нарықтағы баға жағдайы	Қала түзуші кәсіпорындағы жоғары жұмысбастылық, салық түсімінің үлесі
Ескерту-авторлар дереккөз негізінде құрастырған [3; 4]	

Моноқалалар брендингі қаланың оң имиджін қалыптастыру, беделді арттыру, іскерлік және әлеуметтік бәсекеге қабілеттілікті арттыру, инвесторлар мен мемлекеттік тапсырыстарды тарту, қаланың ұлттық және халықаралық бағдарламаларды іске асыруға тартылуы, жаңа жұмыс орындарын құру, қала құраушы кешенге экономикалық және әлеуметтік тәуелділікті азайту, қала ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру мақсатын көздейді (Кесте 2).

Кесте 2 – Моноқала брендинің құрудағы тәсілдер нұсқасы

Қала бренді	Өзекті құзырет, базалық шарттар
Қала-курорт	Климат, архитектура, теңіз
Табиғи-тарихи қалалар	Табиғат, мәдениет, дәстүрлер, ерекше табиғи объектілердің қасында орналасу
Мәдени-тарихи қалалар	Мәдениет, архитектура, сән, ескерткіштер
Экологиялық қалалар	Комфорт, қауіпсіздік, демалыс
Инновациялық орталықтар	Технологиялар, білім беру, ғылым
Экономикалық орталықтар	Бизнес, көрмелер, инфрақұрылым
Ескерту-авторлар дереккөз негізінде құрастырған [2]	

Қазақстанда 27 моноқала бар, онда 1,4 млн. адам тұрады және 32 қала құраушы кәсіпорын жұмыс істейді. 2015 жылдан 2021 жылға дейін моноқалаларда ақшалай түрдегі өнеркәсіп өндірісінің көлемі 6,3 трлн теңгеден 11,2 трлн теңгеге дейін өсті. Қазіргі таңда моноқалалар Қазақстан бойынша өнеркәсіптік өндіріс көлемінің 29 % қамтамасыз етеді.

Моноқалалар санатына халық саны 10-нан 200 мың адамға дейінгі қалалар енгізілген. Қазір Қазақстанда 1,5 млн. адам тұратын 27 бұрынғы және жұмыс істеп тұрған моноқалалар бар (бұл бүкіл Қазақстан халқының 8 %). Ең ірі моноқала - 185 мыңнан астам халқы бар Теміртау, ал халқы үнемі азайып бара жатқан ең кішкентай моноқалалар Серебрянск және Курчатов болып саналады.

Халықаралық маңызы бар автомобиль жолдарының бойында бес қала (Балқаш, Теміртау, Жаңаөзен, Құлсары, Хромтау), республикалық маңызы бар моноқалалар он (Рудный, Ақсу, Арқалық, Абай, Жітіқара, Риддер, Курчатов, Кентау, Жезқазған, Қаражал) болып саналады, шекара маңындағы аумақтарда бір моноқала - Жітіқара орналасқан [7].

Қазақстанда ұйымдастыру тетігі тұрғысынан мемлекеттік саясаттың эволюциясы процесінде сабақтастықтың неғұрлым жоғары дәрежесі, моноқалаларды дамытуды және мемлекет дамуының стратегиялық басымдықтарын интеграциялау әрекеттері, мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысатын моноқалалардың жоғары үлесі оң тәжірибе болып саналады.

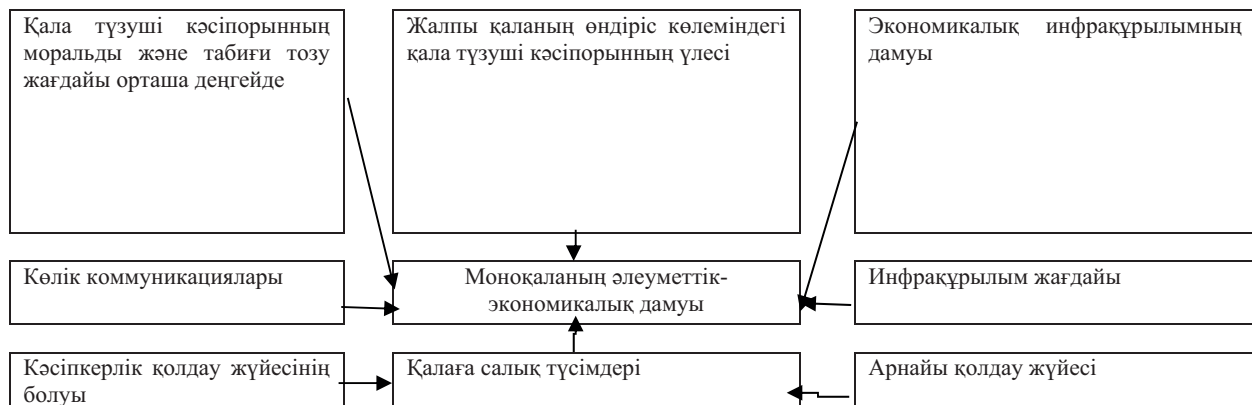
Дегенмен қазіргі таңда Қазақстандағы моноқалалар мәселесі шешілмеген күйінде қалып отыр. Ол белгіленген елді мекендердің экономикасы қала құраушы кәсіпорынның қызметіне тәуелділігімен байланысты, яғни әлеуметтік-экономикалық проблемалар тізбегін тудырады: қала құраушы кәсіпорынның сұранысқа тәуелділігі дағдарыс жағдайында, жергілікті және отбасылық бюджеттерде – осы кәсіпорынның қаржылық жағдайына байланысты күшейеді, бұл жұмыссыздықтың өсуіне әкеледі. Осылайша, моноқаланың әлеуметтік-экономикалық жағдайын зерттеу, бағалау және болжау ғылымның басым бағыттарын дамыту тұрғысынан өзекті болып табылады (Сурет 1).

Су құбыры және кәріз желілерінің тозуы орта есеппен 61 % құрайды, ал Арқалық, Балқаш, Шахтинск, Теміртау қалаларында 90 %-ға дейін жетеді.

Жылу желілері мен электр беру желілерінің тозуы орта есеппен 55 % құрайды, ал жекелеген моноқалаларда (Арқалық, Серебрянск, Шахтинск) – 85 % құрайды. Моноқалалардағы автомобиль жолдарының 40 % қанағаттанарлықсыз жағдайда.

Сонымен қатар жұмыспен қамтудың қала құраушы кәсіпорындардың перспективаларына жоғары тәуелділігі байқалады. Тек 2019 жылдан 2020 жылға дейін мұндай өндірістерде жұмыс істейтіндер саны 5 %-ға азайды.

Жаңаөзенде, Арқалықта және басқа да бірқатар қалаларда шикізат қорларының сарқылуы оларды әлеуметтік шиеленістің әлеуетті ошақтарына айналдырады.

Сурет 1 – Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму факторлары
Ескерту – [8] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 16 қарашадағы № 767 Қаулысына сәйкес Хромтау облысының Хромтау қаласы облыс орталығы - Хромтау қаласымен тығыз экономикалық байланыста 96 км қашықтықта орналасқан Хромтау агломерациясының моноқаласы ретінде айқындалды. Хромтау қаласы жоғары көліктік-логистикалық әлеуетке ие, өйткені ол Батыс Еуропа-Батыс Қытай халықаралық транзиттік дәлізінің бөлігі болып табылатын М-32 халықаралық маңызы бар автомобиль жолының бойында орналасқан. Орск-Атырау желісінен теміржол тармағының соңғы стансасы болып табылады [1,4].

Өңірлерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес, Хромтау негізінен дамып келе жатқан тау-кен және өңдеу өнеркәсібі бар ФҚА (функционалды қалалық аудан) құрамында. Қала құраушы кәсіпорын – Дөң тау-кен байыту комбинаты («Қазхром «ТҰК»» АҚ филиалы) – хром кенін өндіру бойынша әлемдегі ең ірі кәсіпорындардың бірі. Қала түзуші кәсіпорындағы қызметкерлер саны 7,4 мың адам құрайды. Экспортталатын өнеркәсіптік өнімнің негізгі түрі – хром кені.

Хромтау қаласының халқы 2023 жылдың 1 наурызына 29 982 адамды құрайды. Бұл ретте экономикалық белсенді халық 18 037 адамды немесе халықтың жалпы санының 65,8 % құрайды. Оның ішінде қазақтар – 80,5 %, орыстар – 12,0 %, басқалар – 7,5 %. Тіркелген жұмыссыздық деңгейі 0,9% болса, жұмыссыздар саны 166 адамды құрайды. Қала аумағы 6000 га, оның ішінде қоныстану аймағы 2000 га құрайды.

Хромтау қаласында 7 білім беру нысаны, 3 денсаулық сақтау нысаны, 2 мәдениет нысаны қызмет етеді. Хромтау қаласының жылдық бюджеті 1 млрд. теңге көлемінде құрайды, оның он пайызы ғана салық түсімдері болса, қалғаны жоғары тұрған бюджеттерден трансферттер болып табылады.

2022 жылдың қорытындысы бойынша жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны 2 092 құрады. 2022 жылы қолданыстағы бағамен өнеркәсіп өнімінің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) көлемі 138 449,9 млн. теңгені құрайды, бұл көрсеткіш алдыңғы 3 жылмен салыстырғанда өсу қарқынына ие.

Кесте 3 – Хромтау қаласының әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері

№	Көрсеткіш атауы	Өлшем б.	2019	2020	2021	2022
	Қаланың сипаттамасы					
1	Жер көлемі	км ²	58,02	58,02	58,02	58,02
2	Халық тығыздығы	чел/км ²	468,1	472,9	513,6	516,2
	Экономика					
1	Өнеркәсіп	млн. теңге	112054,4	113272,1	117721,4	138449,9
2	Тау-кен өнеркәсібі	млн. теңге	110 310,00	111621,1	113152,3	135410,1
3	Өңдеу өнеркәсібі	млн. теңге	1613,4	1524,1	1627,5	2011,5
4	Негізгі капиталға инвестициялар	млн. теңге	48 891,50	55 542,50	36237,7	8789,1
5	Көрсетілген қызмет көлемі	млн. теңге	2 667,70	2188,8	2259,4	2335
3	Қаржылық тұрақтылық					
1	Жергілікті бюджеттен нақты түсімдер	млн. теңге	144,2	158,1	121,8	176,8
2	Жергілікті бюджет шығындары	млн. теңге	778,2	1 211,40	1027,1	1661,5
3	Трансферттер	млн. теңге	663,9	1 013,70	897,7	1019,9
	Шағын және орта бизнес					
1	Тауар, қызмет шығару көлемі	млн. теңге	43 772	30748	40 211,5	41 509,3
2	Тіркелген ШОК субъектілері	бірл.	1 572	1 902	1 914	2 185
3	Әрекет етуші ШОК субъектілерінің саны	бірл.	1 484	1 811	1 811	2 092
4	Грант сомасы	млн. теңге	3,4	-	8	4,9
5	Субсидия сомасы	млн. теңге	802,1	1385,1	839,2	2165,4
6	Микрокредит сомасы	млн. теңге	37,2	220	352,1	268,8
7	Кепілдендірілген несие сомасы	млн. теңге	204	589,5	373,9	766,8
Ескерту – авторлар [9] әдебиет негізінде құрастырған						

Хромтау моноқаласының әлеуметтік-экономикалық даму факторларына талдау жасасақ, ол төмендегідей сипатқа ие болады (Сурет 2). Хромтаудың қала түзуші кәсіпорыны Дөң тау-кен байыту комбинаты болып табылады, мұнда қала халқының 25 % астамы еңбек етеді. Комбинат 1938 жылы құрылған. Бүгінгі таңда кәсіпорынның моральды және табиғи тозу деңгейі орташа деп бағаланады. «Қазхром» ТҰК» АҚ қауіпсіздік сұрақтарына тиімді халықаралық әдіснама негізінде ерекше көңіл бөледі. Комбинат қызметкерлерінің мүддесі ұжымдық келісім-шартпен қорғалады. Қала түзуші кәсіпорынның техникалық жағдайы орташа деп бағаланады.

Дөң тау-кен байыту комбинатының жалпы Хромтау қаласының өндіріс көлеміндегі үлесі 95 %-дан астам құрайды, 2022 жылы қаланың өнеркәсіптік өнім көлемі 138 449,9 млн. теңге құраса, оның 135 410,1 млн. теңгесі тау-кен өнеркәсібі болып табылады.

Сурет 2 – Хромтау моноқаласының әлеуметтік-экономикалық даму жағдайы
Ескерту – [9] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Хромтау қаласының экономикалық инфрақұрылымының дамуы жақсы деңгейде деп бағаланады. 2009 жылы кірпіш зауыты, 2015 жылы сүт өнімдерін өндіретін «Агрофирма Тау» ЖШС және 2022 жылы асфальт («Сапалы асфальт» ЖШС) және бетон зауыттары («Garysh beton» ЖШС) ашылып, табысты қызмет етіп жатыр.

Көлік коммуникацияларының жағдайы 85 % жақсы деп бағаланады. E.R.G. компаниясының «Туған қала» жобасының аясында қала ішілік жолдарға жыл сайын жөндеу жұмыстары жүргізіліп отырады. Хромтау қаласы бойынша 88 көшенің 85 % асфальтталған.

Қазақстанның моноқалаларына тән мәселенің бірі инфрақұрылымның тозуы Хромтау қаласы үшін де өзекті болып келеді. Хромтау қаласы бойынша жылумен жабдықтау желілерінің ұзындығы 99,6 км құрайды, оның тозуы – 51 %, орталық қазандықтардың тозуы – 30 %, қаланың сумен жабдықтау желілерінің ұзындығы 187,2 км, тозуы – 55 %, электрмен жабдықтау желілерінің жалпы ұзындығы 101,2 км құраса, оның тозуы – 45 %, кәріз желілерінің ұзындығы 16,4 км, ал тозу деңгейі 80 % құрайды. Қазіргі таңда Хромтау ауданы 100 % жарықтандырылған.

Хромтау қаласында кәсіпкерлікті қолдау жүйесі жеткілікті дамыған. Республикалық деңгейде жүзеге асырылған мемлекеттік бағдарламалар – «Бизнестің жол картасы-2025», «Нұрлы жер», «Еңбек», т.б. аясында бірқатар бизнес субъектілері қосылып, өз қызметін жандандыра алды. Хромтау қаласының бизнес субъектілері грант, субсидия, кепілдендірілген несие, микрокредит алушылар арасында белсенді болып табылады [8; 10; 11]. Бүгінгі күні Хромтау қаласында 2000-нан астам белсенді бизнес субъектілері жұмыс жасайды.

Хромтау қаласының төртінші деңгейлі бюджет бойынша салық түсімдері соңғы 3 жылда 120-176 млн. теңге көлемінде құрайды. Салық базасын кеңейту бойынша жұмыстар белсенді жүргізіледі.

Хромтау қаласын арнайы қолдау жүйесі ретінде моноқалаларды дамыту бағдарламасы мен «Өркен» өңірлік бағдарламасы болып табылады. «Өркен» өңірлік бағдарламасының мақсаты - Хромтау моноқаласындағы кәсіпкерлікті әрі қарай дамыту, соның ішінде ірі кәсіпорындардың айналасына шағын және орта бизнестің белдеуін құру мақсатында жеңілдетілген 3 % мөлшермен 30,0 млн. теңгеге дейін бизнес субъектілерін несиелеу болып табылады. Бүгінгі таңда «Өркен» бағдарламасы бойынша Хромтау қаласынан 4 жоба мақұлданды, олар – клинингтік қызмет көрсету, кемпинг, арнайы техника және су шығару цехын ашу бойынша жобалар. Ал 21 жоба екінші деңгейлі оператор «Банк РБК» АҚ және «БанкЦентрКредит» АҚ Хромтау филиалдарымен бағалануда. Инвестициялық жобаларға 5 жылға, айналым қаражатын толықтыруға 3 жылға несие беру қарастырылған. Бұл бағдарламаның артықшылығы салалық шектеуі жоқ.

Көптеген елдердің, оның ішінде Қазақстанның тәжірибесі көрсетіп отырғандай, экономикалық дағдарыс, ресурстардың сарқылуы немесе қала тұзуші кәсіпорынның тоқтап қалуы кезінде моноқала үшін салдарлары өте қауіпті болып саналады. Хромтау қаласы ТМД, әлем бойынша жоғары сапалы хромит өндіру бойынша басты монополиялық орталық болып табылады [12; 13; 14].

Жоғарыда келтірілген талдауды негізге ала отырып, Хромтау қаласының тұрғындарына сауалнама әдісі арқылы «Ақылды қала» рейтингісі бойынша зерттеу жүргізілді. Сауалнама үлгілері қала тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсарту үшін өмірлік маңызы бар «ақылды қаланы» дамытуға өз үлестерін қосуға дайын екендігін көрсетеді [15].

Сауалнама функциясы қаладағы нақты процестерді қадағалау үшін тұрғындар арасында белсенді түрде жүргізілді. Сауалнама ғылыми зерттеулердің бағыттарына, сондай-ақ мақсатына, кеңістіктік және уақыттық параметрлеріне, жүзеге асырылу ауқымына және деңгейіне байланысты жіктелді. Сауалнама халықтық қадағалауға бағытталғандықтан, қаладағы жаңа мүмкіндіктерді анықтауға, оларды жүзеге асырудың жағдайларын қамтамасыз етуге, мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асуына тікелей қатысты болатындығы тиімді болып көрінеді. Алынған нәтижелер қаланың цифрлық дамуына бағытталған ұсыныстары негіз бола алады. Бұл сауалнама анализсіз жасауға, халықтың мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырылуына конструктивті рөл ойнауға және жаңа рационалды әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

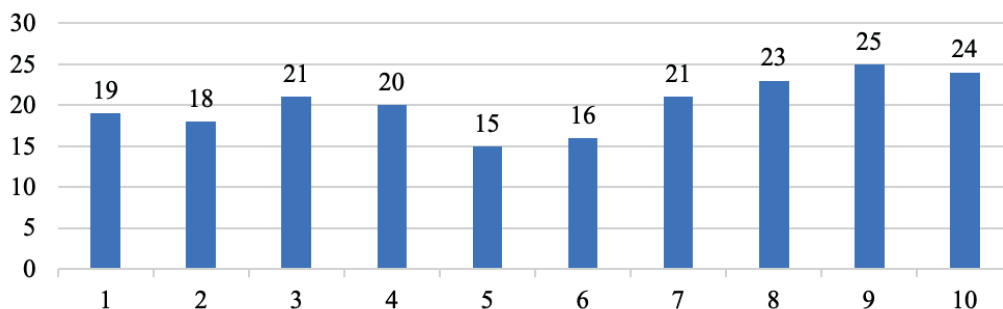
Зерттеу барысында қала тұрғындарынан «Google Forms» бағдарламалық жасақтамасы арқылы 202 тұрғынның берген жауабы жинақталды. Қалалық цифрландыру деңгейін бағалау үшін «Ақылды қала» тұжырымдамасының негізгі алты идеясы бойынша 4-кестедегідей сұрақтар қойылды.

Кесте 4 – Хромтау қаласы тұрғындарының «Ақылды қала» рейтингісі бойынша жүргізілген сауалнама сұрақтары

№	Сауалнама сұрақтары
1.	Хромтау қаласында Адамдарға қолайлы орта қалыптастыруға байланысты қаланың әр түрлі бағыттарына қол жетімділікке мүмкіндік беретін мобилді шешімдер жүзеге асырылуда деп ойлайсыз ба?
2.	Хромтау қаласы тұрғындарының қажеттіліктеріне сәйкес тиімді әлеуметтік орта қалыптастырылды деп ойлайсыз ба?
3.	Хромтау қаласындағы «Ақылды қала» құрудағы тұрғындардың қоршаған ортаны қорғауға байланысты экологиялық мәдениеті қанағаттанарлық па?
4.	«Ақылды қала» бойынша цифрлық экономикалық дамуды, кәсіпкерлікті, жұмыспен қамту нарығын, туризмді және инвестицияларды жұмылдыру қандай деңгейде деп ойлайсыз?
5.	Жаңа IT-технологияларды көптеп енгізу негізінде еңбек өнімділігін арттыру деңгейіне қандай баға бересіз?
6.	Хромтау қаласындағы жергілікті атқарушы органдардың халықпен тығыз қарым-қатынас орнатуына, яғни мемлекеттік органдардың ашықтығына қандай баға бересіз?
Ескерту – автормен құрастырылған	

Ақылды қалалардың рейтингісін анықтау бақылау құралдары мен әдістері мониторинг жүргізілетін қызмет саласына байланысты өзгеріп отырады. Алайда, Біз ең кең таралған онлайн сауалнама әдісін пайдаланып, Хромтау қаласының тұрғындары арасында онлайн сауалнама жүргізу арқылы олардың өмір сапасының жаңа индикаторларының жаңа үлгісін құруға тырыстық. Бұл «Ақылды қала» жобалары үшін қалалық қоршаған ортаны бақылауда маңызды рөл атқарады.

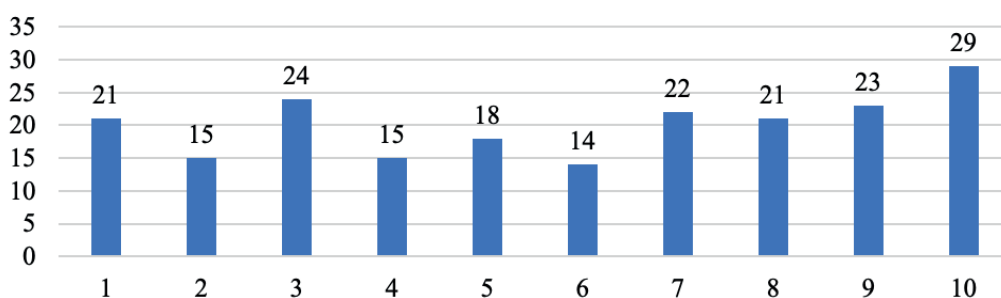
Сауалнама 10 баллдық шкала түрінде бағалау арқылы жүзеге асты. Сондай-ақ, сауалнамала жүргізу барысында қала тұрғындары белсенділік танытты. Біздің зерттеуімізге байланысты сауалнамаға нәтижелері айтарлықтай ерекшеленіп, қаланың ақылдығын анықтауда айтарлықтай әсер етті. Оның нәтижесі төмендегі 3-8 суреттерде көрсетілген.

Сурет 3 – Сауалнаманың «Адамдарға қолайлы орта» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі

Ескерту – авторлармен құрастырылған

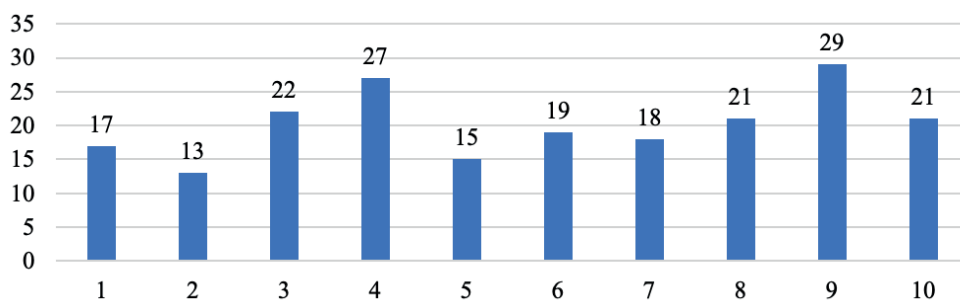
Сауалнаманың «Адамдарға қолайлы орта» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 9.4 %, 2 балл – 8.9 %, 3 балл – 10.3 %, 4 балл – 9.9 %, 5 балл – 7.4 %, 6 балл – 7.9 %, 7 балл – 10.3 %, 8 балл – 11.3 %, 9 балл – 12.3 %, 10 балл – 11.8 % құрады (Сурет 3).

Сурет 4 – Сауалнаманың «Әлеуметтік орта» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі

Ескерту - авторлармен құрастырылған

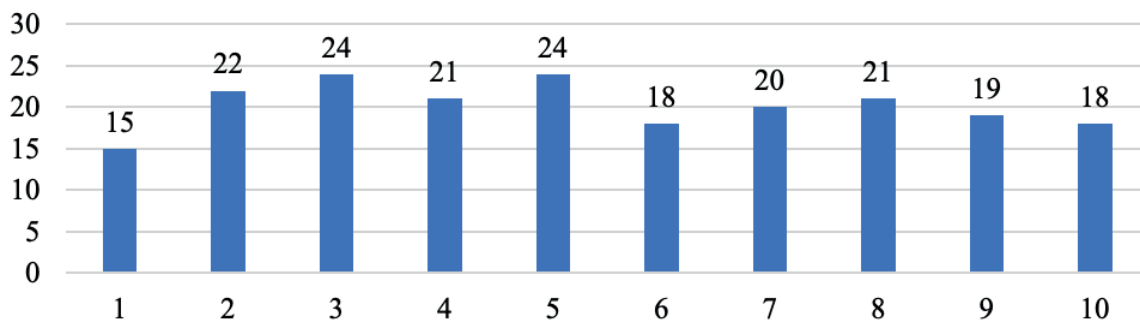
Сауалнаманың «Әлеуметтік орта» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 10.3 %, 2 балл – 7.4 %, 3 балл – 11.8 %, 4 балл – 7.4 %, 5 балл – 8.9 %, 6 балл – 6.9 %, 7 балл – 10.8 %, 8 балл – 10.3 %, 9 балл – 11.3 %, 10 балл – 14.3 % құрады (Сурет 4).

Сурет 5 – Сауалнаманың «Экологиялық мәдениет» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі

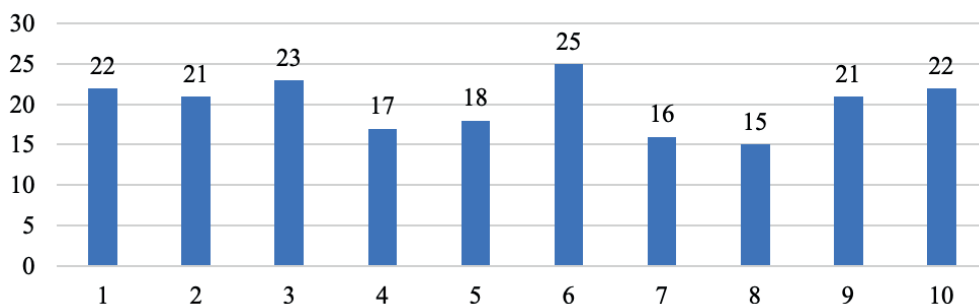
Ескерту – авторлармен құрастырылған

Сауалнаманың «Экологиялық мәдениет» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 8.4 %, 2 балл – 6.4 %, 3 балл – 10.8 %, 4 балл – 13.3 %, 5 балл – 7.4 %, 6 балл – 9.4 %, 7 балл – 8.9 %, 8 балл – 10.3 %, 9 балл – 14.3 %, 10 балл – 10.3 % құрады (Сурет 5).

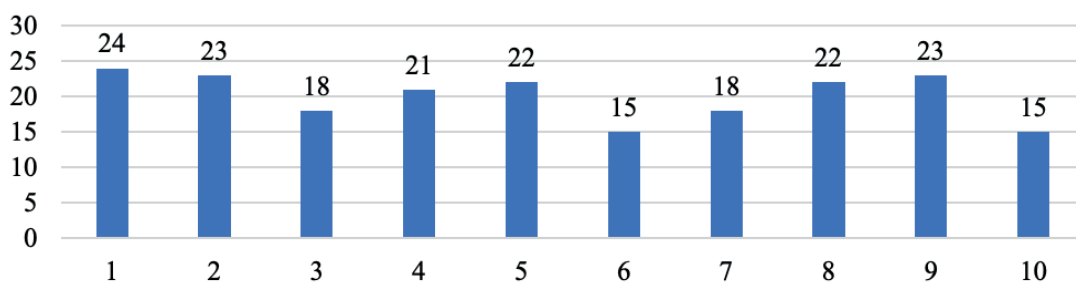
Сурет 6 – Сауалнаманың «Цифрлық экономика» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі
 Ескерту – авторлармен құрастырылған

Сауалнаманың «Цифрлық экономика» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 7.4 %, 2 балл – 10.8 %, 3 балл – 11.8 %, 4 балл – 10.3 %, 5 балл – 11.8 %, 6 балл – 8.9 %, 7 балл – 9.9 %, 8 балл – 10.3 %, 9 балл – 9.4 %, 10 балл – 8.9 % құрады (Сурет 6).

Сурет 7 – Сауалнаманың «IT-технологиялар» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі
 Ескерту – авторлармен құрастырылған

Сауалнаманың «IT-технологиялар» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 10.8 %, 2 балл – 10.3 %, 3 балл – 11.3 %, 4 балл – 8.4 %, 5 балл – 8.9 %, 6 балл – 12.3 %, 7 балл – 7.9 %, 8 балл – 7.4 %, 9 балл – 10.3 %, 10 балл – 10.8 % құрады (Сурет 7).

Сурет 8 – Сауалнаманың «Тиімді мемлекеттік басқару» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі
 Ескерту – авторлармен құрастырылған

Сауалнаманың «IT-технологиялар» бағыты бойынша қойылған сұрағының нәтижесі бойынша 1 балл – 11.8 %, 2 балл – 11.3 %, 3 балл – 8.9 %, 4 балл – 10.3 %, 5 балл – 10.8 %, 6 балл – 7.4 %, 7 балл – 8.9 %, 8 балл – 10.8 %, 9 балл – 11.3 %, 10 балл – 7.4 % құрады (Сурет 8).

Сонымен қатар, Хромтау қаласындағы «Smart city» тұжырымдамасына сәйкес іс-шараларға қатысты қала тұрғындары тарапынан «қанағаттанарлық», «білім беру саласына көп көңіл бөлу керек», «жоқтың қасы, жетілдіру керек», «ашықтықты жетілдіру керек» деген сынды пікірлер қалыптасты.

Жоғарыдағы сауалнамаларды нәтижесінде Хромтау қаласының «Ақылды қала» тұжырымдамасының негізгі идеясының элементтері бойынша ақылдылық көрсеткішін анықтау барысында келесідей формуланы негізге алдық. Төменде мысалдары келтірілген.

$$r_{xy} = \frac{\sum(x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \times (y_i - \bar{y})^2}} \quad (1)$$

мұндағы, \bar{x}_i – баллдық шкала түріндегі бағалаудың X айнымалысының мәні;

\bar{y}_i – «Ақылды қала» тұжырымдамасының негізгі идеяларының Y айнымалысының мәні;

\bar{x} – баллдық шкала түріндегі бағалаудың X айнымалысы үшін орташа арифметикалық мәні;

\bar{y} – «Ақылды қала» тұжырымдамасының негізгі идеяларының Y айнымалысы үшін орташа арифметикалық мәні.

SC коэффициенті -1 мен +1 аралығындағы сызықтық қатынастың жақындығын көрсетеді. Егер SC=-1 болса, онда қалалардың ақылдылығының кері байланысы қалыптасқан, басқаша айтсақ қалада «Ақылды қала» тұжырымдамасының қарқыны баяу жүргізілгенін білдіреді. SC=0 болса, онда қалалардың ақылдылық байланысы мүлдем жоқ деген сөз, яғни қала «Ақылды қала» санатына жатпайды. Ал егер SC=1 болса, онда қалалардың ақылдылығының оң қатынасы анықталады.

Есептеу нәтижесі барлық уақытта (-1:1) аралығындағы мәндерге ие болады. Хромтау қаласының ақылдылық коэффициентін анықтау барысындағы сауалнама қорытындысы нақты мәндермен анықталды. Сауалнама мәндері көрсеткендей, респонденттер келесідей «ақылды қала» компоненттеріне басымдық береді (Кесте 5).

Кесте 5 – Хромтау қаласы тұрғындарының «Ақылды қала» рейтингісі бойынша жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша ақылдылық коэффициентінің мәні

Көрсеткіштер	Мәні
Адамдарға қолайлы орта – Қо	0.60175718
Әлеуметтік орта (ақылды қоғам) – Әо	0.504012281
Экологиялық мәдениет – Әм	0.441762021
Цифрлық экономика – Цэ	-0.11710057
IT-технологиялар – IT	-0.200185443
Тиімді мемлекеттік басқару – тМб	-0.437128261
Ақылды қала – SC	0.793145742
Ескерту – авторлармен құрастырылған	

Осыған орай, Хромтау қаласы тұрғындарының әл-ауқатын жақсартудың маңыздылығын атап өтіп, қаланың ақылдылық коэффициенті – 0.793145742 мәніне тең болды. Ал ол Хромтау қаласының «ақылды қала» тұжырымдамасының орындалу барысы қарқынды жүргізілуде дегенді білдіреді.

Бүгінде имиджді өзгерту және инвестициялар тарту мақсатында өнеркәсіптік моноқаланы ребрендинг жүргізу мәселесі ерекше өзекті болып отыр [16]. Моноқалаларды қолдаудың халықаралық тәжірибесінде сұранысқа ие өнімді шығару мақсатында әртараптандыру және «жана бизнес» құру бар. Моноқаланың брендин қалыптастыру тәсілінің Хромтау қаласы үшін инновациялық орталық және экономикалық орталық ретінде нұсқалары тиімді болады деп санаймыз. Дуалды оқыту жүйесін дамыту бойынша Дөң тау-кен байыту комбинаты мен Хромтау тау-кен жоғары колледжі тығыз байланыста жұмыс жасайды.

Бұл біздің жағдайымызда моноқаланы жаңа, перспективалы бағыттар мен қызмет салаларының пайдасына ребрендинг жасау арқылы мүмкін болады. Имидждік міндеттерді жүзеге асыру жалпы экономикалық сауықтыру және моноқалаларды мемлекеттік қолдаусыз мүмкін емес, сонымен бірге, бұл брендті қалыптастыру және нығайту бойынша жұмыс монотерриториялардың экономикалық жандануына негіз бола алады [17].

ҚОРЫТЫНДЫ

Хромтау қаласының көлік-логистикалық әлеуеті, географиялық орналасуы, шикізат қорының болуы, облыс орталығына жақын орналасуы, т.б. қолайлы шарттардың болуы моноқаланы одан әрі дамыту және қолдау мақсатында төмендегі шараларды жүзеге асыруды ұсынамыз:

- қаланың экономикалық жағдайын, әлеуетін зерттеу (халықтан сұраулар, кәсіпкерлермен фокус-топ жұмысы, т. б. сандық және сапалық зерттеулер жүргізу);

- моноқаладағы қала түзуші кәсіпорынның шекті әлеуеті жағдайында экономиканы әртарапандыру (қаланың орналасу орны, адам капиталы, кәсіпкерлікке қолайлылығы);

- қала тұрғындары арасында кәсіпкерлік қызметті белсенді дамыту (кәсіпкерлікке жеңілдікпен несиелер беру, ҚР заңнамасына сәйкес салықтық және басқа да міндеттемелерді орындау кезінде кәсібін жаңа бастаған кәсіпкерлерді тегін консультациялық сүйемелдеу, олардың жергілікті мемлекеттік сақтық алуға қатысуын оңайлату шаралары және басқалар);

- моноқалалардағы халықтың миграциялық көңіл-күйін және әлеуметтік әл-ауқатын зерттеу (халықтың әлеуметтік мәселелерін, моноқалалардың әлеуметтік тартымдылығын зерттеу);

- тууды және басқа жерлерден жастардың келуін ынталандыратын әлеуметтік шаралардың жеке пакетін енгізу (жеңілдетілген ипотекалық несиелеу, мамандық бойынша жұмыс ұсыну, жалақыға үстемеақы коэффициенті, жас отбасыларға арналған ана капиталы және басқалар);

- «Дипломмен ауылға!» бастамасына моноқалаларды кірістіру;

- моноқаланың транзиттік әлеуетін дамыту мақсатында тиімді көліктік логистикалық инфрақұрылым құру жөніндегі жобаларды іске асыру;

- «Халық қатысатын бюджет» жобасын тиімді жүзеге асыру;

- Хромтау қаласының брендін, имиджін инвесторлар үшін танымал болу үшін қалыптастыру.

Жалпы Қазақстан Республикасындағы моноқалаларды дамыту бағыты халықтың неғұрлым қолайлы өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін шығындарды азайтуға және қаладағы жалпы әлеуметтік-экономикалық және экологиялық жағдайды жақсартуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Assanova G. B., Nurseitova G. B. Analysis of programs for the development of singleindustry towns in the Republic of Kazakhstan // *Central Asian Economic Review*. – 2022. – № 1(142). – P. 73-85. – DOI 10.52821/2789-4401-2022-1-73-85.

2. Моногорода Казахстана: методические основы оценки состояния и направления развития / Под ред. Н. К. Нурлановой. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2014. – 256 с.

3. Исаков Г. Ж., Омирзакова Н. Н. Анализ современного состояния проблем социально-экономического развития моногородов Казахстана // *Наука и мир*. – 2016. – № 3-2(31). – С. 23-25.

4. Sayimova M. D., Duisenbaeva B. B., Demeuova G. K. Problems of development of Kazakhstan monodies // *Statistics, Accounting and Audit*. – 2019. – № 2(73). – P. 159-164.

5. Кайгородцев А. А. Проблемы социально-экономического развития моногородов Казахстана // *Россия: тенденции и перспективы развития: Ежегодник, Курск, 4-5 июня 2021 года*. – Москва: Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2021. – № 16(2). – С. 852-854.

6. Иванова, М. В. Основные направления государственной политики в области экономической поддержки моногородов // *Государственное и муниципальное управление. Ученые записки*. – 2019. – № 3. – С. 268-276. – DOI: 10.22394/2079-1690-2019-1-3-268-276.

7. Омаркожаева А. Н., Абибаева М. Д. Проблемы эффективного функционирования моногородов в Республике Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2016. – № 2. – С. 61-64.
8. Егорова Н. Н. Ребрендинг промышленного моногорода как основа его стратегического развития // Учим управлять и учимся управлять: Сборник научных трудов по материалам 5 Научно-практической конференции школьников, студентов и преподавателей. – Кемерово: Кузбасский государственный технический университет имени Т. Ф. Горбачева, 2019. – С. 61-64.
9. Қауымдастықтың жеке елдерінің негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері [Электронный ресурс] // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [web-портал]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (Дата обращения: 24.04.2023).
10. Al-Shboul M., Mhafzah T. The use of Scopus database in academic research: A review // Journal of Information Science Theory and Practice. – 2017. – № 5(2). – P. 62-73.
11. Han X., Li Y., Yang Y. Bibliometric analysis of research on regional marketing: A case study of Scopus database // Journal of Industrial Engineering and Management Science. – 2020. – № 3(1). – P. 10-22.
12. Koroušić Seljak B., Podgornik B. Bibliometric study of marketing research publications in Scopus // Journal of Business Research. – 2017. – № 78. – P. 160-170.
13. Raviv T., Shoham A. Mapping the intellectual structure of strategic management research: A bibliometric study of the Strategic Management Journal, 1980-2014 // Strategic Management Journal. – 2017. – № 38(1). – P. 179-191.
14. Ružić K., Šimić I. Bibliometric analysis of research on destination branding: A review of publications in the Scopus database // Journal of Vacation Marketing. – 2016. – № 22(2). – P. 195-208.
15. Wang L., Zhang T. Bibliometric analysis of research on green marketing: A review of publications in the Scopus database // Journal of Cleaner Production. – 2019. – № 210. – P. 745-756.
16. Zou P., Li J. Bibliometric analysis of research on city branding: A review of publications in the Scopus database // Journal of Place Management and Development. – 2016. – № 9(1). – P. 4-20.

REFERENCES

1. Assanova, G. B. and Nurseitova, G. B. (2022). Analysis of programs for the development of singleindustry towns in the Republic of Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*, 1(142), 73-85, DOI: 10.52821/2789-4401-2022-1-73-85.
2. Nurlanova, N. K. (Eds.). (2014). *Monogoroda Kazahstana: metodicheskie osnovy ocenki sostoyaniya i napravleniya razvitiya*. Institut ekonomiki KN MON RK, Almaty, 256 p. (In Russian).
3. Isakov, G. Zh. and Omirzakova, N. N. (2016). Analiz sovremennogo sostoyaniya problem social'no-ekonomicheskogo razvitiya monogorodov Kazahstana. *Nauka i mir*, 3-2(31), 23-25 (In Russian).
4. Sayimova, M. D., Duisenbaeva, B. B. and Demeuova, G. K. (2019). Problems of development of Kazakhstan monodies. *Statistics, Accounting and Audit*, 2(73), 159-164.
5. Kajgorodcev, A. A. (2021). Problemy social'no-ekonomicheskogo razvitiya monogorodov Kazahstana. *Rossiya: tendencii i perspektivy razvitiya: Ezhegodnik, Kursk*, 4-5 iyunya 2021 goda, 16(2), 852-854 (In Russian).
6. Ivanova, M. V. (2019). Osnovnye napravleniya gosudarstvennoj politiki v oblasti ekonomicheskoy podderzhki monogorodov. *Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie. Uchenye zapiski*, 3, 268-276, DOI: 10.22394/2079-1690-2019-1-3-268-276 (In Russian).
7. Omarkozhaeva, A. N. and Abikaeva M. D. (2016). Problemy effektivnogo funkcionirovaniya monogorodov v Respublike Kazahstan. *Problemy agrorynka*, 2, 61-64 (In Russian).
8. Egorova, N. N. (2019). Rebranding promyshlennogo monogoroda kak osnova ego strategicheskogo razvitiya. *Uchim upravlyat' i uchimsya upravlyat': Sbornik nauchnyh trudov po materialam 5 Nauchno-prakticheskoy konferencii shkol'nikov, studentov i prepodavatelej. Kuzbasskij gosudarstvennyj tekhnicheskij universitet imeni T. F. Gorbacheva, Kemero*, 61-64 (In Russian).

9. Kauymdastyktyн zheke elderinin negizgi aleumettik-ekonomikalyk korsetkishteri. (2021). Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved April 24, 2023, from <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (In Kazakh).

10. Al-Shboul, M. and Mhafzah, T. (2017). The use of Scopus database in academic research: A review. *Journal of Information Science Theory and Practice*, 5(2), 62-73.

11. Han, X., Li, Y. and Yang, Y. (2020). Bibliometric analysis of research on regional marketing: A case study of Scopus database. *Journal of Industrial Engineering and Management Science*, 3(1), 10-22.

12. Koroušić Seljak, B. and Podgornik, B. B. (2017). Bibliometric study of marketing research publications in Scopus. *Journal of Business Research*, 78, 160-170.

13. Raviv, T. and Shoham, A. (2017). Mapping the intellectual structure of strategic management research: A bibliometric study of the *Strategic Management Journal*, 1980-2014. *Strategic Management Journal*, 38(1), 179-191.

14. Ružić, K. and Šimić, I. (2016). Bibliometric analysis of research on destination branding: A review of publications in the Scopus database. *Journal of Vacation Marketing*, 22(2), 195-208.

15. Wang, L. and Zhang, T. (2019). Bibliometric analysis of research on green marketing: A review of publications in the Scopus database. *Journal of Cleaner Production*, 210, 745-756.

16. Zou, P. and Li, J. (2016). Bibliometric analysis of research on city branding: A review of publications in the Scopus database. *Journal of Place Management and Development*, 9(1), 4-20.

OPPORTUNITIES FOR TERRITORIAL MARKETING IN THE DEVELOPMENT OF THE SINGLE-INDUSTRY TOWN OF KHROMTAU

N. B. Shurenov¹, N. A. Tovma^{1*}, M. D. Saimova²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Aktobe State University named after K. Zhubanov, Aktobe, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the state of socio-economic development of the city of Khromtau, the only single-industry town with high potential in the Aktobe region, and use marketing opportunities in further development

Methodology – general scientific research methods, such as analysis, comparison, generalization Uniqueness/ value of the study.

Originality / value of the research. It can be used in the development of a roadmap for the development of the region, a comprehensive development plan by socio-economic assessment of the pace of development of the monotown Khromtau.

Findings. As a result of the study, based on the results of the study of the socio-economic state of the monotown of Khromtau, it was determined that the economic, social sphere, and infrastructure situation are at an average level. Chromite ore mined and exported to Khromtau is competitive in the world due to its rich ore content and has special properties of the hardest chemical element. Chrome ore makes the city of Khromtau a potential monotown for the coming decades. Nevertheless, the production left over from Soviet times and the level of deterioration of some infrastructure facilities in the city remains high. Despite the large-scale work in this direction, in general, there are common problems characteristic of single-industry towns in Kazakhstan. The main goal of the development of single-industry towns should be the creation of new industries, improving the level and quality of life of people. Therefore, it is first necessary to create enterprises as a point of growth, and then develop the infrastructure for revenues from these enterprises to the budget. To do this, it is recommended to form the image of a single-industry town.

Keywords: single-industry town, city-forming enterprise, socio-economic indicators, infrastructure condition, investment opportunities, territorial marketing, branding.

Acknowledgments: This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (BR18574200 «The revival of monotowns in the conditions of the creation of New Kazakhstan based on territorial marketing»).

ВОЗМОЖНОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА В РАЗВИТИИ МОНОГОРОДА ХРОМТАУ

Н. Б. Шуренов¹, Н. А. Товма^{1*}, М. Д. Сайымова²

¹Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

²Актюбинский государственный университет имени К. Жубанова, Актюбе, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – проанализировать состояние социально-экономического развития города Хромтау, единственного моногорода с высоким потенциалом в Актюбинской области, и использовать маркетинговые возможности в дальнейшем развитии

Методология – общенаучные методы исследования, такие как анализ, сравнение, обобщение, анкетирование и математическое моделирование.

Оригинальность / ценность исследования. Может применяться при разработке дорожной карты, комплексного плана развития для формирования имиджа региона посредством социально-экономической оценки темпов развития моногорода Хромтау.

В результате исследования по итогам изучения социально-экономического состояния моногорода Хромтау было определено, что экономическая, социальная сфера, инфраструктурная ситуация находятся на среднем уровне. Хромитовая руда, добываемая и экспортируемая в г. Хромтау, конкурентоспособна в мире из-за богатого содержания руды и обладает особыми свойствами самого твердого химического элемента. Хромовая руда делает город Хромтау потенциальным моногородом на ближайшие десятилетия. Тем не менее, производство, оставшееся с советских времен, и уровень износа некоторых инфраструктурных объектов в городе остается высоким. Несмотря на проведение масштабных работ в этом направлении, в целом возникают общие проблемы, характерные для моногородов Казахстана. Главной целью развития моногородов должно стать создание новых производств, повышение уровня и качества жизни людей. Поэтому сначала необходимо создать предприятия как точку роста, а затем развивать инфраструктуру для поступлений от этих предприятий в бюджет. Для этого рекомендуется формировать имидж моногорода.

Ключевые слова: моногород, градообразующее предприятие, социально-экономические показатели, состояние инфраструктуры, инвестиционные возможности, территориальный маркетинг, брендинг.

Благодарность: Статья подготовлена по программе BR18574200 «Возрождение моногородов в условиях создания Нового Казахстана на основе территориального маркетинга» в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Шуренов Нурсултан Бекетович – аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: nursultan.shurenov@kaznu.edu.kz

Товма Наталия Александровна – PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, «Бизнес – технологиялар» кафедра меңгерушісінің ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: nataliya-tovma@mail.ru*

Сайымова Мейрамкул Дулаткызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы, email: 77mika-07@mail.ru, ORCID: 0000-0003-4089-1777

MPHTI 06.56.21

JEL Classification: O15; J44

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-107-122>

МАШИНА ЖАСАУ САЛАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ: ҮНЕМДІ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ

Н. Н. Нұрмұхаметов^{1*}, Ж. Б. Кинашева², Н. Т. Шайкенова¹

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зертеу университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

²Қазақ Еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты – жаһандық өзгерістер жағдайында машина жасау саласының қызметінің тиімділігін арттыруда үнемді және цифрлық технологияларды іске асырудың негізгі қағидаттарын қарастыру.

Зерттеу әдістері – зерттеу барысында ұсыныстарды негіздеу жүйелік талдау әдістерін, сондай-ақ ғылыми танымның жалпы әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы салыстырмалы тәсілсіз және үнемді және цифрлық технологиялардың негізгі принциптерін анықтамай, ірі кәсіпорындардың экономикалық қызметі олардың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алмайтындығында. Демек, өндірістік процестің ұйымдастырылуы мен тиімділігін қамтамасыз етуде үнемді және цифрлық технологияларды пайдалануға көп көңіл бөлу керек.

Мақалада жаппай, үнемді және автоматтандырылған өндіріс экономикасының тиімділігіне салыстырмалы талдау жасалды, бүгінгі шындықты ескере отырып, өнеркәсіптік кәсіпорындар қызметіндегі бизнес-процестерді дамытудағы кемшіліктер мен проблемалар атап өтілді.

Зерттеу нәтижелері. Авторлар Мемлекеттік бағдарламалар мен машина жасау саласын дамыту стратегиясы контекстінде үнемді және цифрлық технологияларды дамытудың негізгі бағыттарын ұсынды. Атап айтқанда, үнемді және цифрлық технологияларды енгізудің тиімділігі кәсіпорындардың қызметін субсидиялау есебінен негізгі өндірістің өндірістік инфрақұрылымын дамытуға байланысты. Микро және макро ортаны ескере отырып, машина жасау саласының кәсіпорындары үшін үнемді экономика қағидаттарын енгізудің негізгі шарттары атап өтілді.

Келесі көрсеткіштерге талдау және бағалау жүргізілді: үнемділік индексі, үнемді технологияларды енгізу бойынша оқудан өткен қызметкерлердің үлесі, еңбекті оңтайландыру бойынша енгізілген бастамалардың үлесі, қағаз құжат айналымының қысқару серпіні және өндіріс тиімділігін анықтау мақсатында өндірістік циклды автоматтандыру үлесі.

Зерттеу нәтижелерін жүйелеп, талдай отырып, сандық экономиканың шындығына бейімделу жағдайында машина жасау саласындағы кәсіпорындардың тұрақты даму векторларына сүйенгіміз келеді.

Ірі кәсіпорындардың қызметінде үнемді және цифрлық технологияларды қолдану негізінде бизнес-процестерді дамыту бойынша тұжырымдар жасалды.

Түйін сөздер: үнемді экономика, цифрлық экономика, машина жасау кәсіпорындары, өндірістік шығын, өндірістік цикл, бизнес-процестер.

КІРІСПЕ

Қазіргі экономикалық дамудың ерекшеліктері машина жасау саласы алдында тұрған ауқымды сын-қатерлердің болуымен ерекшеленеді. Бұл проблемаларды жан-жақты зерттеу және шешу ірі бизнес субъектілерінің инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру үшін қажетті тетіктер мен құралдарды құрумен шектелмейді. Жаһандық тұрақсыздық жағдайында экономикалық серпіліске ықпал ететін инновациялық және технологиялық жаңғыртуға бағытталған үнемді технологияларды және өндірісті цифрландыруды пайдалана отырып, машина жасау саласының құрылымын нақты трансформациялау қажет.

Ғылыми мақаланың гипотезасы жаппай, үнемді және цифрлық өндірістің салыстырмалы сипаттамасы негізінде цифрлық экономика жағдайында үнемді технологиялар мен автоматтандырылған жүйені қолданудың негізгі қағидаларын анықтау болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі машина жасау саласының тұрақты даму векторларының ұсынылған құрылымына сәйкес жасалған. Оларға мыналар жатады: үнемді экономика қағидаттары негізінде машина жасау кәсіпорындарының қызметін трансформациялау үнемді технологиялар әдістері мен дамудың цифрлық векторын пайдалануға дайын өндірістік қызметтің ауқымы мен түрлерін кеңейту.

Әдебиетке шолу. Ғылыми әлемде «үнемді өндіріс», «оңтайлы өндіріс», «икемді өндіріс» және «цифрлық экономика» ұғымдары кең таралған. Жасыл экономиканың негізгі принциптерін зерттей отырып, көптеген ғалымдар оның дамуына жасыл технологияларға инвестициялау ықпал ететінін атап көрсетеді [1]. Мақала жазу шеңберіндегі зерттеу нәтижелерінің теориялық-тұжырымдамалық негізі ғалымдардың ірі кәсіпорындардың қызметіндегі үнемді және цифрлық технологиялардың әсерінің нәтижелілігі мәселесін зерттеу саласындағы ғылыми еңбектері болды, бұл машина жасау саласы кәсіпорындары циклінің қарқынды өндірісіне тән ең аз уақыт жұмсай отырып [2], жаңа технологияларды енгізу негізінде [3], өндірістің кеңейтілген ауқымында инновациялық өнімді барынша шығаруды болжайды. 1991 жылға дейін Қазақстанда 1800-ге жуық ірі және Орта машина жасау кәсіпорындары болған. Қазіргі уақытта олардың саны негізінен машина жасау өнімдерін шығаратын 480 кәсіпорынға дейін азайды, ал басқалары өндірісін толығымен тоқтатты немесе аймақтық шеберханаларға айналды [4]. Машина жасау саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жетілдіру мақсатында дамыған елдердің тәжірибесі негізінде олардың инновациялық дамуына ықпал ететін Қазақстан Республикасының ірі өнеркәсіптік корпорацияларының (КСО) КӨЖ моделін қалыптастыруды ұсынады [5].

Цифрландыру жағдайында машина жасау саласының өндіріс процесіне бизнес-процестердің қарқындылық факторларына әсер ететін [6] үнемді экономика құралдарын енгізуге ғылыми қызығушылық айқын байқалады. Қарастырылып отырған сұрақ бойынша жүргізілген зерттеулер нәтижелері оң болып табылады.

Қазақстандық авторлардың пікірінше, қазақстандық машина жасаудың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін таяу келешекте оның өніміне сұранысты тудыратын оның негізгі факторлары, саланың жеке өндірістік аппаратын отандық, сонымен қатар бәсекеге қабілетті машина жасау өнімін, ең алдымен ғылымды қажетсінетін салаларда шығару үшін жағдай жасау мақсатында импорттық техника базасында техникалық қайта жарақтандыру және кешенді жаңғырту қажет [7]. Интернет ресурстар арқылы 67-ден астам шетелдік ғалымдар мен тәжірибелі мамандардың жарияланымдары (ғылыми мақалалар, монографиялар, оқу құралдары және т. б.) үнемді экономика қағидаттарын және өндірістегі шығындардан құтылу механизмін [8] қарастыру контекстінде анықталды, бұл машина жасау саласындағы кәсіпорындардың қызметін басқару жүйесінде айтарлықтай қолданылып жүр. Үнемді өндіріс құралдарының сипаттамасы, сондай-ақ оларды енгізудің негізгі тәсілдері ғылыми және кәсіби әдебиеттерде кеңінен зерттелген және отандық кәсіпорындар бұл құралдарды қолдануға әрекеттер жасаған [9]. Сондықтан, қазақстандық ғылым бұл проблеманы зерделеудің жеткіліксіздігін атап өтіп, отандық машина жасау кәсіпорындары басшыларының машина жасау саласында тиімді бизнес-шешім-

дерді іске асыру мақсатында өндірістік циклде үнемді экономика мен цифрландыру құралдарын тандемде қолдануға мүмкіндіктері бар екендігін атап өтеді.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жаһандық өзгерістер жағдайында машина жасау саласының өндірістік әлеуетін дамыту үнемді технологиялар қағидаттарын іске асырумен тығыз байланысты. Жаппай, үнемді және цифрлық өндірістің негізгі қағидаларын зерттей отырып, әр модельдің өзіндік ерекшелігі бар және өндірісті ұйымдастырудың жалпы технологиялық тәсілдерімен өзара байланысты екенін атап өтуге болады. Айта кету керек, қарастырылып отырған технологиялар тиімді өндірісті дамыту процесін қамтамасыз етеді және бұл өндірістің үш түрінің салыстырмалы сипаттамасымен негізделген (Кесте 1).

Кесте 1 – Жаппай, үнемді және цифрлық өндірістің салыстырмалы сипаттамалары

Жаппай өндіріс экономикасы	Үнемді өндіріс экономикасы	Өндірісті цифрландыру экономикасы
1	2	3
Масштабты үнемдеу	Өнімнің құндылығын құруағыны	Өндірістің икемділігін арттыру
Өндірісті автоматтандыру	Өндірісті автономизациялау	Өндірісті цифрландыру
Партиялар мен және кезектермен өндіру	Өнімді тарту	Халықтың қажеттіліктері қағидаттарын ескере отырып өнім шығару
Жаңа қымбат технологияларды енгізу арқылы жақсарту	Шығындарды жою арқылы жақсарту	Жаппай және үнемді өндіріс принциптерінің үйлесімі
Қоймаларда бөлшектер мен дайын өнімдердің үлкен қорларын сақтау	Қорлардан және тиісінше олармен байланысты шығындардан құтылу	Өндірістен шығарылған, бірақәлі де пайдаланудағы технологиялық өнімқорларының құрылымын түбегейлі өзгерту
Адам (қызметкер) өндіріске бейімделеді	Адамға (қызметкерге) ыңғайлы жағдайлар жасалады	Жобалау және реинжинирингтік еңбек шығындарын азайтады
Конвейерді тоқтату мүмкін емес, өйткені тоқтаудан болатын шығындар үлкен – ақаулы өнімдер келесі кезеңге өтеді	Конвейер қандай да бір мәселетуындаған кезде қажет болған жағдайда тоқтайды. Ақау дереу жойылады	Машина жасау кәсіпорындарының сыни тозуын немесе зақымдануын, конвейер таспасының ақауларын жедел бақылауды анықтайды
Заттарды дұрыс жасау	Дұрыс нәрсені жасау	Жоғары технологиялық өнімдер өндірісі
Өнімді жеткізу мерзімінің ұзақтығы	Жеткізудің орташа деңгейі	Логистиканың автоматтандырылған жүйесі (қою мерзімдері мен жөндеу мерзімдерін қысқарту)
Ескерту – авторлармен құрастырылған		

Қазақстандағы үнемді экономиканың негізгі қағидаттары еңбек әлеуетінің сапасын жақсарту, еңбек өнімділігін арттыру және орнықты дамуды сақтау мақсатында 2013 жылдан бастап іске асырылып келе жатқан «Жасыл экономика» тұжырымдамасында айқындалған.

Тұжырымдама жобаны басқару, тиімділікті басқару және үнемді технологиялар деп аталатын басқару технологияларына негізделген. Олардың барлығы бизнестен шыққан және қазақстандық бизнес жүйесіне сәтті қолданылады.

Машина жасау саласының өндірістік процесіне әсерін бағалаудың кешенді және жүйелі тәсілі үнемді технологиялар қағидаттарының қолданылуы тұрғысынан іс жүзінде маңызды болып табылады.

Ресей авторларының тұжырымдары бойынша, машина жасау саласының қызметін оңтайландыру үшін үнемді процестерді пайдалану келесі тәртіпте ғана мүмкін болады, яғни lean-субъект – үнемді режимде әрекет ететін экономикалық қатынастардың субъектісі болып табылады, немесе, lean- моделін қолдана отырып машина жасау саласын кәсіпорнының басқа сала кәсіпорындарына қатысты бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін инфрақұрылым болып табылады [10].

Сондықтан цифрлық экономиканың негізгі қағидаларын үйлестірілген үнемді технологияларды саналы түрде өндірісте қолдану, бүгінгі таңда олардың мәні мен маңыздылығының жоғары болғандығына

байланысты болып отыр. Ұсынылып отырған болжам бойынша үнемді технологияларды қолданудың негізгі-кәсіпорындардың, біздің жағдайда машина жасайтын ірі кәсіпорындардың үнемді қызмет етуін қамтамасыз ету болып табылады.

Нәтижесінде машина жасау кәсіпорындарының экономикалық қызметін дамытудың маңызды көрсеткіші оның жұмыс істеу тиімділігін экономикалық өлшеу болып табылады.

Өнімнің сапасы, стратегиялық перспективалары және халықаралық тану ірі бизнес субъектілерінің өндірісті тиімді ұйымдастыруына байланысты. Олар машина жасау кәсіпорындарының өндірістік циклды кәсіби басқару, бизнес-процестерді дамытудың ұтымды мінез-құлық үлгілерін ұстану, сондай-ақ инновациялық және инвестициялық белсенділік деңгейін арттыруға байланысты ұзақ мерзімді стратегиялық жоспарларды құру және іске асыру қабілетімен анықталады.

Үнемді технологиялардың тиімділігі машина жасау саласында машина жасау өнімдері нарығында бәсекеге қабілеттілігін көрсетуге, экономикалық лифтерді пайдалануға, ұтқырлықты арттыруға және өздерінің өндірістік басымдықтарын дұрыс тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Үнемді технологиялардың тиімділігі априори ұтымды, ал экономикалық ұтымдылық шығындарды азайтуды және ресурстарды үнемдеуді қамтиды. Бұл тезис осы зерттеудің негізі болып табылады, оның тұжырымдамалық негізі «Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасы» және «Машина жасауды дамытудың 2019-2024 жылдарға арналған Жол картасы (кешенді жоспар)» болып табылады. Дегенмен, жасыл технологияға көшу іс жүзінде негізінен декларативті болып табылады. ЕАЭО елдерінің күш-жігерін біріктіру, интеграцияны күшейту, ЕАЭО-ның жасыл экономикаға көшуінің жалпы стратегиясын әзірлеу жасыл технологияларды пайдалануға көшу үшін қажетті ынталандыру болуы мүмкін [11].

Машина жасау саласында үнемділік қағидаттарын іске асырудың негізгі алғышарттары «мүмкіндік – қажеттілік» байланысын сипаттайтын өндірістік қатынастар шеңберінде шоғырланғанын атап өткен жөн. Сонымен қатар, мүмкіндіктер де, қажеттіліктер де машина жасау кәсіпорындары деңгейінде қарастырылады. Тұтастай алғанда, мүмкіндіктер машина жасау саласының экономикалық жағдайының тұрақтылығына, материалдық-қаржылық базаның жеткіліктілігіне, сондай-ақ адами капитал сапасының тұрақты өсуіне байланысты. Егер үнемді өндіріс қағидаттарын іске асыру қажеттілігі туралы айтатын болсақ, онда олар өндірісті әртараптандыруға және машина жасау кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, үнемді және цифрлық технологияларды қолдану арқылы өнімнің икемділігіне негізделген. Сонымен қатар, үнемді технологияларды қолдану ауқымының артуы машина жасау саласының кәсіпорындарына тән әлемдік нарықтағы сыртқы факторлар мен бағаларға сыни тәуелділікке байланысты.

Машина жасау саласының алдында тұрған проблемалар контекстінде зерттеудің осы бағытын іске асыра отырып, цифрлық технологиялардың тұрақты экономикалық дамуға әсер ету дәрежесі цифрлық түрлендірулердің пайдасын барынша арттыруға және тәуекелдерін азайтуға кедергі келтіретін олқылықтарды жоюға бағытталған тиімді мемлекеттік саясатқа тәуелді екені анық.

Цифрландыру процесінде стратегиялық перспективалар мен олардың маңыздылығы мемлекеттік деңгейде расталды және ұзақ мерзімді перспективада цифрлық экономиканы қалыптастыру векторларын айқындайтын қолданыстағы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында бекітілді.

Цифрлық экономика – бұл өндірістің негізгі факторы ретінде деректерді цифрлық түрде қарастыратын экономикалық қызмет, яғни өнімнің үлкен көлемін өңдеу және басқарудың дәстүрлі түрлерімен салыстырғанда өндірістің, технологияның, жабдықтың, сақтаудың, сатудың, тауарлар мен қызметтерді тасымалдаудың әр түрлі түрлерінің тиімділігін едәуір арттыра алатынталдау нәтижелерін пайдалану. Цифрлық технологиялар орнықты дамудың барлық үш аспектісін – экономикалық, экологиялық және әлеуметтік [12] күшейтеді, ірі кәсіпорындардың барлық бизнес-процестерін арттыруға ықпал етеді.

Цифрлық экономика тұжырымдамасының пайда болуы интернет-экономикамен, желілік экономикамен анықталады және оның интернетке қосылуына да байланысты. Алайда, бүгінде цифрлық экономика интернет-экономикаға қарағанда күрделі болып саналады.

Машина жасау саласы өндірісті автоматтандыру сияқты өндірістік және қарапайым тапсырмаларды орындау үшін цифрлық технологияларды қолданады. Бұл жағдайда басшылардың көпшілігі цифрлық

экономиканың мүмкіндіктерін дұрыс түсініп қабылдамайды. Шындығында, бұл құбылыс неғұрлым дамыған және жан-жақты. Бұл әдетте қолмен немесе аналогтық құрылғыларда атқарылатын тапсырмаларды орындау үшін дербес компьютерлерді қолдану және пайдалану ғана емес. Цифрлық экономика ұйымдар мен адамдарға жаңа, жетілдірілген әдістерді қолдана отырып, қажетті тапсырмаларды тезірек және тиімдірек орындауға шексіз мүмкіндіктер береді.

Машина жасау саласы өндірісінің бизнес-құрылымын және оның өзгеру деңгейін сипаттайтын негізгі бағдарлар ретінде келесі көрсеткіштер анықталды:

1. Машина жасау саласы өндірісінің технологиялық құрылымының дизайны өндірілген өнім көлемімен айқын сипатталады.

2. Экономикалық қызметтің өнімділігі мен кәсіпорындарда инновациялық технологиялар мен білімді енгізу қарқындылығы арасындағы байланыс, бұл қосылған құнның жоғары деңгейімен дәлелденеді.

3. Құрылымдық және экономикалық қайта құрудың қаржылық механизмі технологиялық инновацияларды дамытуға қомақты инвестицияларды қажет етеді және бұл негізгі капиталды жаңғырту үшін қосымша серпінді қажет етеді. Бұл аспект технологиялық құрылым тұрғысынан негізгі капиталға инвестицияларды бөлу құрылымын айқын көрсетеді.

Осылайша, осы әдіснаманы пайдалану ақпараттық база ретінде ресми статистиканы: өндірілген (жөнелтілген) өнімнің көлемін, тартылған инвестициялардың көлемін, негізгі капиталға инвестициялардың көлемін, сондай-ақ технологиялық инновацияларға және зерттеулер мен әзірлемелерге арналған шығындардың көлемін пайдалана отырып, машина жасау кәсіпорындарының қызметін жүйелік тәсіл тұрғысынан талдауға мүмкіндік береді.

Цифрландыру жағдайында үнемді технологияларды тәжірибеде іске асыру деңгейін бағалайтын көрсеткіштер жүйесі машина жасау кәсіпорындарының қызметіне үнемді технологияларды енгізу тиімділігінің деңгейін бағалауға арналған көрсеткіштерден тұрады:

1. Үнемділік индексі.

2. Үнемді технологияларды енгізу бойынша оқытудан өткен қызметкерлердің үлесі.

3. Еңбекті ұтымды ету бойынша енгізілген бастамалардың үлесі, қағаз құжат айналымын қысқарту серпіні.

4. Өндірістік циклды автоматтандыру үлесі.

Осылайша, «үнемді технологиялар» жүйесінің мүмкіндіктерін, тетіктері мен құралдарын пайдалану машина жасау кәсіпорындарының өндірістік және ұйымдастырушылық-басқару қызметіне цифрландыру жағдайында үнемді технологияларды тарту деңгейін талдауға мүмкіндік береді.

Орнықты даму қағидаттарын іске асыру әртүрлі өңірлік жүйелер мен құрылымдардың: әлеуметтік, экономикалық және экологиялық әлеуметтік-экономикалық мүдделерін үйлестіруге негізделген конвергенцияны болжайды. Технологиялық жетістіктерге жағдай жасауға, қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге ықпал ететін модельге көшудің балама жолдарын қалыптастырудың магистральдық бағыттарын анықтау. Дәл осындай даму моделі Қазақстанның өнеркәсіптік өндірісін дамытудың стратегиялық бағдарламалары шеңберінде ірі бизнес субъектілері үшін басымдыққа айналуы тиіс.

Машина жасау саласының технологиялық құрылымы оның құрылымдық ерекшеліктері мен даму динамикасын сипаттайтын көрсеткіштердің көмегімен бағаланады. Оларға мыналар жатады: өнім шығару (аралық тұтынуды қоса алғанда) және экономикалық қызмет түрлері бойынша қосылған құн (жалпы аймақтық өнім). Машина жасау саласының қызметін бағалау нәтижелері көрсетіп отырғандай, 2022 жылы машина жасаудағы өндіріс көлемі құндық мәнде 1 085,6 млрд. теңгеге жетті және 2021 жылғы қаңтар-мамырмен (804 млрд. теңге) салыстырғанда номиналды мәнде 35 %-ға өсті. Саладағы нақты өндіріс көлемінің индексі 2021 жылдың қаңтар-мамырмен сәйкес кезеңімен салыстырғанда 109,9 % құрады [13]. Сонымен, 2021 жылдың қорытынды мәліметтеріне сүйенсек, яғни индустриаландыру жылдарында машина жасау кәсіпорындарының өнім көлемі алты есеге өсіп, 2021 жылы 521,2 млрд. теңгені құрады. Өндіріс көлемінің индексі 113,9 %-ды құрады, ал 2022 жылы 42,7 % -ға өсіп, 496,7 млрд. теңгені құрады. Соңғы үш жылда (2020-2022 ж.) бұл саланың өсімі орта есеппен 20 %-ды құрады.

Өнеркәсіп кәсіпорындарының өндірістік процесінде үнемді және цифрлық технологияларды енгізу деңгейін мониторингтеудің әдіснамалық негізі мынадай стандарттар мен құқықтық құжаттар болып табылады: ҚР СТ 3372-2019 «Үнемді өндіріс. Жұмыс кеңістігін ұйымдастыру», «Өнеркәсіптік-инновациялық қызмет субъектілерінің еңбек өнімділігін арттыруға бағытталған өнеркәсіпті мемлекеттік ынталандыру шараларын ұсыну қағидалары», «Цифрлық Қазақстан мемлекеттік бағдарламасы» және «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен цифрлық саланы дамыту тұжырымдамалары».

Цифрлық және үнемді технологияларды практикалық іске асыру деңгейін және оларды Қазақстанның машина жасау кәсіпорындарының қызметінде реттеуді бағалайтын көрсеткіштер жүйесін (Кесте 2) жоғарыда баяндалған нормативтік-құқықтық құжаттар мен стандарттарды талдауды ескере отырып, авторлар айқындады. Мониторингті ғылыми мақала авторлары Шығыс Қазақстан машина жасау кәсіпорындарының мысалында жүргізді.

Үнемділік деңгейіне Мониторинг жоғарыда қарастырылған әдістемеге сәйкес жүргізілді, яғни кәсіпорындар цифрлық және үнемді технологияларды қолданылуы және оның өндірістік процеске тиімділігі төмендегі 2-кестеде көрсетілген. Мониторинг нәтижелері 2-кестеде келтірілген, ол тиісті топтар бойынша 2019-2021 жылдардағы олардың нақты мәндері туралы аналитикалық түсінік береді.

Кесте 2 – Үнемді технологиялардың өндіріске әсер етуінің нәтижелері

Көрсеткіш	2019	2020	2021
Үнемді технологияларды енгізу бойынша оқытудан өткен қызметкерлердің үлесі, %	0	2	3
Еңбекті ұтымды ету бойынша енгізілген бастамалардың үлесі, қағаз құжат айналымын қысқарту серпіні, %	3,2	4,1	4,6
Өндірістік циклды автоматтандыру үлесі, %	3,4	6,3	6,7

Ескерту – Мониторинг нәтижелері негізінде авторлармен құрастырылған

Кестеде келтірілген ресурстарды үнемдеу индикаторларының нақты мәндері үнемділік қағидастарын іске асыру машина жасау кәсіпорындарында өндірістік процесті оңтайландырудың дұрыс және күрделі жолының бастауы болып табылатындығын айқын дәлелдейді.

Үнемді өндіріс қағидастарын іске асырудың барлық аспектілеріне жүйелі тәсіл және әдістемелік жетілдіру талап етіледі. Машина жасау кәсіпорындарында үнемді технологияларды енгізу барлық құрылымдық бөлімшелерде еңбек өнімділігін арттыруға, сондай-ақ өндіріс тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Төртінші өнеркәсіптік революция цифрлық, жаратылыстану, әлеуметтік және технологиялық жетістіктер мен инновацияларды біріктіре отырып, экономикалық дамудың жаһандық трендтерін белгілейді. Индустрия 4.0-тің басты ерекшелігі және революциялық бастамасы адамның ақыл-ой еңбегін жасанды интеллектпен ығыстыру, үлкен көлемдегі деректерді жинау, өңдеу және сақтау процестерін ақпараттандыру және цифрландыруға негізделген технологиялық инновациялар болып табылады.

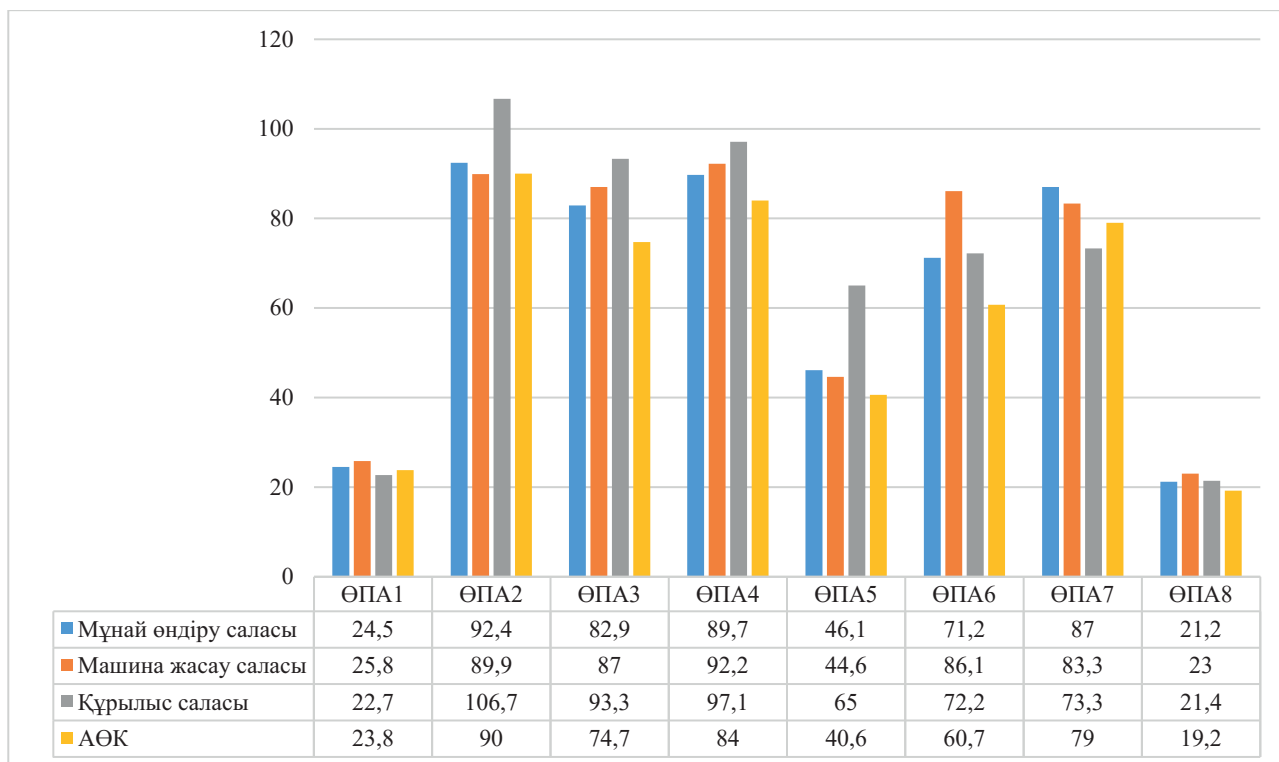
Цифрлық технологияларды дамытудың базалық шарттарының сипаттамасы және машина жасау кәсіпорындарының цифрлық кеңістік пен инфрақұрылымды түрлендіруге қатысу деңгейі зерттеудің осы бөлігінің лейтмотиві болып табылады.

Келесі кезең ретінде өндірісті автоматтандыру мен цифрлық технологиялар арасындағы маңызды байланыстың болуын анықтау керек. Мұндай тәуелділікті бағалау, сондай-ақ машина жасау кәсіпорындарының мұндай дамуға дайындық дәрежесі цифрлық экономиканың көрсеткіштеріне негізделген, оларды жүйелеу және сипаттау жоғарыда келтірілген. Бұл ретте бизнес-ортадағы өзгерістер инновациялық белсенділік деңгейін арттыру және отандық машина жасау кешені кәсіпорындарының бизнес-процестерді басқару тетігін дамыту негізінде ғылымды қажетсінетін инновацияларға бейімделуі халықаралық деңгейде нарықтық позицияларды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретінін атап өткен жөн [14].

Осы саладағы цифрлық экономиканың мүмкіндіктерін пайдалану шарттарын салыстыру талданды, мұнда экономиканың басқа салалары цифрлық трансформацияның жетілу тобында екенін атап өтуге

болады. Салалар бойынша көрсеткіштерге салыстырмалы талдау жүргізу, машина жасау саласы желісі цифрлық экономиканы дамытудағы Қазақстан экономикасының әлеуетін айқын көрсетеді (Сурет 1).

Экономикаға диджитализацияның (өндірістік процесті автоматтандыру –ӨПА) ену қарқынын салыстыру объектілері ретінде біз мұнай өндіру, құрылыс, машина жасау және АӨК салаларын бөліп көрсетеміз. Салыстыру кезеңі өндіріс процесін цифрлық трансформациялау саласында стратегиялық шешімдер қабылданған жылмен, яғни 2019 жылмен шектелуі тиіс.

Сурет 1 – Қазақстан экономикасы салаларындағы машина жасау саласындағы бизнес-процестерді цифрландыру деңгейін бағалау

Ескерту – авторлармен құрастырылған

Негізгі нәтижелердің графикалық интерпретациясы машина жасау саласының кәсіпорындары Қазақстан экономикасы салаларының басқа кәсіпорындары арасында көшбасшы позицияны иеленетінін көрсетеді:

ӨПА-1 – жұмысшылардың 100 адамына 25,8 бірлік деңгейімен Интернетке тіркелген қол жеткізу абоненттері.

ӨПА-6 – 86,1 % деңгейімен электронды түрде функционалдылықты орындау үшін Интернетті пайдаланатын саладағы қызметкерлердің үлесі.

ӨПА-7 – 83,3 % деңгейімен өндірістік процестің автоматтандырылған жүйесі.

ӨПА-8 – көрсетілген деңгейі 23 % болатын «бұлтты» қызметтерді пайдаланатын құрылымдық бөлімшелердің үлесі. Қарастырған көрсеткіштер орта мәнде есептелген.

ӨПА-2, ӨПА-3, ӨПА-4, ӨПА-5 көрсеткіштері бойынша машина жасау саласы жетілген салалардан сәл артта қалады, көбінесе мұнай өндіру саласының деңгейінен аспайды. Машина жасау саласының дамыған, тұрақты және қолжетімді ақпараттық-телекоммуникациялық кеңістігі мен инфрақұрылымы бар, кәсіпорындардың, ұйымдардың жұмыс істеуіне тиімді жағдайлар жасау және еңбек өнімділігін арттыруға бағдарланған деп толық сеніммен айтуға болады.

Зерттеу нәтижелерінің тиімділігін арттыру үшін жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер «Өскемен арматура зауыты» АҚ (бұдан әрі – «УКАЗ» АҚ) машина жасау жеке кәсіпорнының мысалында талданған,

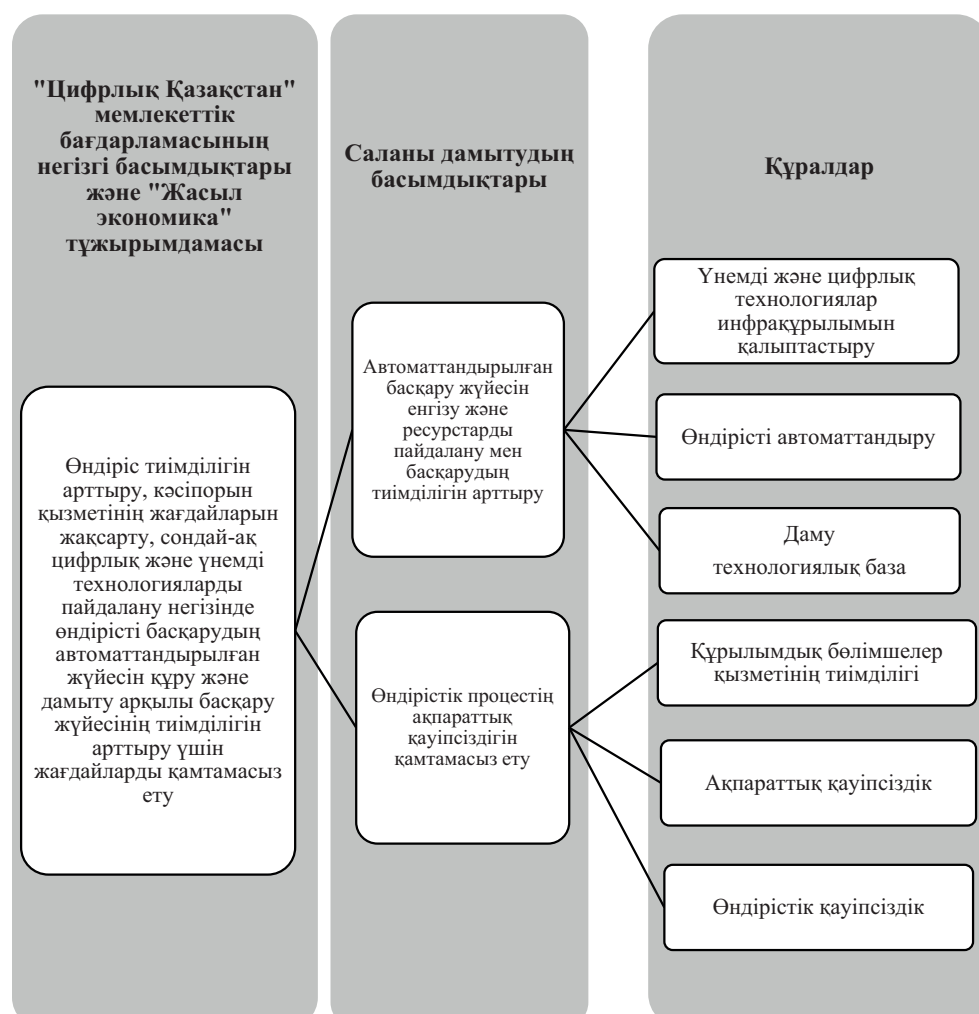
ол 40 жылдан астам уақыт бойы ТМД мемлекеттерінің, сондай-ақ алыс шет елдерде мұнай-газ объектілерінде кеңінен қолданылатын құбыр арматурасы мен мұнай-газ кәсіпшілігі жабдықтарын жобалап, әзірлеп, өндіріп, жеткізуді жүзеге асырып келеді. Өнім Қазақстан Республикасының стандарттарына сәйкес дайындалады және оның сапасы қажетті рұқсаттармен және сәйкестік сертификаттарымен расталады. Кәсіпорында ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001 халықаралық стандарттарына сәйкес келетін интеграцияланған менеджмент жүйесі енгізілген және сертификатталған. «УКАЗ» АҚ «Бизнестің жол картасы 2020» үкіметтік бағдарламасына енгізілген «өндірістік қуаттарды жаңғырту және шығарылатын өнім номенклатурасын кеңейту» жобасының қатысушысы болып табылады және тұтастай алғанда өндірілетін өнім машина жасау саласының өніміне жатады. Осыған байланысты жоғарыда аталған көрсеткіштер осы кәсіпорынның мысалында есептелді және келесі көрсеткіштер алынды:

ӨПА-1 – жұмысшылардың 100 адамына 7,3 бірлік деңгейімен Интернетке тіркелген қол жеткізу абоненттері.

ӨПА-6 – 89,12 % деңгейімен электронды түрде функционалдылықты орындау үшін Интернетті пайдаланатын саладағы қызметкерлердің үлесі.

ӨПА-7 – 82,1 % деңгейімен өндірістік процестің автоматтандырылған жүйесі.

ӨПА-8 – көрсетілген деңгейі 24 % болатын «бұлтты» қызметтерді пайдаланатын құрылымдық бөлімшелердің үлесі.

Сурет 2 – «Цифрлық Қазақстан» және «Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы» Мемлекеттік бағдарламалар құрылымының сипаттамасы

Ескерту – авторлармен құрастырылған

Зерттеу нәтижелері жекелеген кәсіпорындардың өндірістік циклде цифрлық және үнемді технологияларды икемді түрде қолданатынын көрсетті, яғни зерттелген кәсіпорынға анықталған көрсеткіштердің нәтижесі шығындарды басқару тиімділігіне әсер етеді. Жалпы, цифрлық және үнемді технологияларды енгізе отырып, сол технологияларды қолдана алатын мамандарға да мән беру керек, себебі, қазіргі кезде зерттелген кәсіпорындарға күзиреттілігі жоғары жұмыс күші қажет.

Қазақстан экономикасының жекелеген салалары ауқымында машина жасау саласын цифрландыру көрсеткіштерін бағалау нәтижелері машина жасау саласының өндірісті автоматтандыруды жеделдетіп және орнықты дамыту үшін елеулі технологиялық және инфрақұрылымдық іргетасқа ие екенін растайды, бұл Қазақстан экономикасының нақты цифрлық трансформациясына жәрдемдесетін болады.

Экономикалық кеңістікті цифрландырудың маңызды кезеңі «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу, қабылдау және іске асыру болып табылады, оны іске асыру кезеңі 2019-2024 жылдарды қамтиды. Жоспарлаудың бағдарламалық-нысаналы әдісі құралдарын пайдалана отырып, машина жасау саласы кәсіпорындарының бизнес-процестерін дамытуда цифрландыру мен үнемді технологиялар құралдарын енгізу контекстінде көрсетілген бағдарламаның (Сурет 2) ерекшеліктерін сипаттауға болады.

Мемлекеттік бағдарламалар мен даму стратегияларының элементтік құрамын талдай отырып, экономиканың әрбір субъектісінің алдында тұрған негізгі міндеттерге неғұрлым егжей-тегжейлі тоқталып, оларды ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін іске асырудың нысаналы бағдарларын бағалау қажет. Осылайша, негіз қалаушы ретінде машина жасау кәсіпорындарының қызметі тиімділігін арттыруда үнемді және цифрлық технологияларды енгізудің мынадай құрамдас бөліктерін айқындау қажет:

– Ақпараттық қауіпсіздік. Машина жасау саласының құрылымдық бөлімшелерінің ақпараттық қауіпсіздік жүйесінің тиімді жұмыс істеуін қалыптастыру, дамыту және қамтамасыз ету.

– Өндірістік қауіпсіздік – үнемді және цифрлық технологияларды пайдалану арқылы негізгі өндірістік цехтардың жұмыс істеу тиімділігін қамтамасыз ету.

– Өндіріс инфрақұрылымын қалыптастыру, яғни бизнес-процестерді жетілдіру үшін өнеркәсіптік кәсіпорындардың барлық құрылымдық бөлімшелерінің өзара іс-қимылына ықпал ететін үнемді және цифрлық технологиялар негізінде қажетті ақпараттық инфрақұрылымды құру.

– Өнеркәсіптік кәсіпорындардың бизнес-процестерін электрондық басқару жүйесі, атап айтқанда электрондық басқарудың ақпараттық ресурстарының қол жетімділігін қамтамасыз ету, оларды құру, дамыту және қолдау.

– Машина жасау өнеркәсібі экономикасын цифрлық трансформациялау үшін негіз ретінде ірі кәсіпорындардың ақпараттық қызметін қалыптастырудың техникалық және технологиялық базасын жетілдіру контекстінде технологиялық базаны дамыту.

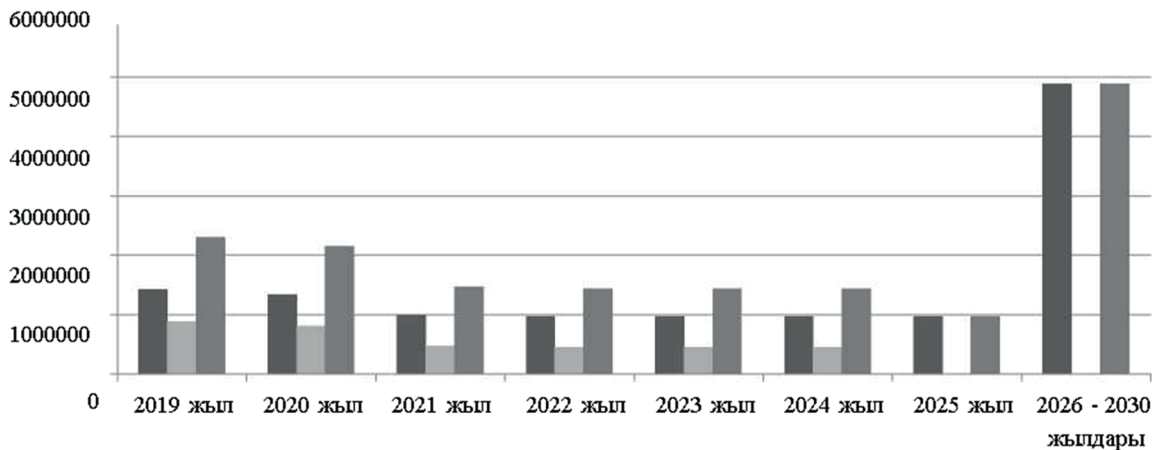
Менеджменттің топ-менеджменті қызметінің тиімділігі, яғни үнемді және цифрлық технологиялар негізінде бизнес-процестерді басқару әдістерінің тиімді жұмыс істеуін ұйымдастыру және қамтамасыз ету.

Нәтижелілікті анықтаудың басты ерекшелігі – өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметін дамытудың нысаналы индикаторларының басым көпшілігі Қазақстан экономикасының цифрлық экономика шындығына көшуінің алғышарттарын бағалау және талдау үшін пайдаланылатын көрсеткіштерді қайталайды немесе бағдарлайды. Бұл аспект нақты нормативтік, стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды іске асыруға ерекше назар аударуға мүмкіндік береді, сонымен қатар ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың стратегиялық мақсаттары мен міндеттеріне тиімді қол жеткізу импортты алмастыру саясатын іске асырудың қосымша тетігі болады.

Мемлекеттік стратегиялық бастамалардың мақсаттарына қол жеткізу шындығы тұрғысынан, әсіресе қазіргі саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларда оларды іске асыру тетігінің негізгі элементі қаржыландыру жүйесі болып табылады.

Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруды қаржыландыру көздерін талдау республикалық (23 %) және өңірлік (48 %) бюджеттердің ақшалай қаражатын игеруге бағдарланғандығын көрсетеді. Атап айтқанда, 12 541 690,2 мың теңге (барлық қаржылық қамтамасыз етудің 48 %) негізгі кіші

бағдарламаларды қаржылық қамтамасыз етуге бағытталған. Бұдан басқа, бағдарламаны іске асыруды жобалық қолдау 3 529 655,2 мың теңге бөлуді көздейді (барлық қаржылық қамтамасыз етудің 22 %). Ірі машина жасау кәсіпорындарының өндірістік процесін цифрлық трансформациялаудың өзектілігі мен басымдығы кәсіпорындарды дамыту стратегиясын іске асыру бағыттарын қаржыландырудың уақытша құрылымына да өз ізін қалдырды. Осылайша, серпінді кезеңде (алғашқы 7 жыл) бөлінетін қаржы ресурстарының жалпы санының 64 %-ы келеді (Сурет 3) өйткені осы кезең үшін Даму стратегиясының нысаналы бағдарлары нақты сандық сипаттамаға ие [15].

Сурет 3 – Қазақстан өнеркәсібінің цифрлық дамуын қаржыландыру динамикасы, млн. теңге
Ескерту – авторлармен құрастырылған

Қазақстанның цифрлық даму бағдарламасын іске асыруда мемлекеттік бюджеттің қаржы қаражатын бөлуді талдау 2018-2022 жылдарға 108 683 142 мың теңге бөлінді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді [16]. Дамудың негізгі бағыттары, оның ішінде «экономика салаларын цифрландыру» шеңберінде машина жасау саласы кәсіпорындарының цифрлық құрамдас бөлігінің дамуын тежейтін проблемаларды шешу үшін неғұрлым маңызды жобаларды қаржыландыру көзделген [17]. Бұл тәсіл Қазақстан бағдарламаларында да мақсатты түрде қолданылады, негізгі назар цифрлық және үнемді технологияларды өндірістік циклге енгізу арқылы отандық өндірісті дамытуға аударылуы тиіс, соңғысы машина жасау саласының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге оң әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері салыстырмалы түрде бірқатар негізделген тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді, яғни машина жасау саласы қызметін дамыту стратегиясының басымдықтары ретінде мыналарды бөліп көрсетуге болады:

1. Машина жасау саласында үнемді және цифрлық өндіріс технологияларының инфрақұрылымын дамытуға жұмсалған шығындардың бір бөлігін өтеуді субсидиялау. Субсидиялар атаулы сипатқа ие және сараптамалық бағалаудан және конкурстық іріктеуден өткен инвестициялық жобалар үшін беріледі. Инвестициялық жобадан үнемді және цифрлық технологияларды қолдануды қамтамасыз ететін технологияларды пайдалана отырып, негізгі өндірістік цехтардағы бизнес-процестерді жетілдіру талап етіледі. Сонымен қатар, инфрақұрылымды дамытуды отандық кәсіпорындар мен ұйымдар жүзеге асыруы керек. Субсидия сомасы инвестициялық жоба құнының 65 %-на дейін құрауы мүмкін.

2. IT-жобаларды іске асыру үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар бөлігінде машина жасау саласында жұмыс істейтін ірі бизнес субъектілеріне қолдау көрсету. Бағдарламалық қамтамасыз етуді және ақпараттық-коммуникациялық өнімдерді инновациялық әзірлеуге байланысты жобалар да гранттық қолдауға ие болады. Қаржылық қолдаудан басқа көмектің мынадай түрлері ұсынылады, атап айтқанда: консалтинг; мүліктік көмек; мемлекеттік қолдау шараларын, оның ішінде кредиттік ресурстарды, лизингті және микроқарыздарды пайдалана отырып, қарыз қаражатын тарту.

Осылайша, ұсынылатын шаралардың ауқымдылығы мен уақыттылығы Қазақстанның үнемді және цифрлық экономикасын қалыптастыру үшін іргетас ретінде үнемді және цифрлық технологияларды қолдана отырып, ірі кәсіпорындардың қызметіндегі бизнес-процестерді дамытуға ықпал ететін болады.

Алайда, қорытындылай келе, ірі кәсіпорындар қызметінің негізгі көрсеткіштерін іске асырумен байланысты ықтимал тәуекелдер ауқымын анықтау керек. Атап айтқанда:

– қаржылық-экономикалық тәуекелдің мөлшері бюджеттік және бюджеттен тыс қаржыландырудың қысқаруымен, Ресей мен Украинаның саяси жағдайының өзгеруімен, нарықтық жағдайлармен және макроэкономикалық тұрақсыздықпен байланысты;

– нормативтік тәуекел заңнамадағы ықтимал өзгерістерге және нормативтік бастамаларды іске асыру ұзақтығына байланысты;

– ұйымдастырушылық тәуекел, ең алдымен, объективті және субъективті ұйымдастырушылық факторларға байланысты мемлекеттік бағдарламаны іске асыруды тиімсіз басқарумен байланысты. Машина жасау саласының қызметіне үнемді және цифрлық технологияларды енгізу табыстың келесі факторларына байланысты екенін ескеру қажет:

– басшылық тарапынан сөзсіз қолдау және міндеттеме;

– барлық деңгейлердегі тиімді көлденең және тік байланыс;

– стратегиялық көшбасшылық және болашаққа деген көзқарас;

– ұйымдастырушылық дайындықты қалыптастыру;

– үнемді технологияларды енгізуді қамтамасыз ететін ресурстар мен дағдылар;

– стратегиялық басымдықтарды ескере отырып, үнемді жобаларды іріктеу және іске қосу;

– үнемді өзгерістер мәдениеті [18].

Осылайша, зерттеуде машина жасау саласы қызметін қамтамасыз ету тиімділігінде цифрлық және үнемді технологияларды қолдану арқылы саланы дамытудың негізгі басым бағыттарын анықтады, сипатталды және талданды:

1. Үнемді және цифрлық технологияларды дамыту жолымен бизнес-процестерді жетілдіру негізінде машина жасау саласының өндірістік процесінің құрылымын трансформациялау. Мұндай қайта құрулардың спектрі ірі кәсіпорындардың экономикалық қызметін әртараптандырудың негізі ретінде технологиялық құрылымдарды өзгерту кезіндегі сабақтастықтың ағымдағы тенденцияларын ескеруі керек. Түпкі мақсат – экономиканың басқа салаларын дамытудың мұнай «драйверіне» тәуелділігін азайту және болашақта тұрақты дамудың балама көздерін қалыптастыру.

2. Үнемді технологиялардың әдістері мен құралдары қолданылатын ірі кәсіпорындардың экономикалық қызметін кеңейту. Жақын болашақтың негізгі бағыттары ірі бизнес-құрылымдарды мемлекеттік қолдау болып табылады.

3. Цифрландыру және басқару жүйесі ірі кәсіпорындардың қызметінде үнемді технологияларға негізделген. Қазіргі шындық мынада, бұл бағыт, шын мәнінде, дамудың негізі болып табылады машина жасаудың соңғы өнімдерін өндіру. Цифрлық технологиялардың ену дәрежесі соншалық, олар көбінесе ірі кәсіпорындардың бизнес-процесінің барлық деңгейлерінде бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастыру процесін анықтайды және олардың қызметінде құрылған әлеуетті елемеу қисынсыз. Үнемді болудың негізгі принциптерін іске асыру машина жасау саласына бизнес-процестер мен өндіріс жүйесін басқарудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, онда әлеуетті тұтынушылар сұраныстағы өнімнің қажетті мөлшерін дайындайды, бұл жабдықтың максималды жолға қою уақытын ұтымды пайдалануды ескере отырып анықталады, осылайша ол адамның араласуынсыз ақаулы бөлшектерді анықтай алады және қажет болған жағдайда тоқтайды. Осылайша, заманауи технологияларды қолдану машина жасау саласының даму стратегиясын ескере отырып, бизнес-процестерді ұйымдастыруды жақсартуға ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, қазіргі жағдайда машина жасау саласының халықаралық нарықта жетекші орындарға қол жеткізу және оны бекіту үшін бұрыннан бар классикалық (аналогтық) экономикалық даму жетіспейді.

Осыған байланысты қазіргі әлем барған сайын технологиялық сипатқа ие болуда. Көптеген шетелдік, қазақстандық және ресейлік ғалымдар атап өткендей, үнемді және цифрлық технологиялар өндіріс

процесінің қажетті шартына айналуға. Сонымен қатар, машина жасау саласының қызметі барған сайын цифрлық сипатқа ие болуда, ал экономикалық объектілерді, процестерді және үнемді технологияларға негізделген қарым-қатынастарды виртуалдандыруға ықпал ететін бизнес-процестер күрделене түсуде. Қазіргі уақытта үнемді және цифрлық технологияларға негізделген әлеуметтік құрылымдар мен өндірістік қатынастардың үздіксіз күрделілігі үздіксіз бизнес үдерісін қамтамасыз етеді және ірі машина жасау кәсіпорындарының экономикалық қызметін автоматтандыруға жағдай жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Селищева Т. А. Проблемы развития «зеленой» экономики в странах ЕАЭС // Интеграционный и модернизационный потенциал Евразии: состояние, проекты и форматы реализации. Сборник трудов VIII Казанского Евразийского научно-практического форума. – 2019. – С. 246-257.
2. Кутин А. А., Остапенко С. Н. Принципы построения современных машиностроительных производств // Металлообработка. – 2015. – № 4(88). – С. 37-43.
3. Давыдова Н. С., Ключков Ю. П. Бережливое производство на предприятиях машиностроения: теория и практика внедрения, Монография. – М.: Изд-во Академия Естествознания, 2012. – 247 с.
4. Тулеметова А. С., Жанакоева Н. Н., Анализ основных тенденций развития машиностроения, в мире и Казахстане // Экономика: стратегия и практика. – 2019. – № 3(14). – С. 99-112.
5. Баймухамедова Г. С. Развитие социальной политики казахстанских предприятий на современном этапе // Аграрное образование и наука. – 2018. – № 2. – Номер статьи 2.
6. Чермошеница Е. В. Машиностроение Казахстана: новые векторы развития // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2014. – № 4(104). – С. 46-51.
7. Skilton M. Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. – Springer, 2015. – 230 p.
8. Матковская Я. С. Цифровая экономика как экономика возможностей // Маркетинг и маркетинговые исследования. – 2020. – № 2. – С. 82–90.
9. Лайкер Дж. Дао Toyota: 14 принципов менеджмента ведущей компании мира. – Москва : Альпина Паблишер, 2015. – 400 с.
10. Вумек Дж. П. Бережливое производство. Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании. – Москва : Альпина Паблишер, 2015. – 472 с.
11. Аксакова А. А. К вопросу о формировании финансовой грамотности молодежи городанижевартовска в контексте реализации концепции «бережливый регион» // Система образования и технологии бережливого производства. Материалы очно-заочной Региональной научно-практической конференции г. Нижневартовск, 31 марта 2017 года. – 2017. – С. 5-12.
12. Жукова М. О. Система бережливого производства: проблемы внедрения в отечественном машиностроении / М. О. Жукова, А. С. Печурочкин. — Текст : непосредственный // Исследования молодых ученых : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Казань, июль 2019 г.). — Казань : Молодой ученый, 2019. — С. 24-26.
13. Макаров И. Н., Дробот Е. В., Левчегев О. Н. Зеленая экономика, цифровые технологии и наноинструментарий: основные базисы трансформации производственных систем в Евразийском экономическом союзе // Экономические отношения. – 2020. – № 10(3). – С. 719-742. – DOI: 10.18334/eo.10.3.110822.
14. Информация о текущем состоянии отрасли машиностроения и металлообработки в Республике Казахстан в 2022 году (за январь-май 2022 года) [Электронный ресурс] // Союз машиностроителей Казахстана [web-сайт]. – 2022. – URL: <https://smkz.kz/analitika/> (Дата обращения: 12.05.2023).
15. 2021 жылы өндеу саласының өндіріс көлемін арттыратын үш жаңа жоба іске қосылды — ҚР ИИДМ [Электронный ресурс] // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [web-сайт]. – 2021. – URL: <https://www.primeminister.kz/kz/news/2021-zhyly-ondeu-salasyyn-ondiris-kolemin-arttyratyn-ush-zhana-zhoba-iske-kosylady-kr-iidm-1623614> (Дата обращения: 12.05.2023).

16. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года № 311 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» [Электронный ресурс] // Эділет [web-портал]. – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (Дата обращения: 13.05.2023).

17. Савченко А. Б., Бородина Т. Л. Зеленая и цифровая экономика как инструмент устойчивого развития урбанизированных территорий // Известия РАН. серия географическая. – 2020. – № 84(2). – С. 310-320. – DOI: 10.31857/S2587556620020120.

18. Гайворонская С. А. Практика внедрения бережливых технологий в систему управления вузом: Проектный подход // Университетское управление: практика и анализ. – 2019. – № 23(4). – С. 104-115. – DOI 10.15826/umpa.2019.04.032.

REFERENCES

1. Selishcheva, T. A. (2019). Problemy razvitiya «zelenoj» ekonomiki v stranah EAES. Integracionnyj i modernizacionnyj potencial Evrazii: sostoyanie, proekty i formaty realizacii. Sbornik trudov VIII Kazanskogo Evrazijskogo nauchno-prakticheskogo foruma. 246-257 (In Russian).

2. Kutin, A. A. and Ostapenko, S. N. (2015). Principy postroeniya sovremennyh mashinostroitel'nyh proizvodstv. Metalloobrabotka, 4(88), 37-43 (In Russian).

3. Davydova, N. S. and Klochkov, Yu. P. (2012). Berezhlivoe proizvodstvo na predpriyatiyah mashinostroeniya: teoriya i praktika vnedreniya: Monography. Izd-vo Akademiya Estestvoznaniya, Moscow, 247 p. (In Russian).

4. Tulemetova, A. S. and Zhanakova, N. N. (2019). Analiz osnovnyh tendencij razvitiya mashinostroeniya, v mire i Kazahstane. Ekonomika: strategiya i praktika, 3(14), 99-112 (In Russian).

5. Bajmuhamedova, G. S. (2018). Razvitie social'noj politiki kazahstanskih predpriyatij na sovremennom etape. Agrarnoe obrazovanie i nauka, 2, 2 (In Russian).

6. Chermoshenceva, E. V. (2014). Mashinostroenie Kazahstana: novye vektory razvitiya. Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya, 4(104), 46-51 (In Russian).

7. Skilton, M. (2015). Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. Springer, 230 p.

8. Matkovskaya, Ya. S. (2020). Cifrovaya ekonomika kak ekonomika vozmozhnostej. Marketing i marketingovyje issledovaniya, 2, 82-90 (In Russian).

9. Laiker, J. (2015). Dao Toyota: 14 principov menedzhmenta vedushchej kompanii mira. Alpina Publisher, Moscow, 400 p. (In Russian).

10. Vumek, J. P. (2015). Berezhlivoe proizvodstvo. Kak izbavit'sya ot poter' i dobit'sya procvetaniya vashej kompanii. Alpina Publisher, Moscow, 472 p. (In Russian).

11. Aksakova, A. A. (2017). K voprosu o formirovanii finansovoj gramotnosti molodezhi gorodanizhnevartovska v kontekste realizacii koncepcii «berezhlivyj region». Sistema obrazovaniya i tekhnologii berezhlivogo proizvodstva. Materialy ochno-zaochnoj Regional'noj nauchno-prakticheskoj konferencii, Nizhnevartovsk, March 31, 2017, 5-12 (In Russian).

12. Zhukova, M. O. (2019). Sistema berezhlivogo proizvodstva: problemy vnedreniya v otechestvennom mashinostroenii. Issledovaniya molodyh uchenyh: materialy II Mezhdunar. nauch. konf. (Kazan, July 2019). Kazan, Molodoi uchenyi, 24-26 (In Russian).

13. Makarov, I. N., Drobot, E. V. and Levchegov, O. N. (2020). Zelenaya ekonomika, cifrovye tekhnologii i nanoinstrumentarij: osnovnye bazy transformacii proizvodstvennyh sistem v Evrazijskom ekonomicheskom soyuze. Ekonomicheskie otnosheniya, 10(3), 719-742, DOI: 10.18334/eo.10.3.110822 (In Russian).

14. Informaciya o tekushchem sostoyanii otrasli mashinostroeniya i metalloobrabotki v Respublike Kazahstan v 2022 godu (za yanvar'-maj 2022 goda). (2022). Union of Mechanical Engineers of Kazakhstan. Retrieved May 12, 2023, from <https://smkz.kz/analitika/> (In Russian).

15. 2021 zhyly ondeu salasynyn ondiris kolemin arttyratyn ush zhana zhoba iske qosylady — KR IIDM. (2021). Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 12,

2023, from <https://www.primeminister.kz/kz/news/2021-zhyly-ondeu-salasyryn-ondiris-kolemin-arttyratyn-ush-zhana-zhoba-iske-kosylady-kr-iidm-1623614> (In Russian).

16. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827. Utratilo silu postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 17 maya 2022 goda № 311 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan». (2020). Adilet. Retrieved May 13, 2023, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (In Russian).

17. Savchenkova, A. B. and Borodina, T. L. (2020). Zelenaya i cifrovaya ekonomika kak instrument ustojchivogo razvitiya urbanizirovannyh territorij. Izvestiya RAN. Seriya geograficheskaya, 84(2), 310-320, DOI: 10.31857/S2587556620020120 (In Russian).

18. Gaivoronskaya, S. A. (2019). Praktika vnedreniya berezhlivyh tekhnologiyv sistemu upravleniya vuzom: Proektnyj podhod. Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz, 23(4), 104-115, DOI 10.15826/umpa.2019.04.032 (In Russian).

EFFICIENCY OF THE MACHINE-BUILDING INDUSTRY: PRINCIPLES OF INTRODUCTION OF LEAN AND DIGITAL TECHNOLOGIES

N. N. Nurmukhametov^{1*}, Zh. B. Kinasheva², N. T. Shaikenova¹

¹S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, Republic of Kazakhstan

² Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the study. The purpose of the study is to consider the basic principles of implementing lean and digital technologies in improving the efficiency of large machine-building enterprises in the context of global changes.

Research methods – in the study, the justification of the recommendations was carried out using methods of system analysis, as well as general methods of scientific cognition.

The originality / value of the research lies in the fact that without a comparative approach and definition of the basic principles of lean and digital technologies, the economic activities of large enterprises will not ensure their competitiveness. Therefore, it is necessary to pay more attention to the use of lean and digital technologies in ensuring the organization and efficiency of the production process.

The article provides a comparative analysis of the effectiveness of the economy of mass, lean and automated production, the shortcomings and problems of the development of business processes in the activities of industrial enterprises are noted, taking into account today's reality.

Findings. The authors propose the main directions of the development of lean and digital technologies in the context of state programs and strategies for the development of mechanical engineering enterprises. In particular, the effectiveness of the introduction of lean and digital technologies depends on the development of the production infrastructure of the main production through subsidizing the activities of enterprises. The main conditions for the introduction of the principles of lean economy for enterprises of the machine-building industry, taking into account the micro- and macro-environment, are noted.

The analysis and evaluation of the following indicators was carried out: the index of thrift, the share of employees who have been trained in the introduction of lean technologies, the share of implemented labor rationalization initiatives, the dynamics of reducing paper document flow and the share of automation of the production cycle in order to determine the efficiency of production.

Systematizing and analyzing the results of the study, I would like to adhere to the vectors of sustainable development of machine-building industry enterprises in terms of adaptation to the realities of the digital economy.

Conclusions on the development of business processes based on the use of lean and digital technologies in the activities of large enterprises are formed.

Keywords: lean economy, digital economy, machine-building enterprises, production losses, production cycle, business processes.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ: ПРИНЦИПЫ ВНЕДРЕНИЯ БЕРЕЖЛИВЫХ И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Н. Н. Нурмухаметов^{1*}, Ж. Б. Кинашева², Н. Т. Шайкенова¹

¹Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина,
Астана, Республика Казахстан

²Казахская академия труда и социальных отношений, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – рассмотреть основные принципы реализации бережливых и цифровых технологий в повышении эффективности машиностроительной отрасли в условиях глобальных изменений.

Методы исследования – при исследовании обоснование рекомендаций осуществлялось с использованием методов системного анализа, а также общих методов научного познания.

Оригинальность / ценность исследования заключается в том, что без сравнительного подхода и определения основных принципов бережливых и цифровых технологий, хозяйственная деятельность крупных предприятий не обеспечить их конкурентоспособность. Следовательно, надо уделять больше внимания использованию бережливых и цифровых технологий в обеспечении организации и эффективности производственного процесса.

В статье предоставлен сравнительный анализ результативности экономики массового, бережливого и автоматизированного производства, отмечены недостатки и проблемы развития бизнес-процессов в деятельности промышленных предприятий с учетом сегодняшней реалии.

Результаты исследования. Авторами предложены основные направления развития бережливых и цифровых технологий в контексте государственных программ и стратегии развития предприятий машиностроения. В частности, эффективность внедрения бережливых и цифровых технологий, зависит от развития производственной инфраструктуры основного производства за счет субсидирования деятельности предприятий. Отмечены основные условия для внедрения принципов бережливой экономики для предприятий машиностроительной отрасли с учетом микро- и макросреды.

Проведен анализ и оценка следующих показателей: Индекс бережливости, доля сотрудников, прошедших обучение по внедрению бережливых технологий, доля внедренных инициатив по рационализации труда, динамика сокращения бумажного документооборота и доля автоматизации производственного цикла с целью определения эффективности производства.

Систематизируя и проводя анализ результатов исследования, хотелось бы придерживаться векторов устойчивого развития предприятий машиностроительной отрасли в условиях адаптации к реалиям цифровой экономики.

Сформированы выводы по развитию бизнес-процессов на основе применения бережливых и цифровых технологий в деятельности крупных предприятий.

Ключевые слова: бережливая экономика, цифровая экономика, предприятия машиностроения, потери от производства, производственный цикл, бизнес-процессы.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Нурмухаметов Нурбахыт Нурбопаевич – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, профессордың м.а., С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зертеу университеті, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurbahit73@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-8551-0573*

Кинашева Жадыра Болатовна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, доцента м.а., Қазақ Еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhadyra_k_78@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4599-5075.

Шайкенова Нургуль Тыныштыковна – PhD, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurgul_12.1972@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2925-1631.

MPHTI 06.73.55

JEL Classification: G21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-123-136>

ОЦЕНКА СТРАНОВОГО РИСКА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

З. А. Абдуррахман¹, А. З. Нурмагамбетова¹, А. М. Нурғалиева^{2*}

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – провести сравнительную оценку странового риска банковского сектора стран мира методиками BICRA от S&P и Bloomberg.

Методология – в качестве основных методов исследования применены обобщение, методики BICRA от S&P и Bloomberg, сравнительный анализ.

Оригинальность / ценность исследования. В статье проведен сравнительный анализ результатов оценки страновых рисков банковского сектора стран мира по методикам BICRA от S&P и Bloomberg на основе актуальных данных за последние 3 года.

Результаты исследования показали, что несмотря на различность содержания методик BICRA от S&P и Bloomberg и рассматриваемых ими показателей, полученные результаты в целом практически идентичны, за исключением оценок по некоторым странам. По мнению авторов, это связано с наличием учета валютных рисков в методике Bloomberg.

Ключевые слова: банковский сектор, банковские риски, страновой риск, кредитный риск, кредитный рейтинг, отраслевой риск, фондовый индекс, BICRA, Bloomberg, волатильность, финансовая неопределенность.

ВВЕДЕНИЕ

Как известно, банковский сектор занимает самое важное звено в финансовой системе государства. О значимости банковской системы в экономическом росте страны проведено множество различных исследований как за рубежом, так и в Казахстане. Все научные источники подчеркивают и отмечают главенствующую роль банков в развитии государства. В частности, исследования роли банковской системы в экономическом росте большей частью посвящены взаимодействию финансового развития и экономического роста, что можно встретить в трудах А. Giovannini [1], который рассматривает банковский сектор как средство, помогающее экономическим субъектам улучшить их способность управлять рисками, продвигать инновации и снижать информационные издержки, что приводит к повышению эффективности распределения финансовых ресурсов и инвестиций. Банки широко признаны в качестве ключевых экономических агентов, а банковский сектор как финансовый посредник является критически важным сектором для деятельности каждой экономики [2].

А. Vucci, S. Marsiglio [3], P. T. Nguyen, T. T. Tuyet Pham [4] также подчеркивают роль банков в обеспечении финансовой стабильности стран. Влияние инвестиций на экономический рост, возможный посредством роли банков, анализировалось в исследованиях Э. А. Рузиевой и др. [5], Н. А. Тургенбаева, А. Кантарбаевой [6], А. Куланова, А. М. Нурғалиевой [7].

Исходя из основополагающей роли банковского сектора в экономическом развитии, актуальным становится вопрос и странового риска банковского сектора страны. Значимость рисков в банковском секторе можно отметить в исследованиях С. А. Святова, рассматривающего критерии идентификации системно-значимых банков [8].

Обзор литературы. Относительно непосредственно странового риска банковского сектора можно отметить незначительное количество публикаций. Большой частью они представлены аналитическими агентствами. Вместе с тем, необходимость оценки странового риска и влияние на него именно банковской сферы очевидно в исследованиях многих авторов. В частности, В. В. Софронова и И. А. Плескова отмечают, что страновой риск следует соотносить в первую очередь с международными операциями кредитования, валютных операций, обеспечения гарантий и т.п. [9]. Из этого следует, что страновой риск имеет непосредственное отношение именно к банкам.

Özden Timurlenk and Kubilay Kartan рассматривают страновой риск кредитный риск заемщиков государства в целом, с тем отличием, что суверенный риск представляет собой кредитный риск суверенного правительства как заемщика. Анализ странового риска состоит в основном из оценки политических и экономических факторов страны-заемщика, которые могут помешать своевременному погашению [10].

Последние исследования больше направлены на изучение влияния политических, экономических, финансовых, экологических факторов на банковский сектор, усиливая значимость странового риска. Например, Аль-Шбул и др. показывают, что политический риск отрицательно влияет на стабильность банковской системы [11]. Ву и др. в своей работе показали, что более высокая экономическая неопределенность связана с более высоким уровнем принятия риска банками и, одновременно, более высокая финансовая неопределенность связана с более низким уровнем принятия банками риска [12].

Fatma and Suzan отмечают наличие взаимосвязи между риском банковского сектора и риском суверенного долга [13], отмечая тот факт, что риск суверенного долга способен усилить страновой риск банковского сектора.

Базируясь на вышеуказанных взаимосвязях, научная литература фокусируется на одном или паре показателей, отражающих уровень странового риска. В частности, Wu et al., рассматривают в качестве таковых экономическую неопределенность [14], оказывающую влияние на страновой риск банков. Другие рассматривают взаимосвязь финансовой неопределенности и странового риска банковского сектора [15-16]. М. Al-Shboul, А. Maghyereh and P. Molyneux исследуют политические риски [17], чтобы оценить факторы, определяющие банковскую стабильность. М. Gangemi, R. Brooks and R. Faff рассматривали вопросы моделирования странового риска с позиции бета фактора и оказание влияния на банковский сегмент финансовой системы [18]. V. Teles and J. Andrade исследовали взаимосвязь монетарной политики и странового риска, указывая на то, что качество политики регулятора оказывает непосредственное влияние на страновой риск банковского сектора страны [19]. Yu. Sherry, анализируя спреды CDS в 11 странах с европейской резервной валютой, находят доказательства того, что банковские кризисы приводят к суверенному дефолту [20].

Таким образом, объем исследований подчеркивает значимость и важность регулярного отслеживания и проведения анализа, и оценки странового риска банковского сектора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Основная оценка в настоящее время проводится большей частью агентством Standard & Poor's по показателю BICRA (banking industry country risk assessment), отражающий сильные и слабые стороны банковского сектора определенного государства. С позиции BICRA банковские сектора стран в зависимости от подверженности страновому риску делятся на десять основных групп. При этом, страны, в которых банковская система наименьшим образом подвержена страновым рискам относятся к группе 1, а наиболее слабые банковские системы – в последнюю группу.

В целом оценка, которую предоставляет агентство, охватывает анализ всей финансовой системы страны, включая влияние на нее как банков, так и небанковских организаций. В свою очередь, при анализе экономического риска банковского сектора принимается во внимание структура, показатели стабильности экономики страны в целом, наблюдающиеся дисбалансы в экономике и кредитный риск страны (Рисунок 1).

Рисунок 1 – Показатели оценки BICRA

Примечание – составлено авторами на основе источника [21]

Относительно банковского сектора оценивается отраслевой риск, охватывающий качество и эффективность банковского регулирования и надзора, деятельности банков в стране. Кроме того, показатель BICRA в отношении отраслевого анализа содержит оценку конкурентной среды банковского сектора, включая его структуру, склонность к риску, финансовые показатели, оцениваемые с поправкой на возможные дисбалансы на рынке и страновой риск, а также наличие разнообразных форм финансирования банковской деятельности, включая возможности центрального банка и правительства. Следует также отметить, что показатель BICRA содержит оценку стремлений правительства поддерживать коммерческие банки в своих странах. Таким образом, данный показатель охватывает все стороны функционирования банковского сектора стран и показывает уровень рисков, характерных банковскому сегменту финансового рынка, поскольку все отражаемые, как было указано выше, показатели влияют напрямую на кредитный рейтинг банковского сектора в конкретной стране.

Непосредственно по банковскому сектору оцениваются следующие показатели, приведенные в Таблице 1.

Таблица 1 – Оценка основных показателей банковского сектора

№	Показатель	Содержание
2	Институциональные рамки	Банковское регулирование и надзор; Послужной список регулирующих органов; Уровень консерватизма регулирующих органов; Сложность системы; Управление и прозрачность
3	Конкурентная динамика	Склонность к риску; Стабильность отрасли; Рыночные искажения
4	Общесистемное финансирование	относительная восприимчивость банковской системы к потере финансирования, принимая во внимание стабильность и разнообразие источников финансирования банковской системы, и ее доступ к альтернативным источникам финансирования.

Примечание – составлено авторами на основе источника [21]

Итак, рассмотрим изменения и динамику показателей странового риска по некоторым странам для сравнения с показателями Казахстана.

В 2019 году в группу 1 с наименьшим страновым банковским риском не вошла ни одна страна. В группу 2 вошли такие страны как: Австрия, Бельгия, Канада, Финляндия, Германия, Гонконг, Сингапур и др. [21]. Третью группу составили Австралия, Чили, Франция, Израиль, Корея и др. В группу (10) с наивысшим страновым риском вошли такие страны как: Беларусь, Греция, Нигерия и Либан. Казахстан в 2019 году занимал позицию в 9-ой группе вместе со странами Азербайджан, Бангладеш, Египет, Монголия, Турция, Кения и др., находясь на уровне высокого странового риска банковского сектора.

В 2020 году Казахстан так и остался в 9 группе риска, количество стран увеличилось в данной группе, куда добавились Греция и Аргентина. В группе 10 остались Беларусь и Нигерия, а также к ним присоединилась Украина.

На рисунке 2 представлены оценки экономических рисков по странам, включая Казахстан за последние 3 года.

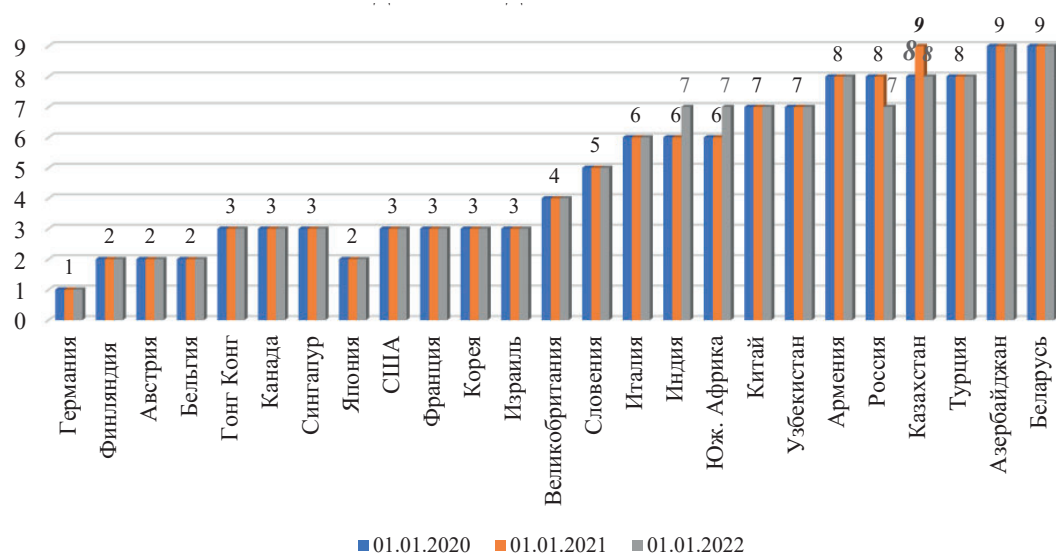

Рисунок 2 – Экономический риск стран

Примечание – составлено авторами на основании источников [22-25]

Как видно, по многим странам уровень экономического риска не менялся на протяжении последних трех лет. Вместе с тем, Индия и Южная Африка демонстрируют рост экономического риска на начало 2022 г. с 6 до 7. В России данный риск сократился с 8 до 7. Что касается Казахстана, то два года из анализируемых трех он находился на уровне 8 группы риска, что означает очень высокий. На начало 2021 г. Казахстан входил в группу риска 9, однако на начало 2022 г. ему удалось снизить его до уровня 8-й группы риска, отражая тем самым позитивный тренд.

Как отмечает агентство S&P за последние годы банки Казахстана смогли достичь существенный прогресс в сокращении доли невозвратных кредитов, однако, потенциала для улучшения данной ситуации в ближайшее время стало гораздо меньше. Это связано с социальными волнениями в январе 2022 г. в Казахстане, что может повлиять на платежеспособность заемщиков и создать необходимость в дополнительных потребностях банков в резервировании. Вместе с тем, поскольку экономические предпосылки остаются вполне благоприятными в отношении долгосрочного экономического роста, то ухудшение качества активов является временным фактом. Таким образом, агентство определило общесистемные кредитные расходы на уровне 1,5-2,0 % в 2022 году. Кроме того, как полагает агентство, снижение платежеспособности некоторых МСБ и розничных заемщиков сможет быть частично компенсировано государственными программами поддержки МСБ в стране.

Агентство Блумберг также проводит оценку странового риска по каждой стране. При этом, оценка включает три составляющие: финансовый риск, экономический риск и политический. Банковский сектор конечно же, характеризуется финансовой составляющей риска, однако, экономический и политический риски имеют непосредственное отношение, поскольку дополняют финансовую составляющую странового риска, оказывая на него влияние.

Финансовая составляющая странового риска включает в себя кредитный риск и риск изменения процентных ставок, риск акционерного капитала и валютный риск. Рассмотрим значения показателей финансового риска стран (Таблица 2).

Таблица 2 – Показатели кредитного риска и риска изменения процентных ставок по оценке Блумберг

№	Страна	01.01.2020			01.01.2021			01.01.2022		
		3-мес депозитная ставка	Доходность индекса суверенных облигаций	Дюрация индекса суверенных облигаций	3-мес депозитная ставка	Доходность индекса суверенных облигаций	Дюрация индекса суверенных облигаций	3-мес депозитная ставка	Доходность индекса суверенных облигаций	Дюрация индекса суверенных облигаций
2	Германия	(0,42)	(0,31)	7,93	(0,53)	(0,61)	8,40	(0,52)	(0,35)	8,41
3	Финляндия	(0,42)	(0,17)	7,48	(0,53)	(0,53)	7,99	(0,52)	(0,16)	8,47
4	Австрия	(0,42)	(0,05)	10,48	(0,53)	(0,40)	12,66	(0,52)	(0,05)	11,33
5	Бельгия	(0,42)	0,10	9,93	(0,53)	(0,31)	10,28	(0,52)	0,09	10,17
6	Гонг Конг	2,10	2,07	3,58	0,20	0,61	3,93	0,16	1,07	3,53
7	Канада	1,70	1,72	6,89	0,22	0,50	7,06	0,30	1,24	7,34
8	Сингапур	1,60	1,68	7,20	0,31	0,71	8,05	0,38	0,70	8,03
9	Япония	(0,12)	0,02	9,91	(0,16)	0,08	9,79	(0,05)	0,13	9,82
10	США	1,86	1,80	6,48	0,34	0,57	7,21	0,22	1,23	7,14
11	Франция	(0,42)	(0,02)	8,70	(0,53)	(0,38)	9,33	(0,52)	0,01	9,04
12	Корея	-	2,38	7,74	0,70	2,38	7,74	1,79	2,38	7,74
13	Израиль	0,23	0,69	6,63	0,08	0,61	6,88	0,10	0,82	6,88
14	Великобритания	0,77	0,96	12,67	0,10	0,33	13,18	0,32	0,95	12,78
15	Словения	-	0,61	9,18	-	0,61	9,18	-	0,61	9,18
16	Италия	(0,42)	0,95	6,93	(0,53)	0,29	7,71	(0,52)	0,75	7,45
17	Индия	5,70	7,35	6,49	5,40	7,35	6,49	5,40	7,35	6,49
18	Южная Африка	6,50	9,22	7,18	4,58	9,07	6,94	5,50	9,57	6,68
19	Китай	3,18	2,98	6,99	2,75	3,09	7,09	2,73	2,74	7,44
20	Россия	6,20	7,22	4,67	4,15	7,22	4,67	9,50	7,22	4,67
21	Казахстан	8,73	-	-	8,55	-	-	8,55	-	-
22	Турция	13,50	-	-	16,00	-	-	32,00	-	-

Примечание – составлено авторами на основе источников [26]

Как известно, высокие процентные ставки по депозитам банков значительно увеличивают риски банков. Соответственно, динамика краткосрочных ставок вознаграждений могут свидетельствовать об уровнях рисков банков стран.

По уровню депозитных ставок Казахстан и Турция являются лидирующими среди рассматриваемых стран. Примечательно то, что даже в Ю.Африке уровень процента вознаграждения по депозитам составляет 6,5 % против 8,73 % в начале 2020 г., 4,58 % против 8,55 % – в начале 2021 г. и 5,5 % против 8,55 % – в начале 2022 г. На начало 2022 г. вознаграждение по депозитам увеличилось в России до 9,5 %, что связано с политическими событиями. В Китае за последние три года наблюдалось постепенное снижение ставок с 3,18 % в начале 2020 г. до 2,73 % на начало 2022 г.

Доходность и дюрация суверенных облигаций напрямую характеризуют страновые кредитные риски. Дюрация является показателем рискованности вложений в соответствующие облигации. Высокие показатели доходности по облигациям также являются характеристиками высоких рисков. Наиболее высокие показатели наблюдались у России и Южной Африки. Так, по состоянию на начало 2020 г. у России показатель составлял 7,22 %, а у Южной Африки – 9,22 %. При этом, в России наблюдалась стабильная динамика на протяжении последних 3-х лет, а в Южной Африке – снижение до 9,07 % на начало 2021 г. и рост до уровня 9,57 % к началу 2022 г. Данные по Казахстану не представлены.

Рассмотрим показатели риска акционерного капитала. На рисунке 3 представлены данные по изменениям цен фондовых индексов стран.

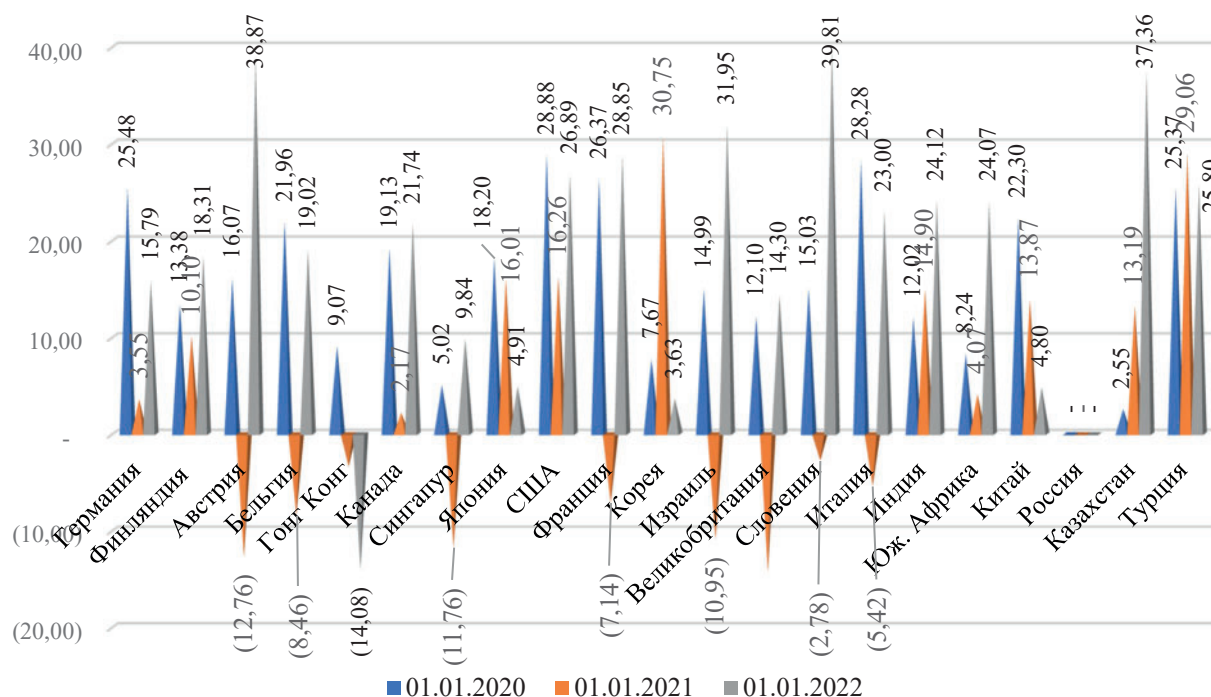

Рисунок 3 – Изменение цены фондового индекса (%)

Примечание – составлено авторами на основе источника [26]

Высокие показатели изменения цен фондовых индексов отражают высокую волатильность на рынке, что свидетельствует о высоких рисках странового характера, причем изменения как в положительную, так и отрицательную стороны.

Данные рисунка 4 показывают высокую волатильность на рынках Австрии, Бельгии, Израиля, Италии, Великобритании, Словении. При этом. В странах Европы с начала 2021 г. наблюдается высокая волатильность индексов, которая берет начало с пандемии. В начале 2021 г. изменения цен фондовых индексов были отрицательными у этих стран. Начало 2022 г. характеризуется резким положительным ростом, что усилило показатели волатильности.

В Китае изменения имеют отрицательный характер, то есть темп волатильности снижается, что характеризует и снижение риска акционерного капитала. В частности, если в начале 2020 г. изменение

фондового индекса составляло 22,3 %, на начало 2021 г. – 13,87 %, то на начало 2022 г. – 4,8 %. Аналогичное снижение волатильности характерно и Японии: с 18,2 % на начало 2020 г. до 4,91 % на начало 2022 г.

В отношении Казахстана можно отметить лишь положительную и резкую динамику – с 2,55 % на начало 2020 г. до 37,36 % на начало 2022 г., что значительно повышает риск акционерного капитала в стране.

Показатель изменения цен фондового индекса следует рассматривать в соотношении с показателем доходности индекса к глобальному среднему (Рисунок 4).

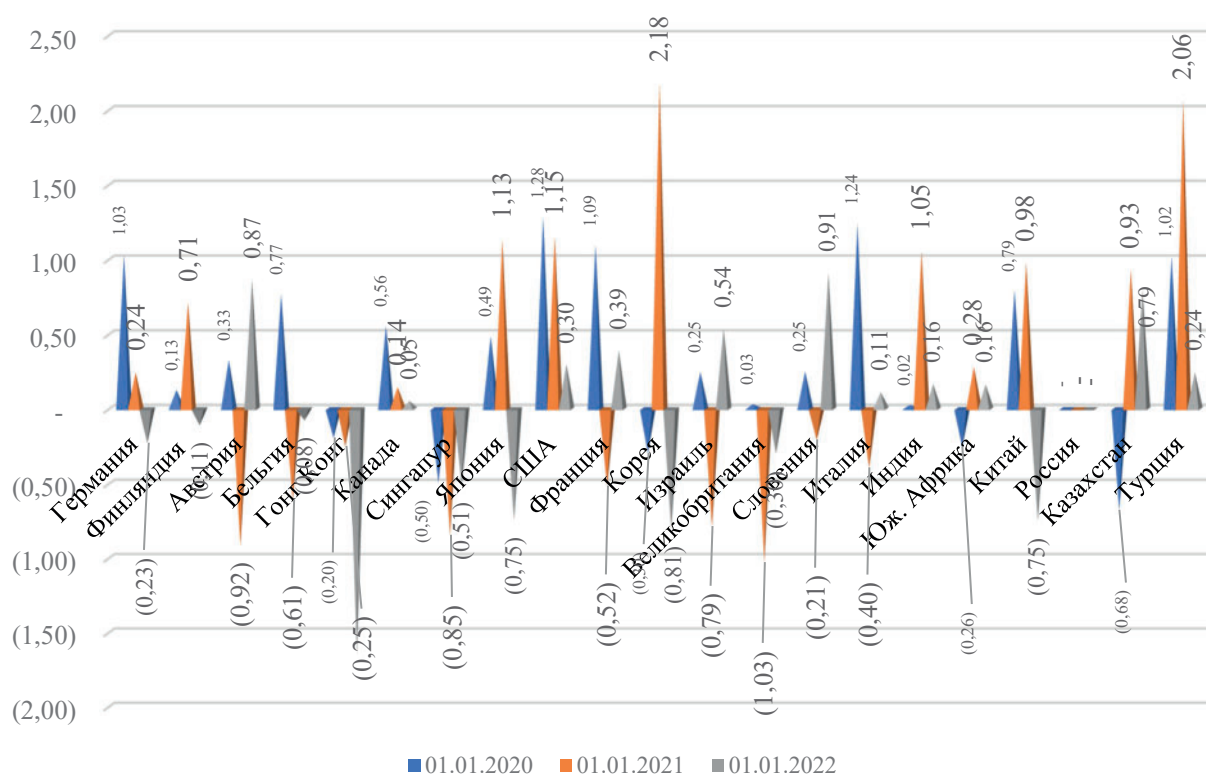

Рисунок 4 – Доходность индекса к глобальному среднему (Z-Score)

Примечание – составлено авторами на основе источника [26]

Доходность индекса по отношению к среднему значению глобального индекса отражает уровень возможных доходов от инвестирования в соответствующие страны и показывает степень восприимчивости к глобальным тенденциям на рынке. Следовательно, высокая доходность отражает уровень высокого риска.

Наименьшие риски в соответствии с доходностью по сравнению с глобальным средним индексом характерны Канаде (0,05-0,56), Финляндии (0,13-0,71), Израилю (0,03-0,54). Наибольшие риски наблюдаются у таких стран как Ю.Корея (до 2,18), США (0,3-1,28), Италия (0,11-1,24), Турция (0,24-2,06).

Казахстан можно отнести к разряду стран со средним уровнем риска восприимчивости к глобальным изменениям. Диапазон доходности индекса к глобальному среднему составляет -0,68-0,93. На начало 2020 г. доходность была отрицательной (-0,68 %), затем увеличилась до уровня 0,93 % на начало 2021 г. и упала до 0,79 % на начало 2022 г. Исходя из этого, значительную роль в совокупном риске акционерного капитала сыграл показатель волатильности фондового индекса.

Проанализируем ситуацию стран по оценке Блумберг относительно странового валютного риска (Рисунок 5).

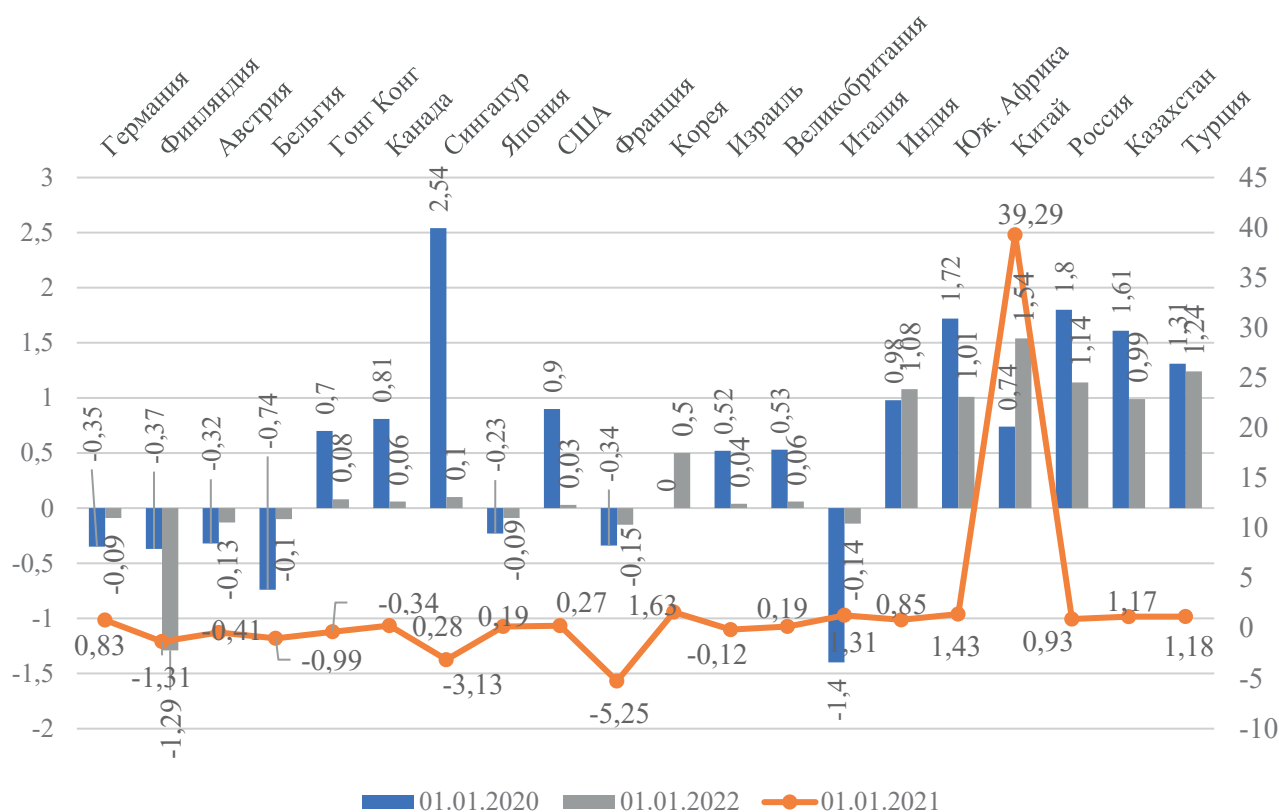

Рисунок 5 – Реальные ставки (трехмесячная депо-ставка/ИПЦ)

Примечание – составлено на основе источника [26]

Как видно из данных рисунка такие страны как Индия, Южная Африка, Китай, Россия, Турция и Казахстан имеют значения, превышающие 1. Следовательно, реальные ставки превышают индекс потребительских цен (ИПЦ), что в принципе не говорит о высоких рисках, но валютные риски получаются выше, чем в странах, где показатель не превышает 1. В странах Европы, таких как Германия, Финляндия, Австрия, Бельгия значение показателя вообще отрицательное, поскольку трехмесячные ставки имели понижательное изменение. В Сингапуре на начало 2020 г. данный показатель был очень высоким и составлял 2,54. Однако, уже на начало 2021 г. он составил -3,13, а затем на начало 2022 г. восстановился на уровне 0,1. В Китае наблюдался аналогичный всплеск показателя на начало 2021 г. Но он составил 39,29 оп сравнению с 0,74 на начало 2020 г. На начало 2022 г. показатель также достаточно высок и составил 1,54.

Что касается Казахстана, то данное соотношение реальной ставки и ИПЦ имело тенденцию к снижению. Так, на начало 2020 г. показатель составлял 1,61, на начало 2021 г. – 1,17, а на начало 2022 г. – 0,99. Таким образом, Казахстан обеспечил снижение странового валютного риска.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Итак, сравним результаты оценки странового риска по двум методикам ВІСRА от S&P и Bloomberg. Согласно ВІСRА риск банковского сектора за последние три года практически не изменился по большинству стран (Рисунок 6).

Как видно из рисунка 6 практически у всех стран наблюдается сохранение позиций по банковским страновым рискам за последние три года. Исключение составили Германия и Франция, у которых банковский страновой риск увеличился с 3 группы риска до 4 группы и России, у которой наблюдается сокращение данного риска с 8 группы до 7.

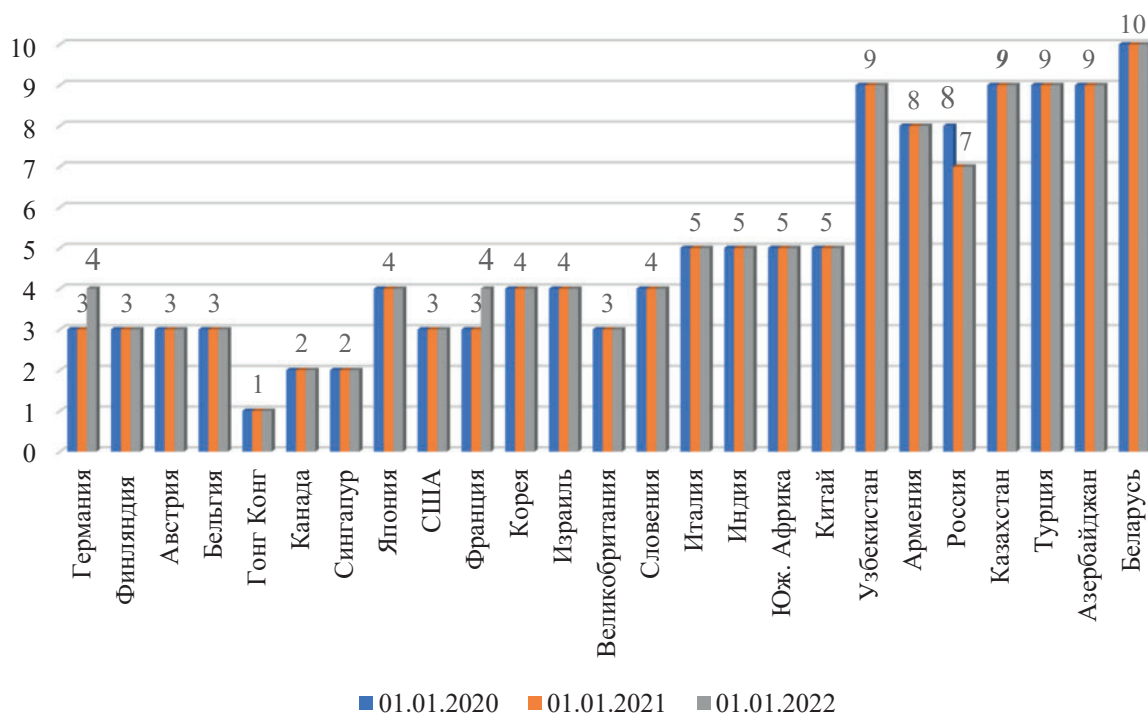

Рисунок 6 – Риск банковского сектора

Примечание – составлено авторами на основе источников [22-25]

Относительно Казахстана банковский риск остался на прежнем уровне 9 группы риска, что является очень высоким показателем риска и негативно характеризует банковский сектор страны. Вместе с тем, агентство S&P также пересмотрели тенденцию банковских рисков для Казахстана с прогрессирующего тренда на стабильный. По мнению аналитиков агентства, новая политическая ситуация скорее всего повысила риск изменений в конкурентной среде банковского сектора, поскольку многие банки по-прежнему зависят от деловых и политических связей своих акционеров. Как известно, за последние годы количество банков в Казахстане сократилось, и дальнейшая такая тенденция маловероятна. Тем не менее, потенциальные риски относительно многих банков все же остаются и даже только начинают вырисовываться, поскольку доля государственной собственности остается ниже 10 % – значительно ниже, чем в других основных отраслях экономики, и устойчивость существующих политических связей в настоящее время является неопределенной.

Вместе с тем, анализируя итоговые значения странового риска банковского сектора по Блумберг, можно отметить следующие значения.

Как видно из рисунка 7 практически все страны сохранили уровень своего странового риска за последние 3 года. Исключение составили Россия, страновой риск банковского сектора которой снизился с 54 до 52 и Корея – с 33 до 32. По некоторым странам наблюдается рост уровня риска – Франция, у которой риск на начало 2020 г. составлял 26, затем вырос до 28 и к началу 2022 г. до 33, Австрия – риск увеличился с 28 до 30 к началу 2022 г. и Германия – незначительный рост риска с 28 до 29 на начало 2022 г.

Если сравнить две методики оценки странового риска банковского сектора BICRA от S&P и Bloomberg, то можно отметить, что несмотря на различные подходы, результаты оказались практически аналогичными. Обе оценки показывают не только схожесть в результатах оценки странового риска, хотя значения показателей абсолютно разные, что связано со спецификой методик, но и аналогичную динамику. В частности, по оценке BICRA и Bloomberg большинство стран не изменили уровни

банковского риска за последние три года. Вместе с тем, такие страны как Австрия, Франция и США по методике BICRA демонстрируют отсутствие изменений, в то время как методика Bloomberg показывает рост риска. Судя по показателям, используемым Bloomberg, влияние на такие результаты оказали показатели риска акционерного капитала и валютного риска. Если рассматривать содержание показателей, то методика Bloomberg более детально рассматривает финансовую составляющую странового риска. Вместе с тем, такая детализация приводит к отсутствию показателей по некоторым странам и не позволяет провести оценку по многим из них, в особенности стран СНГ.

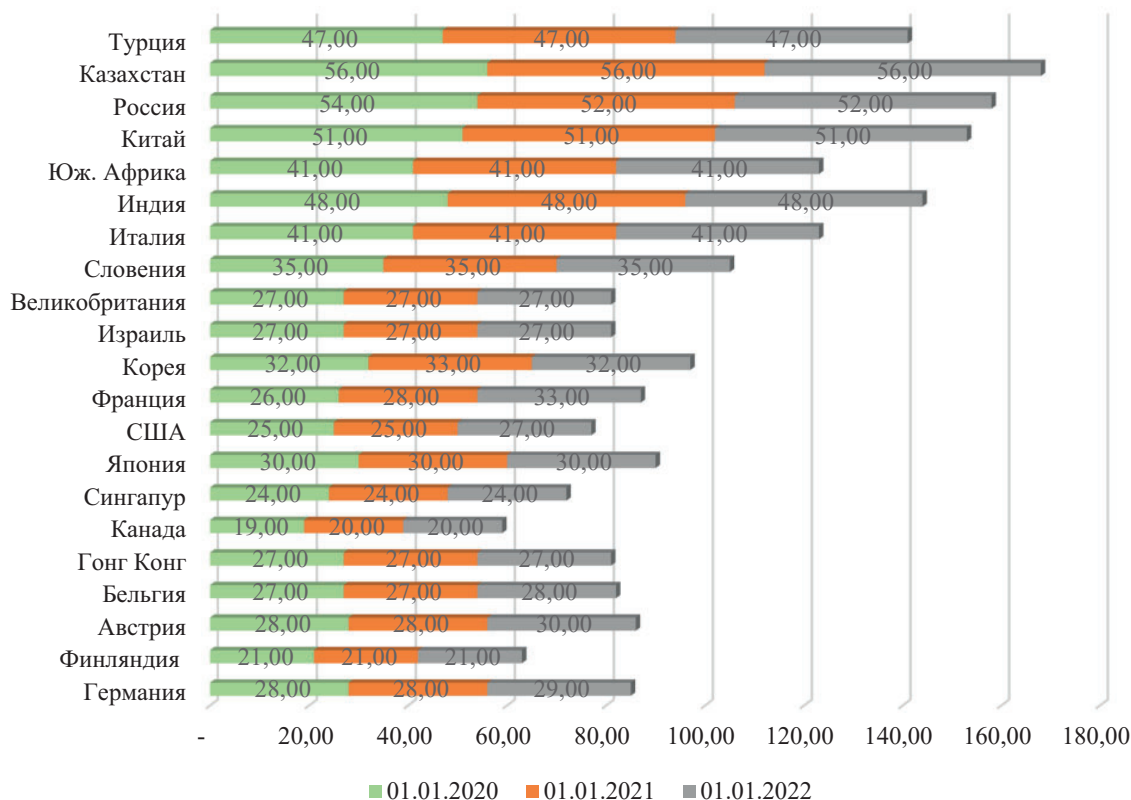

Рисунок 7 – Показатели странового риска банковского сектора по Блумберг

Примечание – составлено авторами на основе источника [26]

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Giovannini A., Iacopetta M., Minetti R. Financial markets, banks, and growth: Disentangling the Links. Documents de Travail de l'OFCE. – 2013. – № 131. – P. 105–147.
2. Athari S.A. Domestic Political Risk, Global Economic Policy Uncertainty, and Banks' Profitability: Evidence from Ukrainian Banks // Post-Communist Economies. – 2021. – № 33. – P. 458–483.
3. Bucci A., Marsiglio S. Financial Development and Economic Growth: Long-run Equilibrium and Transitional Dynamics // Scottish Journal of Political Economy. – 2019. – № 66. – P. 331–359.
4. Nguyen P. T., Tuyet Pham T.T. The Impact of Financial Development on Economic Growth: Empirical Evidence from Transitional Economies // Journal of Asian Finance, Economics and Business. – 2021. – № 8. – P. 191–201.
5. Ruziyeva E. A., Nurgaliyeva A. M., Duisenbayeva B. B., Assanova A. B., Shtiller M. V. Analysis of investments role in the economic development // Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – № 2(378). – P. 189–198.

6. Тургенбаев Н. А., Кантарбаева А. Прямые иностранные инвестиции в банковском секторе Казахстана // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – № 4(15). – С. 150-162.
7. Kulanov A., Nurgaliyeva A. M. Comparative analysis of portfolio investment: world and domestic practice // Bulletin of the Karaganda university. – 2022. – № 2(107). – P. 62-70.
8. Святов С.А., Святова М. А. Системно значимые банки в национальной экономике: критерии идентификации, роль и подходы к регулированию // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 4. – С. 127-135.
9. Софронова В. В., Плескова И. А. Страновой риск в банковской деятельности // Финансы и кредит. – 2015. – № 14(638). – С. 21-30.
10. Timurlenk Ö., Kaptan K. Country Risk // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2012. – № 62. – P. 1089-1094.
11. Al-Shboul M., Maghyereh A., Molyneux, P. Political Risk and Bank Stability in the Middle East and North Africa // Pacific-Basin Finance Journal. – 2020. – № 60. – P. 1-27.
12. Wu J., Yao Y., Chen M., Jeon B.N. Economic Uncertainty and Bank Risk: Evidence from Emerging Economies // Journal of International Financial Markets, Institutions and Money. – 2020. – № 68. – P. 1-31.
13. Fatma Z., Suza Z. The Determinants of Foreign Direct Investment Flows in EU: Dynamic Panel Data Analysis // Business and Economics Research Journal. – 2010. – № 1. – P. 67-83.
14. Wu J., Li H., Zheng D., Liu X. Economic Uncertainty or Financial Uncertainty? An Empirical Analysis of Bank Risk-Taking in Asian Emerging Markets // Finance Research Letters. – 2021. – № 39. – P. 1-10.
15. Caldara D., Fuentes-Albero C., Gilchrist S., Zakrajšek E. The Macroeconomic Impact of Financial and Uncertainty Shocks // European Economic Review. – 2016. – № 88. – P. 185-207.
16. Popp A., Zhang F. The Macroeconomic Effects of Uncertainty Shocks: The Role of the Financial Channel // Journal of Economic Dynamics and Control. – 2016. – № 69. – P. 319-349.
17. Al-Shboul M., Maghyereh A., Molyneux P. Political Risk and Bank Stability in the Middle East and North Africa // Pacific-Basin Finance Journal. – 2020. – № 60. – P. 1-27.
18. Gangemi M., Brooks R., Faff R. Modeling Australia's country risk: a country beta approach // Journal of Economics and Business. – 2000. – № 52. – P. 259-276.
19. Teles V., Andrade J. Monetary policy and country risk // Applied Economics. – 2008. – № 40. – P. 17-24.
20. Sherry Yu. Sovereign and bank Interdependencies |Evidence from the CDS market| // Research in International Business and Finance. – 2017. – № 39. – P. 68-84.
21. Criteria Financial Institutions Banks: Banking Industry Country Risk Assessment Methodology and Assumptions // Standard & Poor's Financial Services LLC. – 2021. – URL: <https://www.maalot.co.il/Publications/MT20220508002215.PDF> (Дата обращения: 28.11.2022).
22. Banking Industry Country Risk Assessments // S&P Global Ratings. – 2019. – URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/190827-banking-industry-country-risk-assessment-update-august-2019-11125735> (Дата обращения: 28.11.2022).
23. Banking Industry Country Risk Assessment // S&P Global Ratings. – 2020. – URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200501-banking-industry-country-risk-assessment-update-april-2020-11473426> (Дата обращения: 28.11.2022).
24. Banking Industry Country Risk Assessment // S&P Global Ratings. – 2021. – URL: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/210225-banking-industry-country-risk-assessment-update-february-2021-11849707> (Дата обращения: 28.11.2022).
25. Banking Industry Country Risk Assessment // S&P Global Ratings. – 2022. – URL: <https://www.maalot.co.il/Publications/CG20220801122107.PDF> (Дата обращения: 15.01.2023).
26. Официальный сайт Bloomberg. – 2022. – URL: <https://www.bloomberg.com/> (Дата обращения: 15.01.2022).

REFERENCES

1. Giovannini, A., Iacopetta, M. and Minetti, R. (2013). Financial markets, banks, and growth: Disentangling the Links. Documents de Travail de l'OFCE, 131, 105–47.
2. Athari, S. A. (2021). Domestic Political Risk, Global Economic Policy Uncertainty, and Banks' Profitability: Evidence from Ukrainian Banks. *Post-Communist Economies*, 33, 458-483.
3. Bucci, A., and Marsiglio, S. (2019). Financial Development and Economic Growth: Long-run Equilibrium and Transitional Dynamics. *Scottish Journal of Political Economy*, 66, 331–59.
4. Nguyen, Phuc Tran, and Trinh Thi Tuyet Pham (2021). The Impact of Financial Development on Economic Growth: Empirical Evidence from Transitional Economies. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8, 191-201.
5. Ruziyeva, E. A., Nurgaliyeva, A. M., Duisenbayeva, B. B., Assanova, A. B., and Shtiller, M. V. (2019). Analysis of investments role in the economic development. *Bulletin of National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2(378), 189-198.
6. Turgenbaev, N. A. and Kantarbaeva, A. (2020). Prjamyje inostrannye investicii v bankovskom sektore Kazahstana. *Economics: Strategy & Practice*, 4(15), 150-162 (In Russian).
7. Kulanov, A. and Nurgaliyeva, A. M. (2022). Comparative analysis of portfolio investment: world and domestic practice. *Bulletin of the Karaganda university*, 2(107), 62 – 70.
8. Svjatov, S. A. and Svjatova, M. A. (2020). Sistemno znachimye banki v nacional'noj jekonomike: kriterii identifikacii, rol' i podhody k regulirovaniju. *Central Asian Economic Review*, 4, 127-135 (In Russian).
9. Sofronova, V. V. and Pleskova, I.A. (2015). Stranovoj risk v bankovskoj dejatel'nosti. *Finance & Credit*, 14 (638), 21-30 (In Russian).
10. Timurlenk, Ö., and Kaptan, K. (2012). Country Risk. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 62, 1089-1094.
11. Al-Shboul, M., Maghyreh, A. and Molyneux, P. (2020). Political Risk and Bank Stability in the Middle East and North Africa. *Pacific-Basin Finance Journal*, 60, 1-27.
12. Wu, J., Yao, Y., Chen, M. and Jeon, B.N. (2020). Economic Uncertainty and Bank Risk: Evidence from Emerging Economies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 68, 1-31.
13. Fatma, Z. and Suza, Z. (2010). The Determinants of Foreign Direct Investment Flows in EU: Dynamic Panel Data Analysis. *Business and Economics Research Journal*, 1, 67-83.
14. Wu, J., Li, H., Zheng, D. and Liu, X. (2021). Economic Uncertainty or Financial Uncertainty? An Empirical Analysis of Bank Risk-Taking in Asian Emerging Markets. *Finance Research Letters*, 39, 1-10.
15. Caldara, D., Fuentes-Albero, C., Gilchrist, S. and Zakrajšek, E. (2016). The Macroeconomic Impact of Financial and Uncertainty Shocks. *European Economic Review*, 88, 185-207.
16. Popp, A. and Zhang, F. (2016). The Macroeconomic Effects of Uncertainty Shocks: The Role of the Financial Channel. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 69, 319-349.
17. Al-Shboul, M., Maghyreh, A. and Molyneux, P. (2020). Political Risk and Bank Stability in the Middle East and North Africa. *Pacific-Basin Finance Journal*, 60, 1-27.
18. Gangemi, M., Brooks, R. and Faff, R. (2000). Modeling Australia's country risk: a country beta approach. *Journal of Economics and Business*, 52, 259–76.
19. Teles, V. and Andrade, J. (2008). Monetary policy and country risk. *Applied Economics*, 40, 17–24.
20. Sherry, Yu. (2017). Sovereign and bank Interdependencies |Evidence from the CDS market". *Research in International Business and Finance*, 39, 68-84.
21. Criteria Financial Institutions Banks: Banking Industry Country Risk Assessment Methodology and Assumptions (2021). Standard & Poor's Financial Services LLC. Retrieved November 28, 2022, from <https://www.maalot.co.il/Publications/MT20220508002215.PDF>
22. Banking Industry Country Risk Assessments (2019). S&P Global Ratings. Retrieved November 28, 2022, from <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/190827-banking-industry-country-risk-assessment-update-august-2019-11125735>
23. Banking Industry Country Risk Assessment (2020). S&P Global Ratings. Retrieved November 28,

2022, from <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200501-banking-industry-country-risk-assessment-update-april-2020-11473426>

24. Banking Industry Country Risk Assessment (2021). S&P Global Ratings. Retrieved November 28, 2022, from <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/210225-banking-industry-country-risk-assessment-update-february-2021-11849707>

25. Banking Industry Country Risk Assessment (2022). S&P Global Ratings. Retrieved January 15, 2023, from July 2022 <https://www.maalot.co.il/Publications/CG20220801122107.PDF>

26. Bloomberg. Retrieved January 15, 2023, <https://www.bloomberg.com/>.

БАНК СЕКТОРЫНЫҢ ЕЛДІК ТӘУЕКЕЛІН БАҒАЛАУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

З. А. Абдуррахман¹, А. З. Нурмагамбетова¹, А. М. Нурғалиева^{2*}

¹Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АҢДАТПА

Зерттеу мақсаты – әлем елдерінің банк секторындағы елдік тәуекелін S&P BICRA және Bloomberg әдістерімен салыстырмалы бағалау жүргізу.

Әдіснамасы. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде жалпылау, S&P BICRA және Bloomberg әдістері, салыстырмалы талдау қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Мақалада әлем елдерінің банк секторының елдік тәуекелін өзекті соңғы 3 жылдағы көрсеткіштері негізінде S&P BICRA және Bloomberg әдістерімен бағалау нәтижелеріне салыстырмалы талдау жүргізілген.

Зерттеу нәтижелері S&P BICRA және Bloomberg әдістерінің мазмұны мен олар қарастыратын көрсеткіштердің айырмашылығына қарамастан, кейбір елдерді санамағанда, нәтижелер негізінен бірдей екенін көрсетті. Авторлардың пікірінше, бұл Bloomberg әдістемесіндегі валюталық тәуекелдерді ескерумен байланысты.

Түйін сөздер: банк секторы, банктік тәуекелдер, елдік тәуекел, несиелік тәуекел, несиелік рейтинг, салалық тәуекел, қор индексі, BICRA, Bloomberg, құбылмалылық, қаржылық белгісіздік.

COUNTRY RISK ASSESSMENT OF THE BANKING SECTOR: COMPARATIVE ANALYSIS

Z. A. Abdurrahman¹, A. Z. Nurmagambetova¹, A. M. Nurgaliyeva^{2*}

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Narхоз University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of this research is to conduct a comparative assessment of the country risk of the banking sector of the countries of the world using the methods BICRA from S&P and Bloomberg.

Methodology. As the main research methods were used: generalization, BICRA from S&P and Bloomberg methods, comparative analysis.

Originality/value of the research. The article provides a comparative analysis of the results of the assessment of country risks of the banking sector of the countries of the world according to the BICRA from S&P and Bloomberg methods based on current data for the last 3 years.

Findings. The results of the analysis showed that despite the difference between the BICRA from S&P and Bloomberg methods, the results are generally almost identical. There are exceptions in some countries.

According to the authors, this is due to the presence of accounting for currency risks in the Bloomberg methodology.

Keywords: banking sector, banking risks, country risk, credit risk, credit rating, industry risk, stock index, BICRA, Bloomberg, volatility, financial uncertainty.

ОБ АВТОРАХ

Абдуррахман Зеки Арифоглу – докторант специальности «Финансы», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: arifogluzeki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5984-3366.

Нурмагамбетова Ажар Зейнуллаевна – кандидат экономических наук, PhD, ассоциированный профессор, заведующий кафедрой «Финансы и учет», Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: azhar.nurmagambetova@kaznu.kz, ORCID: 0000-0001-9142-4420.

Нургалиева Алия Мияжденовна – кандидат экономических наук, PhD, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aliya.nurgalieva@narhoz.kz, ORCID: 0000-0001-6044-6926*

Central Asian Economic Review №3 (150) 2023
Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – **А.Ж. Сарсембаева**
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – **А.Т. Акылова**

Басуға / Подписано к печати 28.06.2023

Пішімі / Формат 70×100^{1/8}.

Көлемі б.т./ Объем 17,1 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 15,9 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 13,01 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.
akikat@mail.ru

Тел: + 7 707 463 13 22, +7 701 787 32 92,
+7 771 574 57 05

